

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2013

Lenka Polívková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

**Problematika obydlí v době bronzové a době
halštatské**

Lenka Polívková

Vedoucí práce:

PhDr. Petr Menšík, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Konzultant:

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Problematika obydlí v době bronzové a době
halštatské

Lenka Polívková

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat svému vedoucímu práce PhDr. Petru Menšíkovi, Ph.D., který mi poskytl studijní materiál a mnoho cenných rad, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Dále bych ráda poděkovala své rodině a příteli za podporu při studiu a za trpělivost při psaní této práce.

Obsah

1 ÚVOD	9
2 HISTORIE BĀDÁNÍ	11
3 CHRONOLOGICKÉ VYMEZENÍ DOBY BRONZOVÉ	18
3.1 Starší doba bronzová.....	18
3.2 Střední doba bronzová	19
3.3 Mladší doba bronzová	20
3.4 Pozdní doba bronzová.....	21
4 CHRONOLOGICKÉ VYMEZENÍ DOBY HALŠTATSKÉ.....	22
4.1 Doba halštatská Ha C – Ha D1	22
4.1.1 Bylanská kultura	23
4.1.2 Halštatská mohylová kultura.....	23
4.1.3 Slezskoplatěnická kultura	23
4.1.4 Billendorfská kultura	23
4.2 Pozdní doba halštatská Ha D2 – Lt A.....	24
5 NĀSTIN KONSTRUKČNÍCH ŘEŠENÍ A TYPY OBYTNÝCH STAVEB	24
5.1 Základové konstrukce	25
5.1.1 Konstrukce podlahy	25
5.1.2 Konstrukce stěn	26
5.1.2.1 Mazanice a úprava stěn omítáním.....	29
5.1.3 Konstrukce střechy	32
5.1.4 Otvory ve stavbách	33

5.2 Typy obydlí	34
5.2.1 Nadzemní kůlová obydlí	35
5.2.1.1 Dlouhé kůlové stavby	36
5.2.2 Stavby se zahloubenou podlahou.....	37
6 ANALÝZA OBYTNÝCH OBJEKTŮ DOBY BRONZOVÉ	39
6.1 Starší doba bronzová.....	39
6.2 Střední doba bronzová	43
6.3 Mladší doba bronzová	46
6.4 Pozdní doba bronzová.....	49
7 ANALÝZA OBYTNÝCH OBJEKTŮ DOBY HALŠTATSKÉ	55
7.1 Bylanská kultura	55
7.2 Halštatská mohylová kultura	57
7.3 Slezskoplatěnická kultura	58
7.4 Billendorfská kultura	59
7.5 Pozdní doba halštatská	59
8 SPECIFICKÉ PODOBY SÍDLENÍ.....	65
8.1 Regionální rozdíly	65
8.1.1 Doba bronzová	65
8.1.1.1 Východní Čechy	65
8.1.1.2 Západní Čechy.....	68
8.1.1.3 Jižní Čechy.....	72
8.1.1.4 Severozápadní a střední Čechy.....	77
8.1.1.5 Regionální rozdíly	79
8.1.2 Doba halštatská	83

8.1.2.1	Východní Čechy.....	83
8.1.2.2	Jižní a západní Čechy.....	84
8.1.2.3	Severozápadní a střední Čechy.....	86
8.1.2.4	Regionální rozdíly	88
8.2	Osídlení jeskyní.....	90
8.3	Nákolní osady.....	95
8.4	Nepřímé doklady pravěkého stavitelství.....	97
8.5	Rekonstrukce domu.....	98
8.6	Pohřby v domech	100
9	OSÍDLENÍ V OKOLNÍCH ZEMÍCH	102
9.1	Morava.....	102
9.2	Slezsko.....	108
9.3	Slovensko	110
9.4	Rakousko.....	113
9.5	Německo	115
9.6	Polsko	118
10	DATABÁZE	121
11	VYHODNOCENÍ	123
11.1	Typ obydlí.....	123
11.2	Orientace pravěkých staveb	125
11.3	Tvar a rozměry obydlí.....	126

11.4	Funkce objektů	128
12	ZÁVĚR	129
13	SEZNAM ZKRATEK POUŽITÉ LITERATURY	133
14	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	133
15	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY V DATABÁZI.....	151
16	RESUMÉ	155
17	PŘÍLOHY	156

1 ÚVOD

Předkládaná práce má za cíl prezentovat shrnutí dosavadního poznání týkajícího se problematiky obydlí v době bronzové a době halštatské převážně na území Čech, ale důležitý podíl v práci bude mít srovnání s analogiemi z Moravy a okolních zemí.

Dům je v archeologii pojímán jako nemovitý artefakt, plnící řadu funkcí. Jeho podoba se mění v závislosti na geografických podmínkách, jakými je například klima a dostupný materiál. Vnitřní prostor domu může být dále členěn na prostor obytný, výrobní a skladovací. Pravěký dům je také ovlivněn myšlením dané kultury, kdy se jeho podoba může měnit souvisle se zvyky těch daných obyvatel. Smyslem stavby domu je ochrana proti nepřízni podnebí a určité uspořádání sociálního prostředí. Stavba domu je tak ovlivněna symbolickými omezeními dané společnosti, například dělením podle rodů (*Pavlu 1998, 778-783*).

Archeologové existenci pravěké stavby mohou doložit na základě míry dochování hmotných pozůstatků in situ. Zachování pravěké stavby je ovlivněno geologickými procesy i lidskou aktivitou, převážně zemědělskou činností. Pravěké stavby tedy podléhají transformačním procesům. Míra zachování stavby dále závisí na použitém stavebním materiálu, nebo vztahu základů stavby k tehdejšímu povrchu. Pravděpodobnost zachování pozůstatků stavby je tím větší, čím hlouběji byla vetknuta konstrukce pod úroveň tehdejšího povrchu. Nejčastěji je tak při výzkumu zachycen relikt stavby s podlahou pod úrovní tehdejšího povrchu, tedy zemnice a polozemnice. Stavby kúlové konstrukce a sruby s podlahou v úrovni tehdejšího terénu se zachovávají již méně, nejčastěji ve formě kúlových či sloupových jamek. Nejméně se v terénu zachovávají stavby s podlahou nad úrovní tehdejšího terénu např. síla. Vliv na zachování staveb může mít překrytí pozůstatků starší stavební fáze bezprostředně navazujícími stavebními pracemi (například vznik tellů), novými sedimenty, nebo zvýšením spodní hladiny vody. Pouze v ojedinělých případech se podaří u staveb nadzemní konstrukce nalézt stopy po podlahách a vnitřním

zařízení. Naopak u staveb zahloubených bývají stopy zachovaných podlah častější, dále bývá zachováno ohniště či stopy po lavicích. Výjimečně dobře zachovalé konstrukční prvky staveb je možné nalézt na březích jezer v tzv. nákolních osadách (*Vencel 1968, 490-500*).

Předložená práce si klade za cíl zpracovat a vyhodnotit okruhy problematiky obydlí v době bronzové a době halštatské. Práce je dělena do několika dílčích kapitol. V první části práce jsou shrnuty dějiny bádání o době bronzové a době halštatské na území Čech. Následuje chronologické vymezení daných období. Dalším tématem je nástin konstrukčních řešení a typů obytných staveb. Následná kapitola analyzuje vývoj obytných objektů v průběhu jednotlivých kultur příslušných období. Součástí práce jsou i blíže popsané lokality s nálezy pokud možno kompletně zachovaných reliktních obydlí z jednotlivých období doby bronzové a doby halštatské, které mají blíže představit zkoumanou problematiku na vybraných případových studiích. V další části jsou zpracovány specifické podoby problematiky sídlení. Součástí práce je také kapitola shrnující poznání obytných staveb v bezprostředně sousedících zemích.

Hlavním cílem práce je tedy identifikace podoby obydlí v době bronzové a době halštatské, převážně na území Čech. Mezi dalšími otázkami, které budou v práci zmíněny, patří, jaké byly typy obydlí, jejich vývoj v čase a stav dochování. Práce by měla představit aktuální stav poznání daného tématu a zhodnotit závěry na základě rešerše relevantní literatury. Seznam odborné literatury, ze které je v práci čerpáno, je uveden v soupisu citovaných pramenů v závěru práce.

2 HISTORIE BĀDÁNÍ

Následující kapitola podává stručné zhodnocení dějin bádání o době bronzové a době halštatské. Je nutné zmínit, že výzkumy pohřebních komponent byly z počátku nadřazené výzkumům sídlištních celků, což se zkraje projevilo i na celkovém poznání této problematiky.

Dějiny bádání o starší době bronzové v Čechách můžeme rozlišit na několik etap. První etapou zájmu o tuto část doby bronzové je možné označit jako intenzivní shromažďování pramenů a zahrnuje období od sedmdesátých let 19. st. do roku 1910. Druhé období charakterizuje léta meziválečná a vytváření prvních syntetických prací. Zásadní vliv na archeologické poznání měl období po první světové válce, kdy dochází ke změnám v organizaci a způsobu archeologických prací. Vedle archeologických institucí na univerzitě a v Národním muzeu je založen Státní archeologický ústav, který povětšinou upřednostňoval záchranné výzkumy. V období meziválečném posilují řady profesionálních archeologů s vysokoškolským vzděláním, což mělo později vliv i na produkci vědeckých textů. Analyticko-syntetické období v době poválečné bylo důležité pro poznání vývoje kultury starší doby bronzové a procesu jejího vzniku a zániku. V této době bylo zkoumáno množství pohřebních komponent, důkladný byl výzkum pohřebiště v Praze-Bubenči uskutečněný J. A. Jírou, který se mimo pozorování o pohřebním ritu zabýval relativní chronologií a jako první v našich zemích využíval metody horizontální stratigrafie. Tehdy se začínají objevovat také první nálezy sídlištních situací starší doby bronzové, které byly do té doby v podstatě neznámé (*Moucha 1972, 68-69*). V poválečném období se mění koncepce Státního archeologického ústavu, který se později stává součástí Československé akademie věd. Výzkumy jsou rozsáhlé, tematické zprvu zaměřené na slovanské období. Kapitola v knize *Pravěk lidstva* od J. Neustupného (1946) se zabývá otázkou starší doby bronzové. Další kdo se věnoval únětické kultuře, byl J. Filip (1948), který tuto kulturu dělí do tří stupňů: starounětický, klasické období a pozdní kultura únětická. V oblasti sídlení byly prozkoumány např. v Klučově

u Českého Brodu (*Kudrnáč 1970*) a ve Vinoři u Prahy (*Zápotocká-Steklá 1963, 315-335*). Vznikají i teoretické práce o regionálních oblastech např. v jižních (*Hájek 1954, 115-192*) a severozápadních (*Pleinerová 1966; 1967*) Čechách. Využívána je i řada poznatků dalších vědních oborů jako je antropologie, paleobotanika či paleozoologie (*Moucha 1972, 72-73*).

První výzkum hrobů únětické kultury se uskutečnil na Skalsku ve středních Čechách roku 1843. Od té doby výzkumů pohřebišť přibývalo. Význam pro poznání starší doby bronzové měl výzkum Č. Ryznera (*Ryzner 1880*), na dvou pohřebištech v Úněticích v 70. letech 19. století. Podobné nálezy z jiných lokalit, byly poté označovány jako památky „rázu únětického“. Až J. Matiegka (*1892*) zavádí do archeologie pojem kultura únětická. Významnými pro poznání starší doby bronzové v Čechách jsou práce J. Böhma (*1924*), který se pokusil sladit únětickou kulturu s kulturami starší doby bronzové ve střední Evropě. Významná je i práce J. Neustupného o pohřbech nespálených dětských těl v zásobnicích (*1933*). Protoúnětickou fází, tedy počátek období únětické kultury, charakterizoval až L. Hájek (*1960*). Významné pro poznání byly nálezy z druhé poloviny 20. století, kdy proběhly výzkumy osad, jako například ve Vinoři (*Zápotocká – Steklá 1963*), Blšanech či Březně u Loun (*Pleinerová 1960; 1959; Moucha 1972, 70; Jiráň (ed). 2008, 18–20*).

Specifickým tématem, kterému byla věnována pozornost je problematika kúlových staveb, kterou se v Čechách zabývalo několik badatelů. Mezi nejstarší nález kúlové stavby lze počítat výzkum J. Böhma (*1940*) v Lipanech, z 30. let 19. století. Sídlní objekty zpracovala v roce 1953 I. Hnízdová. V následujících letech přibývalo nálezů starobronzových sídlišť, mezi nimi Postoloprty zkoumané B. Soudským (*1953*), nebo výzkumy I. Pleinerové (dříve Hnízdové) v Blšanech a Březně u Loun. Třicet let po vydání práce I. Hnízdové podrobně zpracoval problematiku obydlí ze starší doby bronzové I. Hásek (*1984; Stuchlík 2000, 219*). Důležitá je práce J. Sýkorové (*2002*) zaměřující se na obydlí mladší a pozdní doby bronzové a také práce Z. Sklenářové (*2012*), která

vyhodnotila problematiku obytných staveb doby bronzové, dále se zabývala jejich konstrukčním a stavebním vývojem.

Poznání následující střední doby bronzové, bylo až do počátku 20. století mylné, neboť převažovalo přesvědčení o přímé návaznosti kultur popelnicových polí po zániku kultury únětické. Zkoumána byla v této době opět jen pohřebiště, jelikož si podle všeobecného názoru pastevecký lid stavěl jen lehká přenosná obydlí. Původ kultury se hledal v Bavorsku, odkud se předpokládala migrace na území Čech. Roku 1947 L. Hájek upozorňuje na přítomnost středodunajské mohylové kultury ve středních a severozápadních Čechách, touto problematikou se dále zabýval E. Plesl (1954; 1965; 1974) či A. Beneš (1959; *Jiráň (ed.) 2008, 78–81*). B. Dubský (1949, 78) ve své práci *Pravěk jižních Čech* předpokládal, že mohylová kultura doby bronzové pronikla z Horní Falce a z Podunají na území západních a jižních Čech. Hlavní pramen poznání této kultury, tedy mohylové pohřby, zhodnotil J. L. Píč (1900) a také J. Eisner (1922), který v knize *Jihočeské mohyly* analyzoval keramický a bronzový inventář mohyl. Období poznání mohylové kultury střední doby bronzové v jižních Čechách bylo poznamenáno dlouholetým zájmem o výzkum mohylových pohřebišť a jejich nálezů, problematika sídlišť byla dlouhou dobu v pozadí. A. Beneš probádal v letech 1966-1969 první bezpečně prokázané rovinné sídliště na lokalitě Písek – Řeřichova cihelna, datované do starší a střední doby bronzové (1972). V jižních Čechách se nálezová základna dále rozrostla o výzkumy J. Fröhlicha a J. Michálka (1978), které přinesly nové poznatky o mohylových pohřebištích, rovinných a výšinných sídlištích, podél toku řeky Otavy na Písecku.

Z doby po polovině 19. a počátku 20. století pocházejí výzkumy lokalit kultury popelnicových polí, jako byly významné či dominantní polohy např. hradiště v Butovicích (*Jelínek 1882*). Přínosem pro poznání tohoto období byly výzkumy J. L. Píče a jeho družiny, kteří prozkoumali eponymní naleziště u Knovíze (*Felcman – Schmidt 1893*), sídliště v Radimi (*Píč 1897*) a mnoho dalších lokalit. Poznatky o podobě osídlení v jižních Čechách rozšířil v 1. polovině 20. století B. Dubský (1926; 1949).

Na základě nálezů z Lužice odlišil R. Virchow (1880) kulturu lužickou, J. L. Píč (1905) v Čechách vyčleňoval kulturu lužickou a slezskou, se sloučením kultur slezské a platěnické pod název slezskoplatěnická kultura přišel J. Filip (1936–37) a K. Buchtela již roku 1906 oddělil od lužické kultury kulturu knovízskou. Na počátku 20. let 20. století vyčlenil J. Eisner (1921), pro západočeské nálezy, kulturu milavečskou. J. Böhm (1937) také poprvé vyčleňuje chebskou skupinu popelnicových polí. Další skupinu definovala na základě nálezů z Nynic V. Šaldová (1965), v 60. letech 20. století, jako nynickou skupinu (*Jiráň (ed.) 2008, 132–135*).

Doba halštatská, charakterizující nejstarší dobu železnou ve střední Evropě nese název po eponymní lokalitě Hallstatt v Solné komoře v Rakousku. České země a částečně i Slovensko jsou již od doby bronzové hraniční oblastí dvou kulturních celků – lidu popelnicových polí (kultura lužická a slezskoplatěnická) a mohylové kultury (mohylová kultura středodunajská a českofalcká). V době halštatské již náleží oblast severních a severovýchodních Čech spolu se severní Moravou a částí západního Slovenska kultuře popelnicových polí, zatímco jižní a střední Čechy zaujímá kultura mohylová (*Šolle 1951, 348–349*). Starší dobu železnou označil názvem halštatské období H. Hildebrand (1847; *Venclová (ed.) 2008, 11*). Již před více než sto lety došlo k vymezení jednotlivých kultur doby halštatské, až na výjimky byly ale tyto kulturní okruhy studovány odděleně. Toto období je rozděleno na dobu halštatskou, která v chronologickém systému *P. Reineckeho* (1904) zahrnuje období Ha C až Ha D1. Dále na pozdní dobu halštatskou zahrnující stupně Ha D2 až Lt A. Období Ha C až Ha D1 se dále dělí podle níže zmíněných kultur (*Venclová (ed.) 2008, 11–13*).

První z těchto kultur je bylanská kultura. Eponymní lokalitu v Bylanech u Českého Brodu prozkoumal J. L. Píč (1896–1897; 1989–1899). Badatelé K. Buchtela, L. Niederle a J. Matiegka v Rukověti české archeologie (1910) a J. Schráníl (1928) pojímali bylanskou kulturu dohromady s kulturou platěnickou. Oproti tomu A. Stocký (1925; 1930) tyto kultury spolu nespojoval. Prvním, kdo bylanskou kulturu roztřídil na

časová období, byl J. Böhm (1925). Kulturu dělil na základě kovových předmětů a významných pohřebišť na tři úseky: starší období Praha-Střešovice, střední období Bylany a mladší období Číčovičky. J. Filip (1936–1937) kulturu halštatskou z geografického hlediska rozdělil na oblast západohalštatskou, kam zařadil i bylanskou kulturu a oblast východohalštatskou. Velký posun v poznání kultury bylanské nastal v meziválečném období, kdy došlo k rozšíření nálezové základny, zejména pohřebních komponent. Řada nových lokalit byla objevována od 50. let 20. století na severozápadě Čech (například pohřebiště v Lovosicích; *Pleiner 1959*), kde byly záchranné výzkumy spojeny s povrchovou těžbou uhlí a rozsáhlou stavební činností. Klasifikaci a relativní chronologii bylanské kultury vypracoval D. Koutecký (1968), který dále zpracoval nespočet svých nálezů, zejména z hrobových komponent. Sídlištní komponenty byly zpočátku zkoumány v menším rozsahu, prozkoumané byly lokality na Kolínsku (*Sedláček 1980*) a dále v pražské oblasti (*Fridrichová 1974*). Postupem času došlo k rozšíření nálezové skupiny, například na území Kutnohorska a Čáslavska (*Šumberová 1996; Venclová (ed.) 2008, 13–14*).

Následující kulturou je halštatská mohylová kultura, která svými výraznými projevy v krajině zejména západních a jižních Čech patřila od počátků bádání k předmětu zájmu mnoha archeologů. L. Niederle (1893, 471) rozlišil na základě nálezů mohyly doby bronzové od mohyl doby železné. F. X. Franc vyčlenil inventář mohyl do tří navazujících stupňů, oddělil kulturu mohylovou střední doby bronzové (stupeň C) od kultury milavečské a halštatské (stupeň D) a kulturu laténskou (stupeň E). Západočeskou halštatskou mohylovou kulturu, za pomoci nálezů z Nynic a ostatních západočeských pohřebišť, specifikovala a kulturně zařadila V. Šaldová (1965; 1968). Sídliště ze západních Čech nebyla dlouhou dobu známa, až koncem 80. let 20. století byl zkoumán ohrazený dvorec ve Štítarech n. Radbuzou – Hostěticích. Počet rovinných sídlišť narostl během posledních let v souvislosti s velkými plošnými odkryvy. Oproti tomu v jižních Čechách byla již od počátku archeologického zájmu

věnována pozornost výšinným sídlištím, hradištím i rovinným sídlištím, při jejichž výzkumech se nejvíce prosadil B. Dubský (souhrnně 1949; Venclová 2008, 14) zkoumající knovízská sídliště v Pootaví či Hradiště u Písku (1925) a z doby halštatské např. hradiště Vě nec u Lčovic (1932; Chvojka, nepubl. rkp., 4).

Po výzkumu eponymní lokality v Platěnicích (1902–1903) nazval J. L. Píč nejmladší období východočeských popelnicových polí platěnickou kulturou. Platěnická kultura byla ve východních Čechách považována za samotný stupeň kultury popelnicových polí. J. Filip (1936–1937) sloučil kultury slezskou a platěnickou v jeden název kultura slezskoplatěnická. Slezskoplatěnickou kulturu dále v období po 2. světové válce zpracoval V. Vokolek v rámci pravěku východních Čech (1993). Sám se poté účastnil výzkumů sídlištních komponent (např. Slepotic, Opatovice nad Labem; Venclová (ed.) 2008, 15).

Poslední z kultur tohoto okruhu, billendorfská kultura, se vyskytuje v Sasku, Lužici a části Slezska. Některými badateli navrhaný název bělínský typ se neujal (Neustupný, J. 1946; Filip 1947). České nálezy této kultury zpracoval E. Plesl (1960), D. Koutecký (2001) a nověji doplnil nálezy ve středních a severních Čechách V. Vokolek (Venclová (ed.) 2008, 15).

Problematické je studium pozdní doby halštatské, obvykle je pojímána v návaznosti na období Ha C – D1, nebo jako předchozí vývoj před dobou laténskou, stupně Lt B – D. Jako jeden z mála se nálezům pozdní doby halštatské na území Čech věnoval J. Waldhauser (1993), především výzkumy na sídelním areálu v Radovesicích. Studium pozdní doby halštatské je povětšinou vázáno na výzkumy jednotlivých regionů Čech (Venclová (ed.) 2008, 15).

Na území středních a severozápadních Čech došlo díky intenzivní zemědělské orbě a industriální činnosti ke zničení mnoha lokalit pozdní doby halštatské. Sídliště ve středních Čechách byla od 50. let 20. století zkoumána většinou při záchranných výzkumech. Velkoplošný výzkum

proběhl například v Praze – Hloubětíně (*Soudský 1955*). Lokality v této době ale nebyly zcela prokopány, většinou se jednalo jen o výřezy ze sídlištních situací (např. Tuchoměřice, Tuchoměřice – Kněžívka; *Soudská 1966*). Rozsáhlé obytné areály byly prozkoumány v severozápadních Čechách (Tuchomyšl; *Koutecký 2004*). Nové informace přinesly v posledních letech výzkumy výšinných sídlišť a jednotlivých regionů pomocí povrchových sběrů a jiných terénních akcí, týkajících se pozdní doby halštatské (*Venclová (ed.) 2008, 16*).

O poznání jižních Čech, zejména území Písecka a Strakonicka, se zasloužil v první polovině 20. století B. Dubský (1932). Pro západní Čechy jsou významné výzkumy v Nynicích (*Šaldová 1971*), Plzni – Radčicích (*Baštová 1986*) a Manětíně – Hrádku (*Soudská 1994*). Zájem badatelů již od druhé poloviny 19. století směřoval na jihočeská a západočeská hradiště, jmenovat můžeme práci J. E. Wocela (1865, 254–263), J. L. Píče (1909) a v západních Čechách F. X. France (1906). J. Maličský odlišil halštatské výšinné lokality od starších hradišť kultury knovízské. Počet výšinných lokalit se postupně zvyšoval dalšími výzkumy např. Podražnice (*Čujanová-Jílková 1998; Šaldová 1998*). Od 50. let 20. století se zájem badatelů soustředil i na nehrazená sídliště, například práce B. Dubského (1949; 1956), L. Jansové (1957) a E. Soudské (1966). V posledních letech došlo k rozšíření nálezové základny a jejich dokumentace jak v jižních, tak i západních Čechách (*Venclová (ed.) 2008, 16–17*).

Významnými badateli ve východních Čechách byli J. Filip (1936–1937), který předpokládal vývoj kultury popelnicových polí do doby laténské a V. Vokolek (1993), který zde pozdně halštatské období pokládal za pokračování vývoje slezskoplatěnické kultury (viz kap. 8. 1. 2. 1).

3 CHRONOLOGICKÉ VYMEZENÍ DOBY BRONZOVÉ

3.1 Starší doba bronzová

Starší doba bronzová je ve střední Evropě zastoupena únětickou kulturou, která ve svém rozsahu zaujímalá území od Dolního Rakouska, po jihozápadní Slovensko, Moravu, Čechy, jižní Polsko a střední Německo (*Stuchlík 1993, 238*). Chronologií únětické kultury se zabýval moravský archeolog J. Palliardi, který jí vyčlenil na základě nálezů protoúnětického pohřebiště v Těšeticích a únětických pohřebišť v Oblekovicích a Mikulově (*Stuchlík 1993, 240*). W. Pape, na základě dat z absolutní chronologie, vymezil počátek únětické kultury krátce před rok 2000 př. Kr. a její závěr k roku 1850 př. Kr. E. Neustupný (1976) oproti tomu datoval starší dobu bronzovou mezi léta 2300–1850 př. Kr. Badatelé v jihozápadním Německu vyhodnocují tato data časovým úsekem 2300–1600 let př. Kr. (*Jiráň (ed.) 2008, 28*).

Na našem území se zabýval stanovením absolutní chronologie kultury únětické J. Schránil, který ve své práci *Studie o vzniku kultury bronzové v Čechách (1921)*, rozlišil dva stupně, které datoval následovně: starší spadající do rozmezí let 1700–1500 př. Kr. a stupeň mladší 1500–1200 př. Kr. O několik let později, v knize *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens (1928)*, toto datování opravil, přičemž starší fázi únětické kultury posunul mezi léta 1900–1700 př. Kr. a mladší fázi k 1700–1500 př. Kr. O toto datování se ve svých pracích opíral také například J. Eisner (1933). Oproti tomu J. Böhm (1940) únětickou kulturu datoval mezi roky 1700–1200 př. Kr., či J. Neustupný (1946), který konec únětické kultury přisuzoval krátce za rok 1400 př. Kr. Nejblíže dnešnímu datování byli badatelé E. Šimek (1933) a I. L. Červinka (1933), kteří vznik únětické kultury kladli k roku 2000 př. Kr. (*Tihelka 1955, 33–34*).

Reineckův chronologický systém je stěžejním i pro relativní chronologii starší doby bronzové v Čechách, i když zpočátku dávali badatelé přednost Monteliově chronologii (1900). Starší období únětické

kultury je na základě „zjednodušené“ Reineckovy chronologie řazeno do stupně B A1 a mladší období následně do stupně B A2. Pro přechodné období mezi střední a starší dobou bronzovou byl dodatečně vytvořen stupeň B A3 (*Jiráň (ed.) 2008, 28–30*).

M. Bartelheim (1995) na základě podrobné typologické analýzy roztřídil nálezový materiál české únětické kultury na 54 typů keramických nádob, 78 typů bronzových artefaktů a 25 typů artefaktů z jiného materiálu. Tyto typy následně rozdělil do tří časových stupňů a tří regionálních skupin: kolínská, středočeská a severozápadočeská. Českou únětickou kulturu tedy rozdělil na tři stupně, přičemž první dva stupně spadají do staršího období únětické kultury, třetí stupeň poté představuje mladší období. V. Moucha (1963) oproti tomuto dělení vypracoval šestistupňové třídění české únětické kultury, na základě zkoumaného pohřebiště v Polepech u Kolína. M. Bartelheim čtyři z těchto fází V. Mouchy omezil na pouhé dvě, díky čemuž potvrdil třístupňový model únětické kultury. Po srovnání kulturního vývoje české únětické kultury s okolními zeměmi s rozšířením únětické kultury byl tento chronologický třístupňový model rovněž potvrzen.

3.2 Střední doba bronzová

Trvání mohylové kultury bylo na základě přibývajících nálezů přírodovědných dat revidováno. Konec vývoje mohylové kultury je i nadále kladen k roku 1300 př. Kr. Počátky kultury se časově posouvají již k roku 1700 př. Kr. Původní názor na trvání mohylové kultury po dobu 200 až 300 let (*Podborský a kol. 1993*) se tímto posunul na 400 let (*Jiráň (ed.) 2008, 85*).

Relativní chronologické členění reflektuje představu o dvou samostatných mohylových kulturách v české kotlině. V jižních, západních, severozápadních, středních Čechách se mohylová kultura transformuje v kulturu knovízskou, zatímco v Čechách východních a severních se vyskytuje lužická kultura (*Jiráň (ed.) 2008, 85–86*).

3.3 Mladší doba bronzová

Absolutní chronologií je toto období vymezeno roky 1250 až 1050/1020 př. Kr. a stupni BD až Ha A2 (*Jiráň 2012, 27*) na základě Reineckovy chronologie. Počátek mladší doby bronzové je poznamenán vlivy předchozí mohylové kultury (*Čujanová – Jílková 1977; Jiráň (ed.) 2008, 144*).

Členové skupiny kolem J. L. Píče V. Schmidt a J. Felcman prokopali v letech 1892 – 93 „popelovité jámy“ u Knovíze, jejichž nález poskytl i název pro nově rozpoznanou kulturní skupinu. Koncentrace nalezišť knovízské kultury je soustředěna při větších vodních tocích, v severozápadních Čechách se jedná o řeky Bílinu a Ohři a jejich přítoky. Na západě proniká do severního Plzeňska a dále proti toku Vltavy na Sedlčansko, na jihu se kultura soustředí v oblasti dolního Pootaví (*Pleinerová - Hrala 1988, 9*). Z pohledu absolutní chronologie je knovízská kultura vymezena roky 1300 – 800 př. Kr., kdy v materiální kultuře dochází ke změnám. Tyto pozdní stupně, spadající do pozdní doby bronzové, nazýváme štitarskou fází, nazvanou podle hrobového nálezu v Kolíně – Štítarech (*Pleinerová - Hrala 1988, 10–11*).

Chronologickou klasifikaci knovízské kultury vypracoval J. Bouzek (1962) a je založena převážně na kategorizaci keramického inventáře knovízské kultury ze severozápadních Čech (stupně K I – K VI). Tato klasifikace se částečně liší od systému relativní chronologie vypracované J. Hralou (1973), který zpracoval keramický inventář hrobových nálezů středních Čech (tři stupně). Stupeň KI až KII odpovídá staršímu stupni, K III – K IV stupni střednímu a mladší stupeň v Bouzkově systému zahrnuje stupně K V – K VI (*Jiráň (ed.) 2008, 145*).

Na přelomu střední a mladší doby bronzové se na českém území vymezuje hranice mezi dvěma odlišnými kulturními komplexy patřícími pod komplex popelnicových polí. Větší část Čech zahrnuje okruh severoalpských popelnicových polí, na našem území reprezentovaný kulturou knovízskou. Naproti tomu kulturnímu okruhu severních

popelnicových polí v oblasti severních a východních Čech odpovídá kultura lužická. Na západě Čech se navíc vyčleňuje samostatná chebská skupina popelnicových polí (*Jiráň 2012, 27*), kterou vypracoval E. Plesl (1961). J. Eisner (1922-1923) věnoval mohylovým kulturám mnoho studií, byl prvním, kdo na základě nálezu z mohylového pohřebiště v Milavčích u Domažlic určil pojem a náplň milavečské kultury, kterou zařadil dle Reineckovy chronologie do stupňů BD – Ha A a vztahoval její příbuznost k jihoněmeckým popelnicovým polím a středočeské knovízské kultuře. Také určil východní hranici rozšíření jihoněmeckých popelnicových polí do středních a jihozápadních Čech. J. Böhm (1937) rozdělil milavečskou kulturu do tří stupňů, které odpovídají stupňům knovízským spadajícím mezi stupně BD – Ha A. J. Filip v Pravěkém Československu shrnuje teorie o vzniku a původu milavečské kultury na základě lužicko-knovízské expanze ze středních Čech (*Šaldová 1972, 95-98*).

3.4 Pozdní doba bronzová

Pozdní dobu bronzovou vymezuje stupeň Ha B1 – Ha B3. V relativní chronologii je používáno dělení štítarské fáze knovízské kultury, kterou vymezil Koutecký a Bouzek (1967) na základě nálezů z pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce. Na keramice na rozdíl od předchozí doby knovízské s výzdobou prstování převládá ve štítarské fázi výzdoba hřebenová. Na samý závěr štítarské fáze kontinuálně navazuje další vývoj v době halštatské. Ve východních a severozápadních Čechách platí rozdělení období popelnicových polí na lužickou kulturu mladší doby bronzové (B D – Ha A2) a slezskoplatěnickou kulturu (Ha B1 – Ha B3), která plynule přechází v dobu halštatskou. Pro západní Čechy je typická nynická kultura, která je klasifikována na základě dělení V. Šaldové (1965). Nynická kultura zde vyplňuje časový úsek druhé poloviny stupně Ha B, tedy konce knovízsko-milavečského horizontu Ha A2 – Ha B1 a počátku halštatské kultury Ha C (*Jiráň (ed.) 2008, 145–146; Šaldová 1972, 98*). Pro nedostatek nálezů ze stupně Ha B ve třicátých letech, konstatoval J. Böhm názor, že milavečská kultura ve stupni Ha A končí

a štítarská fáze knovízské kultury nemá v západních Čechách obdoby (*Böhm 1937, 176*). Což se změnilo s objevením pohřebiště v Nynicích a výzkumem na Hradištském vrchu u Okrouhlého hradiště, které vyplnily tento hiát a definovaly novou kulturní skupinu nynickou (*Šaldová 1983, 338*). (Tab. 1)

4 CHRONOLOGICKÉ VYMEZENÍ DOBY HALŠTATSKÉ

P. Reinecke rozdělil dobu halštatskou na 4 stupně Ha A – D, které v absolutním datování spadaly mezi roky 1200 – 500 př. Kr. Do této kultury zahrnul i všechny kultury pozdní doby bronzové, na základě stylových halštatských znaků jako je tuhování, sluneční motivy a geometrické vzory. Protože ale ve stupni BD nedochází k radikálním změnám ve společnosti, ani k plnému využití železa k výrobě posunul z těchto důvodů N. Åberg horní hranici starší doby železné k Reineckově stupni C, v absolutním datování k roku 650 př. Kr., kdy dochází k plnému využití železné industrie a pronikání severoitalských produktů na halštatské trhy. Halštatské období, někdy označováno za mladší dobu halštatskou, tak odpovídá stupňům Ha C – D. Pozdní dobu halštatskou vymezují stupně Ha D – LA, přičemž doba halštatská plynule přechází do následující doby laténské a na základě příchodu kostrově pohřbívacích keltských je možné stanovit datum konce halštatské doby na počátek stupně LtB po roce 400 př. Kr. (*Šolle 1951, 351*). Viz Tab. 2 – Chronologie doby halštatské. (Tab. 2; Obr. 2)

4.1 Doba halštatská Ha C – Ha D1

Dendrochronologická data z území Bavorska a Alsaska umožňují datování začátku časně doby halštatské Ha C k roku 800/750 př. Kr. Konec časně doby halštatské, tedy počátek stupně Ha D1 je dendrochronologicky kladen kolem roku 625 př. Kr. a jeho konec do let 540/530 př. Kr. (*Venclová (ed.) 2008, 26*).

4.1.1 Bylanská kultura

J. Filip (1936-1937) kladl trvání bylanské kultury mezi roky 700 – 500 př. Kr. Oproti tomu J. Böhm (1925) datoval tuto kulturu mezi léta 800 př. Kr. a polovinu 6. st. př. Kr. Na základě této periodizace vyčlenil na základě morfologie a výzdoby keramiky D. Koutecký (1968; 2001) jednotlivé fáze bylanské kultury (*Venclová (ed.) 2008, 27-28, s literaturou*):

starší fáze – Ha C1

střední fáze: starší Ha C2; mladší Ha C3

mladší fáze – Ha D1

4.1.2 Halštatská mohylová kultura

Zásadní význam pro poznání halštatské mohylové kultury měl rozbor nálezů z hrobů z Nynic (*Šaldová 1968, 389; 1972*). Inventář z Nynic a dalších západočeských pohřebišť je dále dělen do tří fází (*Venclová (ed.) 2008, 28, s literaturou*): přechodná fáze kostelického rázu, starší fáze a mladší fáze.

4.1.3 Slezskoplatěnická kultura

Prvním, kdo vytvořil chronologii slezskoplatěnické kultury, byl J. Filip (1936-1937). Kulturu dělil do čtyř stupňů a jeho dělení se používá dodnes. První dva stupně spadají ještě do doby bronzové Ha B1-B3. Třetí stupeň odpovídá v Reineckově chronologii Ha C-D1 a čtvrtý období Ha D2-3 až Lt A (*Venclová (ed.) 2008, 28, s literaturou*).

4.1.4 Billendorfská kultura

Počátek billendorfské kultury patří již do období Ha B, do doby železné se stupni Ha C-D spadají až mladší fáze této kultury (*Koutecký*

1995; Bouzek – Koutecký 2000; Venclová (ed.) 2008, 29, s literaturou). Kultura billendorfská částečně zasahuje na území severozápadních Čech ze sousedního Saska a je známá převážně z nálezů keramiky z hrobových celků. (Jiráň 2012, 20).

4.2 Pozdní doba halštatská Ha D2 – Lt A

Stupeň Ha D2 je dendrochronologicky řazen k rokům 540/530 – 500 př. Kr., stupeň Ha D3 mezi léta 500 - 470/460 př. Kr. je určen především na základě zániku opevněné lokality Heuneburg. Toto datum může být na základě nových poznatků posunuto zpět k roku 480 př. Kr. Konec stupně Lt A udává radiokarbonové datum, získané v Bavorsku na výšinné lokalitě Ehrenbürg, kladené mezi roky 398-385 př. Kr. (Venclová (ed.) 2008, 26, s literaturou).

5 NÁSTIN KONSTRUKČNÍCH ŘEŠENÍ A TYPY OBYTNÝCH STAVEB

Mezi názory o nízké technické vyspělosti pravěkého stavebnictví převládala teorie o pravěkých lidech bydlících pouze v jeskyních, nebo obraz zemědělců obývajících hluboké jámy vyhrabané v zemi. Konstrukce domu záležela na přírodním prostředí a také na kulturních faktorech (Bláhová-Sklenářová 2012, 11–13). Zachování obytných pravěkých staveb závisí na geologických procesech, jako je například eroze i na působení lidského elementu, kam patří zemědělsky obdělávaná půda (Venci 1968, 490). Vliv na zachování archeologické situace má také proces archeologické transformace. V dnešní době jsou velmi důležitým zdrojem informací také sídliště vystavěná v zamokřeném prostředí, v takovýchto podmínkách se zachovávají organické předměty a často i původní prostorové vlastnosti (viz kap. 8.3). V Evropě nákolní osady nejvíce známe z podhůří Alp, Polska, severního Německa, Britských ostrovů dále z prostředí východní Evropy a několik sporných nálezů také pochází z našeho území – Františkovy Lázně (Plesl 1972), Libišany u Pardubic aj. Pozůstatky staveb se zachovávají i v rámci stratigrafie tellů

a na dlouhodobě osídlených polohách, kde jsou situace překryty vrstvami navážek (*Bláhová-Sklenářová 2012, 19*). Na základě archeologických výzkumů se dá doložit, že základním stavebním materiálem bylo dřevo, ať už v podobě nosných sloupů, trámů, či proutí k výpletu stěn a také hlína, která sloužila k omazání stěn (*Venci 1968, 490*). Stavební materiál v pravěku byl závislý na dostupných zdrojích, přírodních podmínkách i technických možnostech dané komunity.

5.1 Základové konstrukce

Základním prvkem kůlové stavby je konstrukce nosného skeletu, jehož nosný systém u pravěkého domu se sedlovou střechou, tvoří řada svislých sloupů, procházejících podélně středem půdorysu a nesoucích hřebenovou vaznici krovu (*Hásek 1984, 9-10*). Obecně se dá říci, že základové konstrukce slouží k přenosu zatížení stavby ze svislých konstrukcí do rostlé zeminy. Základové konstrukce se dále dělí na základové patky roznášející zatížení pod sloupy, základové pasy užívané pod zdmi a stěnami a základové desky budované pod celou plochou budovy. Použití těchto plošných prvků je doloženo nejpozději v době bronzové. Jako předstupeň základových prvků je možné označit spodní část svislých nosných elementů zapuštěných do země. V archeologickém výzkumu se pozůstatky dřevěných kůlů a sloupů promítají ve formě tzv. kůlových a sloupových jamek, žlábků s barevně rozlišitelnou výplní ukazují na původní polohu vodorovně a svisle naskládaných dřev. Jako svislé tyčové součásti přenášející zatížení stavby se označují piloty (viz kap. 8.3; *Bláhová-Sklenářová 2012, 20; Sklenářová 2003, 2-3*).

5.1.1 Konstrukce podlahy

Z. Bláhová-Sklenářová ve své práci *Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje* vyčleňuje dva typy podlah. Podlahy pozemní (včetně podzemních) a podlahy nadzemní. Nejčastějším předpokladem o vzhledu pravěkých pozemních podlah je

začištěný a udusaný povrch země, který byl snadno udržovatelný v čistotě. Z výzkumů na tellech a blatných sídlištích se podařila doložit podlaha ve formě dusané lepenice (uhlazená a zaschlá vrstva hlíny promíšená s řezankou, plevami aj.). Je možné, že chladná hliněná podlaha byla překrývána organickým materiálem, což je v dnešní době většinou archeologicky nezjistitelné. Lepenicové podlahy pomáhají při identifikaci tvaru půdorysu domů, jejich polohy a v mnohých případech jsou také jediným dokladem existence domu ve fragmentárně zachované situaci. Podlahy dřevěné z púlených kmenů či kuláčů byly asi využívány častěji, než se může zdát z torzovitých pozůstatků, dochovaných většinou na lokalitách ve vlhkém prostředí. Vrchní vrstva dřev byla pravděpodobně pokrývaná silnou vrstvou lepenice, nanášení se podle potřeby mohlo opakovat. Pro ještě pevnější povrch podlahy hlavně v namáhaných místech bylo užíváno dláždění kamenem, který byl k dispozici (*Bláhová-Sklenářová 2012, 32–34; Sklenářová 2003, 5-7*).

Pozůstatky nadzemních podlah, stejně jako stropů se prokazují složitěji. Stavby patrových domů jsou badateli přijímány již v době neolitu, běžnější ale byly v eneolitu hlavně v části jihovýchodní Evropy, doloženy jsou i v době bronzové. Nálezy těchto podlah druhého nadzemního podlaží pocházejí např. ze sídlišť trypilské kultury. Na horních plochách zříceného podlaží se nacházejí pozůstatky pecí, ohnišť, keramiky a maleb. Předpokládá se, že v domech této kultury přízemí sloužilo k hospodářským účelům a patro k obývání. Nákolní stavby poskytují nálezy nadzemních podlah jako např. na sídlišti ze starší doby bronzové ve Fiavé-„Carera“ 3 – 5, kde byly zjištěny mezi pilotami zbytky podlah z fošen o rozměrech 200 x 30 x 5 cm (*Bláhová-Sklenářová 2012, 34–39; Sklenářová 2003, 7-8*).

5.1.2 Konstrukce stěn

V našich podmínkách se jen výjimečně dochovají prvky konstrukce stěn pravěkých obydlí. Stěnou můžeme rozumět svislou strukturu po stranách obklopující vymezený prostor domu. Nejprimitivnější formou

stěny může být využití svislé plochy skalních útvarů či výkopu v zemi. Z hlediska tektoniky je možné stěny pravěkého stavitelství rozdělit na skeletové a blokové (*Bláhová-Sklenářová 2012, 39–41; Sklenářová 2003, 8*).

Skelet je nosná konstrukce složená ze svislých, vodorovných i šikmých prvků, které jsou spojeny tesařsky v samostatný systém. Může mít nosnou funkci a je prvním krokem při stavbě, až poté je vyplněn prostor polí. Stěny zahloubených staveb se od těch povrchových neliší v technikách budování. Jako standartní bydlení je již od neolitu (výjimečně v mladším paleolitu) doložen typ domu se svislými stěnami, a to u staveb, jejichž půdorys je vymezen soustavou alespoň dvou řad kůlových jamek (*Sýkorová 2002, 260*). Skeletové stěny jsou děleny podle způsobu upevnění k zemi na dva typy. Za prvé jde o skeletové stěny se svislými nosnými prvky zahloubenými do země (sloupová konstrukce), druhým typem jsou stěny se sloupy (nazývané štenýře, sloupky, stojky) stojícími na vodorovném prahovém trámu, se kterým bývají tesařsky spojeny (konstrukce štenýřová). Oba tyto typy bývají souhrnně označovány za rámovou konstrukci (*Bláhová-Sklenářová 2012, 39–41; Sklenářová 2003, 8-10*).

U stěn vypletených proutím a vymazaných hlínou se za průkazný doklad považuje nález mazanice (viz níže) s negativními otisky prutů. Jako jeden z prvních, na našem území, rozpoznal význam mazanice Č. Ryzner, a to při výzkumu sídliště v Řivnáči (1884). Využívaly se pruty, i štípané, různých druhů stromů, zejména lísky (*Hásek 1984, 14*) a vrby. Hliněný výmaz stěn se nanášel rukama a vyráběl se smíšením hlíny s vodou a dalšími přísadami jako byly plevy, řezanka, písek, mrva, srst či kamínky (*Bláhová-Sklenářová 2012, 42–45; Sklenářová 2003, 10-11*). Na mazanicových zlomcích je možné zjistit užité prvky tesařské techniky (*Sýkorová 2002, 260*).

Drážková konstrukce, v lidovém stavitelství označovaná jako stavba na „zaházku“ na „drážku“ nebo „do sloupku“ je charakteristická

vodorovným zasouváním dřev mezi dva sloupy s protilehlými drážkami. Drážková konstrukce je příznačná pro kultury popelnicových polí doby bronzové a v lužickém okruhu kultury halštatské. Nepřímým dokladem může být mazanice s otisky rovnoběžných dřev ležících těsně vedle sebe (*Bláhová-Sklenářová 2012, 45–47; Sklenářová 2003, 12*).

Technika výstavby stěny ze svislých břeven stavěných palisádově vedle sebe do řady se označuje různými termíny např. jako rámová konstrukce či palisádová stěna. Paty dřev byly zapuštěny do země, někdy do předem vykopaného žlabu, vrchol dřev byl zřejmě spojen ližinou či kleštinami (*Bláhová-Sklenářová 2012, 47; Sklenářová 2003, 13*).

Mezi konstrukce blokové patří v pravěkém stavitelství konstrukce roubené, zděné z kamene a cihel a hliněné zdi a stěny kleštinové konstrukce. Roubené stavby jsou budované z vodorovně kladených břeven, která jsou v nárožích překřížená a spojena srubovou nárožní vazbou. V jednodušších případech jsou břevna kladena křížem a zajištěna proti posunu kůly v rozích. Roubené stavby předpokládaly až od doby bronzové, ale vyskytují se již v eneolitu. Konstrukcemi kleštinovými rozumíme stěny z vodorovných břeven bez tesařských spojů v rozích, jištěných dvojicemi sloupků (stěnové kleštiny). Nálezy kleštinových konstrukcí pocházejí z eneolitu, doby bronzové i doby železné. Z okruhu lužické kultury známe řešení nároží na prostý sraz, zadržování do nárožního sloupku ale i přeplátování jako u srubu – např. lokalita Opatovice nad Labem (*Vokolek 1959, 9-11*). Stavby s hliněnými stěnami se šířily z Předního Východu a vyskytují se tak ve střední Evropě od počátku neolitu. Stavby jsou vázány na lokality s dostatkem suroviny, ve většině případů tedy na sprašové půdy. Hliněná zeď se stavěla dvěma způsoby, buďto vyzděním z nepálených cihel či bochníkovitých válků, nebo vrstvením hlíny smíšené s vodou, slámou apod., která se po zaschnutí osekala a prolomily se otvory oken a dveří (*Sklenářová 2003, 14-16*).

5.1.2.1 Mazanice a úprava stěn omítáním

Za průkazný doklad stěny vypletené proutím a vymazané hlínou se považuje hliněný výmaz stěn vypálený požárem, či teplem z ohniště s negativními otisky prutů – tedy mazanice (*Bláhová-Sklenářová 2012, 42*). Mazanice umožňuje poznání stavebních prvků a konstrukce stěn domů, druhy otisků dřevěných prvků dovolují rekonstruovat pravěké stavební techniky. Vyskytuje se především nedaleko někdejších obytných objektů. Pomoci může i kvantitativní množství nalezené mazanice, kterého je potřeba více při stavbě domů vyplétaných než u domů roubených (*Venci 1991, 406-411*). I když jsou doklady zlomkovité, je nutné v evropském pravěku u hliněných staveb, ale i u staveb s mazanicovou omázkou či omítkou, brát také v úvahu povrchové úpravy, bílení, natírání barevnými hlinkami i plastickou výzdobu stěn (*Sklenářová 2003, 16*).

Mazanice skládající se z hlíny a rostlinných příměsí, sloužila k omázení dřevěných konstrukcí, jako izolační a estetický materiál. Zlomky přepálené mazanice s otisky dřevěných konstrukcí nám přinášejí informace o podobě pravěkých staveb. Mazanice tvoří v archeologických kontextech početně zastoupený nálezový materiál, ale její zpracování v odborné studii není prozatím nijak hojné (*Haller – Gentizon - Kuna 2007, 765*). Mazanice s otisky prutů a zdobenými lícními stranami byla nalezena na Špičáku u Mikulovic (*Smrž – Mladý 1979, 31-32*), další nálezy pocházejí z Hlásné Třebáně (*Friedrich 1956, 38*), mazanice s reliéfní výzdobou pochází z Lovčiček (*Říhovský 1982, 28; Sklenářová 2002, 261*). Mazanice s doklady bílé omítky a velké tuhované lišty, které snad sloužily jako výzdobný prvek obytného interiéru, pokud nepocházely z rozměrného keramického předmětu, byla nalezena v objektu č. 3 v Libomyšli na Berounsku (*Stolz 2003, 215*). V následujícím odstavci budou popsány nálezy mazanice pocházející ze sídlištního objektu pozdní doby bronzové z Roztok u Prahy.

Výzkum obytné komponenty probíhal v letech 1980-1983. Na lokalitě bylo zjištěno 32 zahloubených objektů, mezi nimiž bylo 7 polozemnic většinou se stopami výroby. Objekt 15.2 je zásobní jáma ležících v odděleném prostoru, obsahující mimo jiné velké množství mazanice. Z polohy mazanických ker bylo vyvozeno, že se jedná o sekundární uložení, pravděpodobně odklizené destrukce nedaleké nadzemní stavby. Zásobní jáma byla datována do štítarské kultury a interpretována jako jáma na obilí, zavalená destrukcí z nadzemní konstrukce, zničené nejspíše požárem, který mohl dohořívát ještě v jámě (propálené stěny jámy). Z jámy bylo získáno 795 kusů mazanice o celkové hmotnosti 103 kilogramů a o maximální velikosti zlomu 30 cm. U mazanických zlomků se rozlišuje jejich lícová strana s povrchem omazu a vnitřní stranu s otisky konstrukčních prvků. Mazanice se skládá z jílovité hlíny s rostlinnými přísadami, jako jsou obilné plevy, stonky obilovin či travin, které odlehčují mazanickou hmotu a zabraňují vzniku trhlin při vysychání. Na základě otisků na mazanici byla vyloučena stavba srubové konstrukce, neboť na mazanici chyběly charakteristické ucpávky trojúhelníkovitého průřezu s otisky trámů, nebo kuláčů. Spíše se jednalo o konstrukci skládající se ze svislých kůlů v rozích a výztuží ze svislých prutů, na které se napojovalo z jedné strany obložení z malých prkének, na druhé straně pak byla nanesena silná vrstva mazanice. Prkénka byla také pokryta mazanicí, ale v menší vrstvě, než tomu bylo na vnější straně stavby. Zlomky mazanice z interiéru stavby jsou pokryty jemnou omítkou a opakovaným bílým nátěrem. Soubor mazanice z Roztok je jediným dokladem nadzemní stavby na této lokalitě (*Haller – Gentizon - Kuna 2007, 765-778*).

Je nutné také zmínit povrchové úpravy stěn, které jsou doloženy již od mladšího neolitu, převážně v jihovýchodní Evropě, ale postupně se objevují nálezy i z ostatních částí Evropy (*Bláhová-Sklenářová 2012, 59*). Zdá se, že již v době bronzové byla úprava stěn běžnou záležitostí, například knovízské domy byly, na základě nálezů z Března u Loun, opakovaně natírány barevnou omítkou (*Pleinerová – Hrala 1988, 152*).

Omítání stěn probíhalo nanášením jemného „štuku“ na stěny domů (např. eneolitická lokalita Úholičky, na které je doloženo až pětinasobné omazání stěn; *Dobeš – Vojtěchovská 2008, 270*), bílením, natíráním a také i malováním hliněných a hlínou omazaných stěn. Ze Slaného známe i malbu stěny, která se skládala z červených teček, meandrů a linií na žlutém podkladu (*Moucha 1994*). Nalezena byla také omítka s plastickou výzdobou a geometrickými vzory ve tvaru soustředných kruhů (Černý vůl, obec Statenice; *Sýkorová 2002, 261*). Z nálezů mazanice z osad v Knovízi a v Praze – Bubenči pocházejí doklady nátěru stěny bílou hlinkou. Bílení stěn je doloženo již v době středodunajské mohylové kultury na Moravě (*Pleiner 1978, 566*). V době bronzové se také objevuje i náročnější plastická výzdoba stěn s geometrickým vzorem trojúhelníkovitých motivů, kdy můžeme zmínit lokalitu Prosmky z období knovízské kultury (*Hrala 1973, 77; Bláhová-Sklenářová 2012, 59*). Doklady barevných omítek se dále našly například na lokalitě Jiříkovice spadající do střední doby bronzové (*Piffel 1949; viz níže*).

Barevné omítky z Jiříkovic u Brna byly nalezené dr. Poulíkem v jámě mohylové kultury středodunajské. Jednalo se o zlomky hliněného žlábkování, patrně pozůstatky segmentu vytočení rohu a dále o zlomkovité tabulky z nepálené hlíny, na kterých v místech porušení prosvítaly barevné skvrnky v bílé a narůžovělé barvě. Při výzkumu těchto tabulek se na líci objevily barevné nátěry hlinkovými barvami, v odstínech šedé, šedavé, bělavě-žluté, béžové, bílé, růžové, bílé, bělavé, šedobílé, žlutobílé, hnědobílé atd. Nejvíce bylo zjištěno dvanáct nátěrů. Zdá se, že z důvodů prašnosti nátěrů nemohly být vystaveny změnám počasí. Na třech tabulkách byl objeven napojující se fragment, připomínající ornament, dnes bohužel nerekonstruovatelný. Zlomky podobné hliněnému žlábkování našel v roce 1901 J. Kučera na Panském lánu u Uherského Brodu, kdy současně našel i hliněnou nádobu se zbytky bílé nátěrové barvy. Ze sídliště s maďarovskou kulturou pochází obdobný nález z roku 1949, kdy v Nitranském Hrádku u Šurán byly nalezeny

nepálené hliněné tabulky s nejméně deseti patrnými barevnými vrstvičkami na řezu zlomkem (*Piffel 1949, 161–163*).

5.1.3 Konstrukce střechy

I přes to, že je konstrukce střechy vedle nosného systému nejdůležitějším stavebním prvkem domu, jsou archeologické doklady o její konstrukci nevelké. Informace nám mohou poskytnout ikonografické prameny či studium tradičních forem stavitelství (*Bláhová-Sklenářová 2012, 60; Sklenářová 2003, 16; Hásek 1984, 12*).

Průběh střední osy kúlů nesoucích hřebenovou vaznici krovu je jedním z dokladů typu sedlové střechy, sestávající ze dvou šikmých rovin protínajících se v hřebenu střechy, tyto šikminy zpravidla vycházejí z delších stran obdélného půdorysu obydlí. U čtvercových půdorysů se středovými kúly je možné předpokládat střechu stanovou. U staveb zahlobených mohla střecha spočívat buďto na stěnách, kdy by byla podpírána vnitřními kúly, nebo se dotýkala zahlobeného prostoru a zajištěna byla v určité vzdálenosti od vlastní obytné jámy (*Sýkorová 2002, 621*). Dosahují-li krajní nosníky až do úrovně kratších stěn domu jedná se nejspíše o střechu štítovou, při kratší střední ose končící uvnitř půdorysu mohla být sedlová střecha ukončena šikmou valbou (*Hásek 1984, 10*).

Střechy dále dělíme na základě sklonu a tvaru na několik druhů. Jedná se střechy ploché a sklonité, které se dále dělí na pultové, sedlové, valbové, stanové a kuželové. Základní částí střechy je nosná konstrukce, neboli krov a střešní plášť, jehož hlavní vrstvu tvoří krytina. Z dochovaných půdorysů se zdá, že nejčastěji se vyskytují krovy s hřebenovou vaznicí, mezi jejichž nejčastější typ patří sochová konstrukce (*Bláhová-Sklenářová 2012, 61; Sklenářová 2003, 17*).

U sochové konstrukce je přímým dokladem nález sochy, kterou může tvořit dřevo s přirozenou či tesařsky upravenou vidlicí. Nálezy sochy

jsou ovšem ojedinělé, více se dochovávají v zamokřeném prostředí. Nepřímé důkazy soch ukazují nálezy sloupových jam nejčastěji v podélné ose půdorysů objektů. Půdorys s nálezem tří rovnoběžných řad sloupů se interpretuje jako pozůstatek domu se střechou sochové konstrukce. U staveb tradičního stavitelství převažuje v tomto případě střecha sedlová. O valbové střeše se uvažuje v případě, že se nalezené stopy nosných sloupů hřebenové vaznice nevyskytují v obvodových stěnách domu, ale pouze uvnitř nalezeného půdorysu. Příkladem mohou být domy z Lovčiček u Brna (*Říhovský 1982*) z mladší doby bronzové a dům ze střední doby bronzové z lokalit Olomouc – Slavonín (*Šmíd 1998*). V severozápadní Evropě se ze sochové konstrukce počátkem doby bronzové postupně vyvinula konstrukce trojlodních staveb se zdvojenou ližinovou stolicí (*Bláhová-Sklenářová 2012, 61–64; Sklenářová 2003, 18*).

Problematické je určení krytiny střechy pravěkých obytných staveb. Většina badatelů se na základě tradičního stavitelství kloní ke krytině doškové, vyrobené z rákosu či slámy (*Bláhová-Sklenářová 2012, 66; Hásek 1984, 12-13*). Nепropustnost takovéto krytiny vyžadoval dostatečný sklon střechy, který by dovoľoval rychlý odtok dešťové vody (*Hásek 1984, 13*). Předpokládat také můžeme využití březové kůry, krytinu z dřevěných trhanic, vzácně se vyskytují nálezy dřevěné šindele (*Sklenářová 2003, 18*).

5.1.4 Otvory ve stavebách

Složitá je otázka otvorů ve stavebách, které jsou z důvodu fragmentárního dochování konstrukcí většinou nerekonstruovatelné. Je jisté, že pravěké stavby měly vstupní otvor a okna, dále mohly mít otvor pro odvod dýmu (*Sklenářová 2003, 19*).

Vstupní otvor, tedy dveře, je při archeologických výzkumech poměrně často nalezený. Náleží mu konstrukce ostění, prahu a dveřní křídlo. Tyto konstrukce se dochovávají ve výjimečných případech, a proto je vstup rekonstruován na základě mimořádně velkých odstupů mezi

kulovými jamkami či do přerušení obvodových žlabů (*Sklenářová 2003, 19; Hásek 1984, 15*). Vchod u únětických domů bývá řešen v souvislosti s výškou stěny, kdy je také nutné brát v úvahu překrytí vrchu stěn okapovou částí střechy (*Hásek 1984, 14-16*). Vchod bývá nejčastěji předpokládán v jižní stěně domů (*Stuchlík 2000, 223*). Okna bývají interpretovány na základě tradiční architektury a v některých případech z ikonografických pramenů, tedy plastik a rytin. Stejně tak chybějí i přímé doklady o existenci dýmného otvoru, který je hypoteticky umisťován do vrcholu štítu nebo valby (*Sklenářová 2003, 19*).

5.2 Typy obydlí

V Čechách pro mladší pravěká období můžeme podle R. Pleinera doložit tři druhy staveb: nadzemní kulová obydlí, stavby se zahloubenou podlahou a stavby srubové. Srubové stavby jsou vzácným typem příbytku doloženým v prostředí mladší lužické kultury ve východních Čechách. Objeveny byly ve třech případech na sídlišti v Opatovicích nad Labem. Chata 1 o rozměrech 7 x 10 metrů byla vymezena obdélníkem žlábků přerušených v jižní stěně patrně dvěma vchody. Stavba měla nejspíše sedlovou střechu a pravděpodobně byla dělena kůly v interiéru na dvě místnosti, přičemž v jedné bylo nalezeno ohniště a ve druhé zásobní jáma. Na srubové roubení poukazují rohy obvodového žlabu s kulovými jamkami po obvodu. Chata 2 měla snad jakýsi přístavek a chata 3 obsahovala lomenou příčku, interpretovanou jako určitou chodbu (*Pleiner 1978, 565–568*).

Interpretací zahloubených chat se dříve zabývali F. Tischler (1951, 75) a K. Ludikovský (1964), kteří jejich funkci určili pouze jako výrobní. K. Ludikovský stavby výrobního charakteru dělil na kovárny, hrnčířské dílny, stavby skladištní atd. Ve velkém počtu zahloubených chat jsou doklady řemeslnické výroby: vypálené okolí uvnitř chat, nálezy kovářské strusky, tyglíky, nálezy švartny či velkého množství závaží dokládající práci na tkalcovském stavu. Naproti tomu rozsáhlé chaty s ohništi, krby, lavicemi a sklípky spíše dokládají funkci obytnou. Výklad povrchových chat jako

obytných je oproti zahloubeným obydlím téměř jednoznačný. Kúlové konstrukce dokládají rozdělení objektu na několik místností (předsín a komora; komora a místnost s topeništěm), často s připojeným hospodářským stavením (*Soudská 1966*). E. Soudská (1966, 585) pokládá za jednoznačné využití zemnice k hospodářským účelům, pokud jsou v nich nalézány kovářské strusky, kelímky na tavení bronzu, švartna nebo tkalcovská závaží. Obytnou funkci interpretuje v případech, kdy jsou v chatách doložena ohniště nebo krby, nálezy lavic podél jižní stěny, chaty s připojeným sklepením, případně s menším množstvím železné strusky, přeslenů či s jedním až třemi kusů závaží (*Tichý a kol. 2000*, 131).

5.2.1 Nadzemní kúlová obydlí

Kúlové stavby mají tradici již od neolitu, a stavěly se nadále i v eneolitu a po celou dobu bronzovou, dále se vyskytují v pozdní době halštatské. Domy byly pravděpodobně se sedlovou střechou, obvodové sloupy nesly krov a zároveň tvořily stěny vyplétané proutím a omazané hlínou, mazanicová stěna mohla být natřena i bílou hlinkou (*Pleiner 1978*, 565–568).

Mezi objekty s podlahou na úrovni tehdejšího povrchu lze zařadit domy vymezené žlábkem a obydlí kúlové konstrukce, nesoucí název po nálezech kúlových jamek, které jsou nepřímým dokladem kúlu či sloupu tvořícího nosný či podpůrný stavební prvek domu. Na druhé straně musíme připustit, že nalezené kúlové jamky mohly být původně součástí jiných zařízení nemajících vztah ke konstrukci domu (*Sýkorová 2002*, 258).

Půdorys vymezený základovým žlábkem, je považován spíše za výjimečný nále. Nálezy takovýchto domů pocházejí například z Vraného na Slánsku (*Hásek 1984*, 5) a Vliněvsi (*Jiráň (ed.) 2008*, 38).

5.2.1.1 Dlouhé kůlové stavby

Dlouhé kůlové stavby se poprvé vyskytují v neolitu, kde půdorys vymezuje pět řad kůlů. Početnější nálezy dlouhých domů pak pocházejí ze starší a mladší doby bronzové a mladší doby halštatské. Dlouhé neolitické domy jsou poměrně dobře prozkoumané a je známa celá řada nálezů těchto staveb, ale ještě v nedávné době byla představa dlouhého domu ve starší době bronzové neobvyklá a začala být přijímána, až když se i v našem severním a západním sousedství začaly množit nálezy dlouhých domů jako běžných obytných objektů starší doby bronzové (*Pleinerová 2002, 163; Jiráň (ed.)2008, 36*).

Prvním nálezem dlouhého domu, byl neúplně odkrytý půdorys z Postoloprť v okrese Louny (*Soudský 1953*). Dvoulodní stavba byla odkryta v šířce 6, 6 m a délce 9, 2 m. V Čechách dále mezi takové stavby ze starší doby bronzové patří neúplně zachovalá chata z Blšan u Loun zkoumaná I. Pleinerovou (*1960; 1966*). Na Moravě se podařilo objevit takovouto stavbu v Šumicích v poloze Nad rybníkem (*Stuchlík 2000, 233*). Pozoruhodný byl také nález sídliště v Krašovicích na Sedlčansku, lokalita zde byla obehnána palisádovým plotem, který ohraničoval pravoúhlý, téměř čtvercový obvod o délce strany asi 75 metrů. V jeho jihozápadním rohu byl žlabem vymezen půdorys velkého nadzemního domu o rozměrech 10 x 12 metrů. Uvnitř půdorysu bylo uprostřed umístěno ohniště a nalezeno několik izolovaných kůlových jamek, pravděpodobně nesoucích valbovou střechu (*Pleiner 1978, 566-568*). Za nejvýznamnější lokalitu lze jistě považovat Březno u Loun, kde se podařilo odkrýt 11 půdorysů dlouhých domů, které byly seskupeny na dvou sídlištních okrscích po pěti a šesti domech (*Pleinerová 2002, 163*). Uvnitř několika dlouhých domů se archeologickým výzkumem také podařilo odkrýt hroby (viz kap. 8. 6).

Dlouhé kůlové stavby starší doby bronzové charakterizuje obdélný půdorys, stěny vymezené hustě řazenými kůly a nerozpoznatelné uzavření východního čela stavby. Domy ve většině případů obsahují

i středovou řadu kúlů. Poznávacím znamením je jejich délka. Z Čech mezi nejdelší stavby patří dům č. 100 z Března s délkou 32 m. Dlouhý dům z moravské lokality Šumice má téměř dvakrát takovou délku - 56, 6 m. Z okolních zemí můžeme uvést příklad dlouhého domu z německého Zwenkau, který měřil 57 m. U všech výše uvedených domů bylo také zjištěno zaoblení rohů na západní straně i nález dvou nosníků, svědčících snad o valbové střeše v západní části domů. Specifický byl nález přístavků u domů v Březně u Loun, které lze po připojení na obdélný půdorys domu charakterizovat jako určitou usedlost (*Jiráň (ed.) 2008, 36-37; Pleinerová 2002, 163-164*). Vchody do domů byly interpretovány v dlouhých bočních stěnách a ve většině případů se jednalo o domy dvojloďní, ale doloženy jsou i konstrukce trojlodní (*Pleinerová 2002, 163*).

5.2.2 Stavby se zahloubenou podlahou

Polozemnice či zemnice jsou významnými objekty nalézány na lokalitách mladšího pravěku. Vyskytují se ojediněle již v kultuře s vypíchanou keramikou, hojně v eneolitu a v mladší době bronzové, dále v době halštatské a pokračují i v době laténské a době římské (*Tichý a kol 2000, 131*). Zahloubené stavby bývají většinou obdélného, oválného či čtvercového půdorysu o rozměrech 3 x 4 nebo 4 x 5 metrů. Až na výjimečné případy byly zahloubené chaty jednoprostorové. Stěny většiny zahloubených objektů byly mírně šikmé nebo téměř kolmé, dna objektů byla rovná, někdy záměrně upravená či členěna vyvýšenými stupni, prohlubněmi a zásobními jámami (*Sýkorová 2002, 259-260*). Ve výplni či v blízkosti chat jsou často nalézány zlomky keramiky, stopy po ohništích a mnohdy i doklady výrobní činnosti. Jamky po kůlech, nalézány po obvodu půdorysu, v rozích či v čelních stěnách, jsou interpretovány jako nosné pilíře pro hřeben štítové střechy. Obydlí tohoto typu byla nalezena například na lokalitách Tuchoměřice u Prahy, Tuchoměřice – Kněžívka a mnoho dalších (*Pleiner 1978, 569*). Stavby se zahloubenou podlahou jsou interpretovány jako možné hospodářské i výrobní objekty (*Soudská 1966, 585*).

Ve východních Čechách jsou stavby se zahloubenou podlahou nalézány, ale jejich interpretace není jednoznačná. V období slezskoplatěnické kultury doby železné měly tyto stavby sloužit převážně jako hospodářské objekty či dílny (*Vokolek 1993, 69*). Pro pozdní dobu železnou máme nálezy zahloubených staveb obdélného půdorysu s kůly při kratších stěnách (např. Plotiště nad Labem; *Vokolek 1993, 77; Tichý a kol. 2000, 131*).

Zahloubené chaty byly ve srovnání s většími nadzemními stavbami většinou menších rozměrů, také jejich stavební technika neměla takové vysoké nároky a s největší pravděpodobností měly tyto stavby i lepší tepelné vlastnosti. Zahloubené stavby přesto mohly poskytnout dostatečný prostor pro život průměrně velké rodiny (*Tichý a kol. 2000, 131-142*).

Archeologické výzkumy se převážně zaměřovaly na odkryvy sídlišť, jejichž nadložní stratigrafie se nedochovaly, ať už z důvodů postdepozičních procesů, nebo v rámci skrývky na úroveň podloží (*Vařeka 2003, 219*). V rámci kulturního souvrství se v mnohých případech, mimo jiné (např. nadzemní otopná a výrobní zařízení, relikty nadzemních konstrukcí), dochovávají horní části zahloubených objektů, jejichž spodní části jsou zahloubeny do podloží. Je proto nutné při výzkumu zkoumat i tato souvrství, jinak je možné, že dojde ke ztrátě informací o původním tvaru a funkci objektů, či o nálezech ze svrchních partií (*Ernée 2008, 150*). Po velmi dlouhou dobu byl totiž zájem o kulturní vrstvy na rovinných sídlištích jen náhodný, pozorovány byly tyto vrstvy již od 19. století, ale jen zřídka docházelo k jejich bližšímu zkoumání (*Ernée 2008, 17*).

6 ANALÝZA OBYTNÝCH OBJEKTŮ DOBY BRONZOVÉ

V následujících kapitolách (kap. 6 a 7) jsou blíže popsány lokality s nálezy pokud možno kompletně zachovaných reliktních obydlí z jednotlivých období doby bronzové a doby halštatské, které mají blíže představit zkoumanou problematiku na vybraných případových studiích.

6.1 Starší doba bronzová

Sídliště únětické kultury jsou umístěna na exponovaných polohách a v rovinách. Únětický lid zakládal osady v blízkosti říčních toků na svazích mírných kopců, vyvýšených říčních terasách či nevelkých vyvýšeninách v terénu (*Pleinerová 1953, 380*). Typickou polohou pro umístění výšinných sídlišť, objevujících se zejména v závěru vývoje únětické kultury, jsou vrcholy kopců nedaleko vodních toků. Často na těchto lokalitách bývají nalezeny stopy výrobní činnosti, jako je zpracování kovů, výroba textilu a keramiky. Sídliště byla ohrazena příkopem, doloženo je opevnění osad, ale ne u všech lokalit je opevnění prokázáno. Například jihočeské lokality se s vyspělým systémem fortifikací a mohutností opevnění odlišují od opevňovaných lokalit ze stejného období z jiných území Čech. Ostrožná sídliště a hradiště v jižních Čechách jsou situována poblíž větších jihočeských toků. Lokalitám podél vltavské komunikace je přičítána výrobní, mocenská a obchodně distribuční funkce. Rovinná sídliště byla zakládána na říčních terasách, nebo na svazích u potoků orientovaných převážně k jihu či jihovýchodu. Jen několik lokalit bylo zkoumáno v plném rozsahu, proto o rozloze rovinných sídlišť nevíme mnoho. Ze starší doby bronzové je známo několik nálezů izolovaných staveb tzv. samot, umístěných na dohled větších sídlišť. Otázky o sídlení vyvolávají také nálezy artefaktů únětické kultury v jeskyních (viz kap. 8.2.; *Jiráň (ed.) 2008, 33-36*). V blízkosti únětických osad se nacházela pohřebiště s kostrovými pohřby, z čehož můžeme soudit, že únětický lid pochovával mrtvé v těsné blízkosti osad (*Pleinerová 1953, 381; Jiráň 2012, 8*). Čechy v období únětické kultury byly osídleny intenzivně, nálezy se koncentrují v povodí Labe a dolní

Vltavy, v pražské oblasti, na Kolínsku, dále v Pojizeří a také v severozápadních a východních Čechách (*Jiráň 2012, 5*).

Sídlní areál byl průměrně osídlen relativně malým počtem obyvatel zahrnujícím 2 až 3 rodiny (*Neustupný 1986, 232*). V prostředí únětické kultury převládají dlouhé kúlové domy, jak je známe ze severozápadních Čech například z Postoloprta (*Soudský 1953*), Března u Loun (viz kap. 5. 2. 1. 1; 6. 3.; *Pleinerová 1955*) či Chudeřína, kde byla nalezena stavba o rozměrech 7 x 21 metrů (*Holodňák 1997; Pleinerová 2002, 163–165; Hásek 1984, 7*). Dlouhý dům z Postoloprta pravděpodobně v době výzkumu nebyl odkryt v plném rozsahu, stejně jako dům z Blšan u Loun, jehož délka mohla přesahovat i 20 metrů. Nejvýznamnější lokalitu s nálezy dlouhých domů představuje Březno u Loun s odkrytými 11 půdorysy obydlí, seskupených ve dvou sídlištních okrscích po pěti a šesti domech (*Jiráň (ed.) 2008, 36*). Dlouhé domy obsahovaly středovou řadu kúlů, v některých případech bývají nalezeny dva kúly u kratší stěny, které naznačují valbovou konstrukci střechy. Součástí dlouhých domů mohly být i další přístavby (*Jiráň 2012, 6*). V této době se ale vyskytují i menší chaty s podlahou v úrovni tehdejšího terénu a menší zahloubené stavby – polozemnice, otázkou zůstává, zda se jedná o obydlí či o objekty určené pracovním činnostem. Nedostatek kúlových staveb únětické kultury je ve středočeské oblasti, významná je proto lokalita Vliněves u Mělníka s nálezem tří dlouhých domů, s rozměry první chaty o délce větší než 30 metrů (*Jiráň (ed.) 2008, 36–37*). Obecně lze kúlové stavby starší doby bronzové charakterizovat úzkým obdélným půdorysem se stěnami z hustě řazených kúlů, střecha byla většinou sedlová či valbová, nezjistitelné je uzavření východního čela stavby, vchody bývaly v dlouhých bočních stěnách. Většinou jde o domy dvoulodní se středovou řadou kúlů. Této charakteristice plně odpovídají domy únětické kultury ze severozápadních Čech. Výjimečné jsou nálezy třetího typu obydlí, které má půdorys vymezený základovým žlabem. V domech únětické kultury se někdy vyskytují dětské pohřby, které mohly pravděpodobně sloužit jako stavební obětiny (*Pleinerová 2002, 163–165*). Orientace únětických domů se řídila

nejspíše podle převládajícího směru větru, v Březně u Loun převládala západovýchodní orientace s mírnými odchylkami, stejný směr je uváděn i z Plotiště nad Labem, stavba v Blšanech směřovala od jhozápadu k severovýchodu (*Hásek 1984, 7*).

Problematicke únětických domů se věnoval I. Hásek (1984, 4), který vyčleňuje dva typy staveb na únětických sídlištích: již zmiňované nadzemní kúlové domy a také zahlobené polozemnice. Do kategorie polozemnic jsou zahrnovány objekty o větší ploše, pravidelnějšího půdorysu, s rovnějším dnem a případně s nálezy ohniště či kúlových jamek jako stop zastřešení objektu, které ale nemusejí být chápány pouze jako součást příbytku. U těchto staveb, jejichž nálezy jsou poměrně vzácné, se uvažuje o objektech s hospodářskou funkcí (*Hásek 1984, 17-18*).

Zdá se pravděpodobné, že v rámci celkového vývoje pravěkých domů navazují únětická obydlí na stavby eneolitické. Není doložena návaznost mezi dlouhými domy neolitickými ani v rozměrech ani v konstrukci staveb. Zmenšení rozměrů staveb v eneolitu a době bronzové bylo všeobecným rysem, který mohl nastat společně s hospodářskými a společenskými změnami v těchto obdobích, jako byl přechod od společných obydlí rodů po těsné soužití menších celků, na což poukazují i nálezy hromadných pohřbů, např. hromadný hrob na dně chaty v Hlízově či Kolíně (viz kap. 8. 6; *Dvořák 1927; 1932*), které snad byly pohřby rodinných jednotek. I. Pleinerová uvádí, že dům není výtvozem jednotlivé kultury, ale vzniká na podkladu určité civilizační vyspělosti, která je podmíněna hospodářsky a společensky, takže na různých místech a různých kulturách může vzniknout podobný typ domu (*Pleinerová 1953, 389-392*).

Blšany u Loun

Obec Blšany v lounském okrese je známa pravěkými nálezy pocházejícími především z pískoven umístěných severně a severozápadně od obce. Na lokalitě se nachází únětické sídliště

a pohřebiště, bohužel tato lokalita nebyla zkoumána soustavně z důvodů těžby písku. Naleziště leží na mírném návrší na písčité terase, obtékané z jižní strany Smolnickým potokem. Sídlištní nálezy představují menší kulturní jámy a jedna dlouhá kúlová chata (*Pleinerová 1960, 488-490*).

Šest únětických jam bylo objeveno při výzkumu v roce 1950, které ve většině případů obsahovaly keramické zlomky. Další čtyři kulturní jámy byly zjištěny výzkumem probíhajícím v květnu 1957. Ale k nejvýznamnějším objektům bezpochyby patří dlouhá kúlová stavba s pravidelným obdélným půdorysem. Zachycené kúlové jamky měly průměr okolo 30 cm a hloubku 15 – 20 cm, kúly byly řazeny hustě vedle sebe. Stavba byla orientována ve směru jihozápad-severovýchod a měla zkosené rohy na západní straně. Největší zachovaná šířka objektu činila při odkryvu 6, 1 m a délka 16, 45 m, ale na základě doložených středových kúlů je délku možno odhadnout na 17, 3 m. Nalezené zlomky keramiky datují objekt do únětické kultury. Nalezené sídlištní objekty, přičemž dvě z jam obsahovaly pohřby těl, pravděpodobně souvisely se starší fází tamního únětického pohřebiště (*Pleinerová 1960, 520-522*).

Postoloprty

B. Soudským vedený výzkum v Postoloprtech u Žatce z roku 1951 přinesl nálezy dvou objektů. Prvním z nich je půdorys chaty č. 6, nepravidelně obdélného tvaru o velikosti zhruba 6 x 4 m. Stavba byla rekonstruovaná takto: stěny domu tvořily kúly propletené pruty, na kterých spočívala sedlová střecha. Tento objekt byl částečně překryt stavbou č. 10, pravidelného obdélného půdorysu o rozměrech 9, 2 x 6, 6 m, orientovanou ve směru jihozápad-severovýchod. Přerušování kúlů v jižní stěně chaty bylo interpretováno jako vchod. Ve středu chaty byla objevena řada čtyř středových kúlů nesoucích nejspíše valbovou střechu. Ohniště v chatě č. 10 nebylo doloženo. Při dalších výzkumech v letech 1951 a 1952 byla odkryta torsa dalších únětických obydlí, která ale nedovolují další závěry z důvodů jejich nedostatečného dochování

(Pleinerová 1953, 382-385). (Obr. 3 Postoloprty u Žatce (Pleinerová 1953, 382)

6.2 Střední doba bronzová

Přibližně do poloviny 20. století nebyly známá téměř žádná sídliště mohylových kultur. Vliv na to měla i teze o souvislosti absence sídlišť s nomádkým způsobem života mohylové populace v Čechách. V dnešní době již evidujeme přes dvě stě sídlišť (Jiráň (ed.) 2008, 93–94). Sídlíště mohylové kultury byla většinou umístěna na rozlehlejších plošinách v dosahu do 300 m od vodního zdroje, s dobrým výhledem do krajiny (Jiráň 2012, 16). Doklad většího množství obytných objektů na sídlištích prozatím postrádáme, proto nejsou známé ani jejich jednotlivé stavební fáze. Zdá se však, že v Čechách základním typem byly nadzemní domy kúlové konstrukce (Jiráň (ed.) 2008, 93–94). Jedním z prvních nálezů byl objev kúlové stavby ve Vochově u Plzně (Čtrnáct 1954). Doloženy jsou i větší halové nadzemní stavby, které snad sloužily ke shromažďování většího kolektivu lidí. Ze střední doby bronzové pocházejí ale i nálezy polozemnic (Jiráň 2012, 16). Malý počet dosud známých obytných objektů mohylových kultur střední doby bronzové může souviset s mělkým zapuštěním konstrukce stavby pod tehdejší povrch (Jiráň (ed.) 2008, 93–94). V blízkosti rovinných sídlišť a mohylových pohřebišť se nalézají i výšinná sídliště, která nejspíše byla ve větší míře využívána v počáteční a závěrečné fázi střední doby bronzové (Jiráň 2012, 18).

Vocho

Roku 1953 podniklo plzeňské muzeum povrchové sběry u Vochova, na jejichž základě proběhl záchranný výzkum mohylového pohřebiště. Na zkoumané lokalitě byla zjištěna velká oválná jáma s kolmou stěnou o průměru dna 2, 25 x 2, 15 m. Vedle ní na V byla nalezena menší oválná jáma 0, 7 x 0, 3 m a kruhová o průměru téměř 0, 7 m. Jámy byly ze tří stran obklopeny řadou kúlových jamek. Řady jamek po pěti kúlech byly na severovýchodní a západní straně řazeny hustěji vedle sebe a uprostřed

a v rozích byly i zdvojeny. Jižní stranu tvořila jednoduchá řada jen o třech jamkách. Celek dává půdorys zemnice, ke které patrně přiléhala předsíň na východě. Z otevřené východní strany byl snad vchod do chaty. Střecha byla buďto rovná, nebo nízká stanová, ale středový sloup by mohl naznačovat i střechu sedlovou, které ale odporují délky bočních stěn chaty (*Čtrnáct 1954, 335-338*).

Chata byla umístěna na svahu, kde byla vystavena častým povětrnostním vlivům, Popelovitá vrstva nalezená v jihovýchodní části mohyly, černá kulturní vrstva v sídlištním objektu a nález ohořelého pozůstatku trámu dokládá zánik chaty požárem. Bylo nalezeno velké množství uhlíků, spálených střepeň a mazanice. Z objektu pochází nálezy keramiky, hliněného závaží, žulové mlýnky, pazourkových čepelek a škrabadel a pazourkového hrotu. Z bronzových předmětů můžeme zmínit zlomek úzkého pásku a náramek ukončený spirálkami. Nalezeny byly také dva hliněné válečkovité předměty a snad jakási soška primitivního vzhledu, dále hliněná lžička s háčkovitě zahnutým držadlem. V okolí objektu se nacházelo velké množství kostí a zlomky lastur velevruba (*Čtrnáct 1954, 338-340*).

V. Čtrnáct v textu zmiňuje názor, že osídlení Plzeňska mohylovou kulturou se stalo v mladší fázi únětické kultury, ale hlavním činitelem vzniku je nový příliv obyvatelstva z oblasti středodunajské mohylové kultury. Pod místními vlivy a ještě přežívající únětickou kulturou se tak vytváří svébytná západočeská mohylová skupina. Předpokládá tak postup osídlení přes střední Čechy do Plzeňska, přičemž do té doby se předpokládá opačný vývojový postup (*Čtrnáct 1954, 354*). (Obr. 4 Vochoz (*Čtrnáct 1954, 336*))

Radčice

Při záchranném výzkumu, vyvolaném stavbou silničního obchvatu Vodňan, byla v letech 1994-2000 nalezena dvě rovinná sídliště na katastru obce Radčice v okrese Strakonice, náležející mohylové kultuře střední doby bronzové. Oblast dolního toku Blanice náleží ve střední době

bronzové k nejhustěji osídleným mikroregionům jižních Čech. Prozkoumaná sídliště mají bezprostřední vazbu na Blanici, leží ve vzdálenosti do 500 m od levého břehu řeky (*Chvojka – Michálek 2003, 83-84*).

Na lokalitě I. v poloze 4 bylo zjištěno 21 pravěkých objektů, sídlištní vrstva ale nebyla na lokalitě nalezena. Šest nalezených objektů patří kultuře knovízské mladší doby bronzové. Tři objekty byly datovány do pozdní doby halštatské. Přičemž zbývajících 13 objektů spadá do střední doby bronzové, do mohylové kultury. Na poloze č. 13 A (při severním okraji polohy č. 4) bylo nalezeno pět sídlištních objektů mohylové kultury, porušených orbou. Podrobněji prozkoumány byly dva objekty MKDB/95 a MKDB/96 (*Chvojka – Michálek 2003, 88-98*).

Lokalita II. zaujímala polohu označenou č. 12. Výzkum z roku 1994 na této poloze zachytil 14 objektů, některé z nich byly ale zničeny skrývkou. Do stření doby bronzové lze prokazatelně zařadit 3 objekty, 4 objekty patří mladší době bronzové, zbylé objekty byly obecně datovány na rozhraní střední až mladší doby bronzové (*Chvojka – Michálek 2003, 99*).

Lokalita III. s polohami č. 10 a 11 byla zkoumána povrchovými sběry v letech 1994-2002, při kterých byly nalezeny předměty datovatelné do střední a mladší doby bronzové a do doby halštatské (*Chvojka – Michálek 2003, 100*).

Jámy nalezené na lokalitách byly interpretovány jako běžné sídlištní jámy oválného až kruhového půdorysu. První kategorii tvoří objekty malých rozměrů do 1 m. Středně velké jámy o průměrné velikosti 1-2 m, přičemž hloubka nepřesahovala 1 m. Až na výjimky (zbytky mazanice u objektů č. MKDB/95, MKDB/96) nebyly nalezeny stopy po vnitřní konstrukci. Objekty byly vesměs interpretovány jako sídlištní objekty blíže nezjištěného hospodářského účelu (*Chvojka – Michálek 2003, 101-102*).

Významným nálezem byl objekt č. 8/94. Jedná se o téměř lineární příkop o délce 170 m vymežující ze západní strany sídliště č. I. Sídlištní objekty datované do střední doby bronzové se nacházely východně od příkopu. Interpretace funkce příkopu je nejistá (*Chvojka – Michálek 2003, 102*).

6.3 Mladší doba bronzová

V době popelnicových polí byla česká krajina osídlena velmi intenzivně. V rámci rovinných sídlišť byly zjištěny dva modely, první představuje přesun menších sídlišť do vzdálenosti maximálně 2 km v období po 100 až 300 letech. Druhým modelem jsou stabilní sídliště s kontinuálním vývojem (*Jiráň 2012, 27*). Takovýto model platí pro knovízská sídliště, která byla umístěna na terasách potoků a velkých řek (*Smrž – Majer 1995, 104*).

V našich podmínkách je nejčastějším dokladem pravěkého obydlí nález spodní části polozemnice/zemnice, tedy podlahy (viz kap. 5.1.1). V některých případech bývá nalezeno i ohniště, nebo stopy po vnitřním vybavení. Doklady po povrchových stavbách jsou zpravidla doloženy kůlovými jamkami. Mezi objekty s podlahou na úrovni tehdejšího povrchu řadíme domy s kůlovou konstrukcí a objekty vymezené žlábkem. Převládajícím typem obydlí mladší doby bronzové byly domy kůlové konstrukce, které můžeme rozdělit podle velikosti na velké obdélné půdorysy, dělené na dva až tři prostory (*Pleinerová - Hrala 1988, 151*). Dále na stavby středně velké do 10 metrů délky (*Jiráň 2012, 28*). A v neposlední řadě na stavby malé, čtvercové složené ze 4 kůlů, jejichž obytná funkce je nejistá. V půdoryse převládaly objekty se dvěma řadami, které obsahovaly tři, čtyři, nebo šest kůlových jamek. Řady kůlových jamek, u kterých se nepředpokládá hlavní nosná funkce, poukazují na vnitřní členění větších objektů. Objekty s podlahou zahloubenou pod úroveň tehdejšího povrchu jsou čtenější. Zahloubené objekty byly většinou jednoduché a až na výjimky jednoprostorové. Polozemnice můžeme rozdělit na dva typy: obdélníkové, které bývají považovány za

obytně a oválně spíše s výrobní či skladovací funkcí (*Jiráň 2012, 171*). Na základě dosud známých nálezů lze shrnout, že v období B D – Ha 2/B1 převládala obydlí nadzemní kúlové konstrukce, na územích osídlených kulturou knovízskou, lužickou a velatickou (*Sýkorová 2002, 261*). V mladší době bronzové jsou v kultuře knovízské a současné kultuře lužické v severozápadních Čechách zakládána velká rovinná sídliště se stovkami objektů, mezi které patří chaty, jámy i pece. Bohužel na těchto lokalitách byly v mnoha případech zničeny doklady nadzemních staveb.

Březno u Loun

Po záplavách v roce 1954, kdy rozvodněná Ohře ohrozila pravěké naleziště u obce Březno v lounském okrese, byl podniknut záchranný výzkum, na jehož základě bylo zjištěno únětické sídliště a pohřebiště a také knovízská osada (viz níže). Ze sídlištních objektů ze starší doby bronzové bylo odkryto pět kulturních jam. Dále byly nalezeny kúlové jamky obdélného půdorysu orientovaného západ-východ, o délce 11 m a šířce 6 m, se středovými kúly. Objekt nebyl pravděpodobně prokopán celý, ale datován byl do starší doby bronzové na základě nálezů únětické zásobnice (*Pleinerová 1955, 294-298*). Při dalších výzkumech byl objeven dosud největší dlouhý dům v Čechách. Jednalo se o dlouhý kúlový dům únětické kultury č. 100 o délce 32 metrů (*Jiráň 2008 (ed.), 37*).

Záchranná akce v severozápadní části naleziště, kde docházelo k porušování pravěkých objektů sesuvem břehu Ohře, začala roku 1954. Nalezeno bylo 14 knovízských jam a část větší zahloubené jámy obytného charakteru. Jáma č. 33 byla oválného půdorysu a její severozápadní část byla zničena sesuvem půdy. Dochované rozměry jsou 4, 3 x 3, 65 m, objekt s rovným dnem byl zahlouben 46 cm pod dnešní povrch. V severozápadním rohu byla nalezena prohlubeň, která je nejspíše pozůstatkem ohniště, se kterým souvisely i čtyři zahrocené kúlové jamky (*Pleinerová 1956, 795-798*).

Prvotní výzkum byl zaměřen na odkrytí pohřebiště únětické kultury, což se změnilo roku 1957 nálezem časně slovanské polozemnice. Tato

druhá etapa zaměřená na slovanské období dala podnět k systematickému velkoplošnému výzkumu, prováděnému v letech 1961 až 1973, sledujícím slovanské osídlení a sídliště z doby stěhování národů. Poslední etapa z let 1974 – 1980 doplňovala poznatky o fázích pravěkého osídlení této lokality. Objekty knovízské kultury byly odkryty v roce 1977 a tvoří početně jeden z největších nálezových souborů z Března. Při výzkumu byly nalezeny doklady osídlení od neolitu po slovanské období 9. st. n. l. a také pohřební komponenty. Knovízské sídliště je nutno chápat jako sídelní jednotku sestávající ze zastavěné plochy a hospodářského zázemí, což podle odhadů zaujímalo rozlohu 180 – 200 ha (*Pleinerová – Hrala 1988, 28–31*).

Při výzkumu byly nalezeny tři druhy objektů patřících knovízské kultuře, jednalo se o jámy (*Pleinerová 1956, 795-798*), obydlí a velké objekty E a J. Rozpoznání poznatků kúlových staveb lidu s knovízskou kulturou je na sídlišti v Březně komplikované polykulturním charakterem naleziště. Bylo odkryto pět neúplných pozůstatků kúlových staveb a jeden dobře dochovaný půdorys domu č. 57. Trojdílně členěný objekt byl obdélného půdorysu o rozměrech 15 x 5,5 m, orientován ve směru severozápad – jihovýchod. Východní část s ohništěm měla délku 9 metrů a jednalo se s největší pravděpodobností o obytný prostor, který byl příčkou oddělen od dalšího prostoru. Na základě absence kúlů se dá předpokládat vchod na severní straně. Orientace domu č. 57 je shodná s nálezy kúlových staveb z mladší doby bronzové na téže lokalitě (*Pleinerová – Hrala 1988, 146–149*). (Obr. 5 Březno u Loun – kúlová stavba (*Pleinerová 1955, 322*))

Praha – Hostivař

V roce 1999 proběhl výzkum na lokalitě umístěné na mírném jižním svahu nad údolím nivy potoka Botiče. Lokalita byla chráněna před dlouhodobou zemědělskou kultivací uloženinami splachového a erozního původu, které zachovaly kulturní souvrství pravěkého sídliště. Během zjišťovacího a následného předstihového výzkumu bylo odkryto sídliště

knovízské kultury (*Vařeka 2003, 220*). Rozbor nálezů prokázal existenci sídliště po celou mladší dobu bronzovou, jeden objekt spadající do střední doby bronzové a také zde bylo zjištěno halštatské osídlení.

Sídliště bylo tvořeno nejspíše samostatnými usedlostmi s nadzemními stavbami, zahloubenými objekty, mezi které patří zásobní a odpadní jámy a sklípky, a dále výrobními zařízeními. Nalezeny byly hliněné pece kruhového půdorysu a také výrobní objekt s předpecní jámou a dlouhým topným kanálem vyzděným z kamene, dokládající pyrotechnologickou výrobu (*Vařeka – Neustupný, nepubl. nálezová zpráva*). Na lokalitě bylo interpretováno několik reliktních staveb, z nichž vybrané budou zmíněny dále. Nálezy sloupových jam (severní plocha výzkumného horizontu č. 1) uspořádaných do dvou rovnoběžných řad, orientovaných ve směru východ-západ, byly interpretovány jako reliktní neznámé dřevěné konstrukce. Jako pozůstatek nadzemní stavby byly interpretovány relikty nalezené v sondách č. 61 a 62, jižní a východní stěnu stavby vymezovaly žlabovité útvary. Severní stěně náležely sloupové jámy, které překrývala vrstva mazanice, patrně pozůstatek stěny zaniklé požárem. Možným pozůstatkem trojlodní stavby je nalezená kumulace objektů (sonda 77, 78, 90, 91) uspořádaných do tří řad. Stavba byla orientována ve směru východ-západ a měla obdélný půdorys o rozměrech 6 x 4, 6 - 5, 8 metrů (*Kováčik – Vařeka, nepubl. nálezová zpráva*).

Díky unikátně zachované nadložní stratigrafii na lokalitě v Praze – Hostivaři bylo možné při odkryvu zdokumentovat množství a druh zahloubených objektů a dalších situací, které na dalších zkoumaných lokalitách nezůstaly zachovány (*Vařeka 2003, 243*).

6.4 Pozdní doba bronzová

V období Ha B 1 - 3 byly oproti mladší době bronzové více využívány zahloubené obytné objekty. Nelze ovšem jistě konstatovat, že všechna pravěká obydlí měla jen obytný charakter, jejich funkce mohla

být také výrobní (Sýkorová 2002, 258–262). Stěny jam byly mírně šikmé až kolmé, dna některých objektů byla upravována a členěna různými stupni, zásobními jámami či jinými prohlubněmi. V zahloubených objektech bylo důležitou součástí otopné zařízení. Ty jsou nalézány ve formě prostých ohnišť (plocha vypálené hlíny), nebo zahloubené v jamách do dna, či jako klenuté pícky, jako například v případě nálezů z Náklova (Plzeň – sever; Šaldová 1983). Otopná zařízení mohou být uvnitř sídelních objektů, ale jsou nalézány i v blízkosti chat v mělkých jamách většinou kruhového tvaru např. Hradišťský vrch u Okrouhlého hradiště (Šaldová 1983). Další možností je přenosné otopné zařízení, jehož pozůstatky ale nemusejí být vždy nalezeny (Sýkorová 2002, 260).

Vedle otevřených rovinných sídlišť se v pozdní době bronzové vyskytovala i opevněná sídliště výšinná. Sídliště v exponovaných polohách byla využívána po celou dobu popelnicových polí, svého rozmachu dosáhla ale až v pozdní době bronzové. Hradiště byla opevněna valy a dalšími fortifikačními prvky hlinito-kamenné konstrukce, někdy zpevněné dřevěným roštem či konstrukcí z řad kúlů a balvanů vyplněných uvnitř sutí (Jiráň 2012, 28).

Hradiště v západních Čechách vymezují sídlištní prostor nynické skupiny, který zaujímá území osídlené ve střední a mladší době bronzové. Hradiště rozsáhlejší byla umístěna na kopcích s nadmořskou výškou přesahující 600 metrů a výškovým rozdílem od okolní krajiny 100 – 200 metrů (jedním z největších mající rozlohu 50 ha je Hradišťský vrch u Okrouhlého Hradiště; Šaldová 1981). Menší hradiště o ploše 1 – 4 ha byla situována na ostrožny nad řekami o 320 – 550 m. n. m., nevyvyšujícími se nad okolní krajinu. Otevřená strana do krajiny bývala chráněna příčným valem s vnějším příkopem. O vnitřní zástavbě hradišť nám poskytují informace výzkumy na Okrouhlém Hradišti a na Zámku u Podražnice (Čujanová 1981). Na Okrouhlém Hradišti bylo na vnitřní ploše zjištěno překrývání se jednotlivých objektů, doklad jejich obnovování a přestavování. Naopak na Zámku u Podražnice byly sídlištní objekty zjištěny těsně podél valu a vnitřní plocha zůstala nezastavěná. Analogie

k Zámku u Podražnice můžeme nalézt na současných hradištích jihoněmeckých a lužických popelnicových polí. Osídlení hradišť mělo charakter trvalých sídlišť (Šaldová 1983, 339-340).

Rovinná sídliště nynické skupiny byla umístěna v 300 – 350 m. n. m., většinou na mírných svazích nad vodními toky, ve vzdálenosti 200 – 500 m. Jednotlivá sídliště byla od sebe vzdálená 2 – 4 km, maximálně i přes 10 km. Mezi rovinnými sídlišti nynické skupiny můžeme jmenovat Radčice a Náklov (viz níže). Jak na výšinných, tak i na rovinných sídlištích z tohoto období jsou doloženy zahloubené obdélné nebo čtvercové chaty, zastřešené většinou sedlovou střechou. Ekonomickou základnou hradišť i sídlišť bylo zemědělství spojené s chovem dobytka, jak je doloženo na nálezech drtičů a kostí skotu. (Šaldová 1983, 340)

Z pozdní doby bronzové známe i nálezy sídlišť, například v Krušných horách, ležících v extrémních podmínkách v nadmořské výšce kolem 700 m. n. m. (Jiráň 2012, 28). Zvláštním typem jsou v českém prostředí zajisté i sídliště nákolní, která jsou zmiňována v souvislosti s nálezy dřevěných konstrukcí ve slatinách u Františkových lázní (viz kap. 9.3.; Jiráň 2012, 28).

Turnov – Maškovy zahrady

O výrazném osídlení lidem popelnicových polí na území Turnovska svědčí mnoho nálezů. Již v roce 1907 bylo v Maškových zahradách objeveno sídliště lužické kultury. V roce 1998 byl proveden výzkum na území Maškových zahrad, při kterém byly objeveny výrazné kumulace kůlových jamek souvisejících pravděpodobně s reliktem nákolního sídliště na břehu řeky Jizery, dále byly nalezeny sloupové jámy, sedm sídlištních jam, jedna destruovaná pec, zásobní objekty a větší zahloubený objekt nepravidelného oválného půdorysu s laloky a destrukcí pece. Nálezy sloupových a kůlových jamek ukazují na existenci nejméně tří velkých kůlových staveb o rozměrech 7 - 8 x 10 - 12 m dělených vnitřní příčkou a datovaných do stupně Ha A. Sídliště s běžnými zahloubenými a

kulovými stavbami mohlo existovat v období kolísání vody jako je posun koryta řeky Jizery v době jarních i dalších cyklických záplav. Analogie je možné hledat u nákolí na březích švýcarských jezer s kolísavou hladinou vody. V Turnově – Maškových zahradách chybí doklady po konstrukcích domů nákolního sídliště, nalezeny byly tři akumulace obdélných půdorysů či husté řady kúlů o minimální délce 10 m, které by snad mohly tvořit základy pilot pro plošiny na výstavbu domů. Můžeme tedy shrnout, že se na této lokalitě snad jedná o nákolní sídliště, se stavbami na plošinách, umístěné nedaleko brodu přes Jizeru, která představovala důležitou obchodní komunikaci v obdobích pravěku i středověku (*Prostředník 2001, 97*).

Následovný předstihový záchranný výzkum na této lokalitě v nivě Jizery. Poblíž jejího dnešního levého břehu provedl výzkum v letech 1998, 2000-2001 J. Prostředník. Výzkumem bylo potvrzeno osídlení této lokality v neolitu, eneolitu a období lužických popelnicových polí, dále bylo doloženo osídlení v paleolitu, době římské a časně slovanském období (*Bláhová-Sklenářová – Prostředník 2007, 53*).

Na ploše A, B, K bylo odkryto sídliště lužické kultury z mladší a pozdní doby bronzové s nálezy hypoteticky rekonstruovaných půdorysů 4-6 domů. Na plochách C, D, E bylo zachyceno pokračování sídliště s kontinuitou do doby halštatské s nálezy půdorysů domů a možných hospodářských staveb, dále do doby římské a časně slovanské. Radiokarbonová data z nálezů na polykulturním sídlišti spadají do doby kultury lužických popelnicových polí, která představuje jednu z nápadnějších etap osídlení regionu Turnovska (*Bláhová-Sklenářová – Prostředník 2007, 53-62*). (Obr. 8 Turnov – Maškovy zahrady (*Sklenářová 2010, 130*))

Náklou

Rovinné sídliště v Náklou okr. Plzeň – sever bylo objeveno při stavebních pracích v roce 1956, výzkum tehdy provedl V. Čtrnáct a M. Doubová pod Západočeským muzeem v Plzni. Revizní výzkum v roce

1977 byl zaměřen na zjištění rozlohy sídliště a sídlištních objektů. Lokalita spadá do období pozdní doby bronzové, tedy do starší fáze skupiny nynické v západních Čechách, do druhé poloviny stupně Ha B. Zjištěno bylo celkem 24 objektů, které byly dále porovnávány s rovinným sídlištěm v Radčicích a výšinným sídlištěm u Okrouhlého hradiště (Obr. 9). Výzkum z Náklova a Okrouhlého hradiště poukazuje na podobný vývoj se současnými kulturními skupinami ve středních Čechách a na jižní Moravě (Šaldová 1983, 316-336).

Z výzkumu v roce 1956 nebylo u 24 objektů uvedeno mnoho informací, u mnohých chyběly údaje o velikosti a hloubce či jejich tvaru. Z výzkumu v roce 1977 je možné dva objekty považovat za základy zahloubených chat oválného až obdélného tvaru o velikosti zhruba 3 x 2 m. První objekt (chata č. 2) byl orientován ve směru západ-východ a druhý objekt (chata č. 3A) ve směru sever-jih. V obou objektech byly nalezeny mělce zapuštěné kúlové jamky snad sloužící jako opěrné sloupy pro krov střechy. Nepravidelný objekt č. 3B byl porušen stavbou druhé chaty, do jeho jihozápadní stěny zasahovala klenutá pec. Objekt 3B byl interpretován jako možný přístavek spojující pec s chatou 3A. Ostatní jámy nalezené na sídlišti s délkou kratší než dva metry byly považovány za hospodářské objekty – jakési zásobárny a sklípky (Šaldová 1983, 336).

Z výzkumu na rovinném sídlišti v Náklově vyplynulo, že obytnými objekty byly zahloubené chaty – zemnice bez zjištěných stop po kúlové konstrukci při obvodu, tedy pravděpodobně bez nadzemních svislých stěn, kdy se snad sedlová střecha opírala o povrch tehdejšího terénu. Z nedostatku nálezů kúlových jamek bylo vyhodnoceno, že se na sídlišti nevyskytovaly ani povrchové kúlové stavby, ale ani ohrady či ploty oddělující jednotlivé hospodářské jednotky. Také nebylo zjištěno překrývání jednotlivých objektů, tedy se zdá, že většina objektů byla pravděpodobně současných (Šaldová 1983, 337).

Sídlištní objekty z Náklova, jejich funkce a stavba, byly podobné jako na současném výšinném sídlišti na Hradištském vrchu u Okrouhlého

Hradiště. Na obou sídlištích se nacházely jednoprostorové zahloubené chaty jako obytné stavby. Stavby z Náklova byly jednoduchého obdélného půdorysu, konstrukčně jednodušší a svou rozlohou menší než ty z Okrouhlého Hradiště, které navíc měly navíc nadzemní část se stěnami z lehčí dřevěné konstrukce, některé stavby také byly rozšířeny o přístřešek sloužící snad jako vchod do domu (Šaldová 1983, 337).

Zahloubené čtyřúhelníkové chaty malých rozměrů, zjištěných na těchto sídlištích, odpovídají typu obydlí ve středních a severozápadních Čechách a v podolské kultuře na jižní Moravě, kde se vedle kúlových staveb z předchozího období stávají zemnice další obytnou jednotkou (Šaldová 1983, 338). (Obr. 10 Náklov - dům č. 3A; č. 2 (Šaldová 1983))

Tlučná

V Tlučné, ležící v okrese Plzeň sever, bylo již počátkem 20. století na polích a v pískovnách na východ od obce zjištěno několik míst s pozdně bronzovými sídlištními nálezy (Šaldová 1981, 142).

V roce 2011 byly při záchranném výzkumu na stavbě základní školy nalezeny mimo jiné dva obytné objekty. Povrch byl skryt až na kulturní vrstvu, přičemž některé archeologické objekty byly viditelné již na úrovni kulturní vrstvy, ostatní až po jejím sejmutí. První sídlištní horizont tvořily menší kúlové jamky a jámy. V druhém sídlištním horizontu bylo nalezeno nároží kúlového domu, který byl na základě nálezů keramiky datován do pozdní doby halštatské. Nadzemní kúlová stavba byla ve skutečnosti patrně větší, než jsou její dnes dochované rozměry 3 x 4 m. Druhým obytným objektem je lehce zahloubená stavba se zbytky pece, o rozměrech 5,72 x 1,74 – 1,8 metrů. Tato stavba č. 11/111 je datována do pozdní doby bronzové. Při výzkumu byly objeveny zlomky keramiky, mazanice a uhlíků. Dalšími nálezy na lokalitě byly stopy raně a vrcholně středověkého osídlení (Břicháček – Čechura 2011). (Obr. 11)

7 ANALÝZA OBYTNÝCH OBJEKTŮ DOBY HALŠTATSKÉ

7.1 Bylanská kultura

Osídlení v době bylanské kultury, možná i z důvodů klimatických změn, je slabší než v předcházející době bronzové. V bylanské kultuře rozeznáváme tři sídelní oblasti:

1. skupina středočeská – Praha a její okolí
2. skupina východo-středočeská – Českobrodsko, Kolínsko, Kutnohorsko, Čáslavsko
3. skupina severozápadočeská – Podkrušnohoří: podskupina pooherská a pobělská

Hlavní sídelní formu tvoří nehrazené rovinné areály, ve vzdálenosti do 500m od vodního toku. Dosud známé osady se interpretují jako zemědělské s domáckou, vzácně se specializovanou výrobou. Doloženy jsou i obytné areály na výšinných polohách. Zahloubené domy mají oválný či obdélníkový půdorys s vnitřním otopným zařízením a někdy také s jakýmsi zahloubeným sklípkem. Na základě nálezů mazanice lze usoudit, že byl používán výplet a výmaz stěn. Stejně jako v době bronzové i zde mohl mít mazanicový výmaz nátěr bílou hlinkou. Nálezy vypálené hlíny svědčí o výmazu ohnišť a také o stavbě pícek. Funkce těchto objektů nemusela být jen obytná, ale mohla mít smíšený charakter – smíšená obytná a výrobní funkce. Domy s konstrukcí založenou na povrchu tehdejšího terénu mají obdélné půdorysy se třemi řadami sloupů, předpokládá se jejich obytný účel, ale mohlo se jednat i o stavby s hospodářskou funkcí (*Koutecký 2008, 46–49; Jiráň 2012,4*).

Kolín

Halštatské osídlení okolí Kolína je dosud reprezentováno převážně hrobovými nálezy bylanské a slezskoplatěnické kultury. Roku 1997 proběhl záchranný výzkum v Kolíně, při kterém byla nalezena porušená

polozemnice bylanské kultury. Polozemnice se dochovala její jihovýchodní část o rozměrech 4, 1 x 3 m a o hloubce 0, 8 – 0, 9 m, orientovaná ve směru severozápad – jihovýchod. V jižní části byl nalezen hliněný stupeň, snad schod, a kúlová jamka. Zhruba uprostřed objektu byla nalezena spodní část velké zásobnice se zlomky keramických nádob. V objektu se nacházelo značné množství keramických zlomků, zvířecí kosti, mazanice, dále byl nalezen jelení paroh, kousek jantaru a zploštělé hliněné kotoučovitě závaží. Objekt byl interpretován jako chata se zaměřením na textilní výrobu. Zahloubená chata byla datovaná na základě nálezů do časně až starší fáze bylanské kultury, ve které dožívají štitarské prvky. Z území Kolína jsou bezpečně doložena dvě bylanská sídliště v bývalé Kuchařově cihelně a ve výše popsané Smetanově ulici. Obě sídliště tvořila mikroareál, jehož součástí bylo pohřebiště, ve vzdálenosti do 500 m, na Kutnohorském předměstí (*Mazač 2007, 283-292*). (Obr. 12)

Hradenín

V roce 1978 byla narušena část pravěkého pohřebiště a sídliště. Z 21 nalezených objektů patří 11 bylanské kultuře. Bylanské sídliště zaujímalu celou skrytou plochu, tedy 200 x 200 m. Objekty byly umístěny ve větších vzdálenostech od sebe, 4 z těchto prozkoumaných objektů byly pozůstatky základů zahloubených chat – polozemnic (*Šaldová 1997, 19*).

Polozemnice byly nepravidelného obdélného či čtvercového půdorysu o rozměrech 3, 4 x 3, 5 až 6, 5 x 7 m, orientovaných převážně západ-východ. Z pozůstatků vnitřní konstrukce byly nalezeny kúlové jamky a lavice podél části stěn. Součástí chat byly také jakési přístavky nebo vchody u kratších stěn (*Šaldová 1997, 20*).

Objekt č. 4 byl na základě menší velikosti, vnitřní konstrukce, nálezů pozůstatku klenby pece a měsíčkovitého podstavce interpretován jako objekt výrobní funkce (*Šaldová 1997, 20*).

Rozmístění chat v určitých odstupech poukazuje na jednotlivé sídelní jednotky s větším zázemím. Za sídlení jednotku jsou tak považovány objekty s bylanskými nálezy kolem pozůstatků dvou chat č. 4 a 8. Samostatně stojící pak byla mladší bylanská chata č. 1 a časně laténská chata č. 2 (Šaldová 1997, 27). (Obr. 13; Obr. 14)

7.2 Halštatská mohylová kultura

Na území jižních a západních Čech je znatelná kontinuita osídlení z doby bronzové, přesto v západních Čechách není taková koncentrace nalezišť jako v předchozí době bronzové. Koncem stupně Ha B3 a začátkem Ha C dochází k opuštění výšinných sídlišť a přerušení osídlení je doloženo i v rovinných osadách (Chytráček – Michálek 2008, 66-69). Rovinná sídliště byla soustředěna podél vodních toků. Výšinná sídliště byla znovu budována, až od konce stupně Ha C. Ze západních Čech je doloženo pouze 5 rovinných sídelních areálů stupně Ha C. Jedná se o Bděněves, Vochov, Křimice, Malesice a sídliště na středním toku Radbuzy u Stodu. V jižních Čechách představuje rovinné sídliště nález půdorysu domu z Hradiště u Písku. Až ke konci Ha C a v Ha D1 opětovně dochází v západních Čechách k osidlování výšinných poloh, z jižních Čech není dosud znám žádný výšinný areál tohoto období. Povrchové domy svou stavební technikou navazují na tradici z mladší a pozdní doby bronzové. Dům z Hradiště u Písku byl obdélného půdorysu s konstrukcí sestávající ze tří řad kúlů. Dům měl pravděpodobně sedlovou střechu a byl rozdělen na dvě části, z nichž se v severním dílu nalézalo zahloubené okrouhlé ohniště vyložené kameny. Malá čtvercová kúlová stavba, s trojicemi kúlů ve stěnách, ze Štítar nad Radbuzou – Hostětic byla interpretován jako seník (Chytráček – Michálek 2008, 66-69; Jiráň 2012,9).

Hradiště u Písku

Při výzkumu na katastru Hradiště na poli č. parcely 155 z roku 1997 byly odkryty zahloubené pravěké objekty, přičemž se podařilo odkrýt

kompletní půdorys dvoudílného obdélného domu kúlové konstrukce s podlahou v úrovni terénu. Dům byl umístěn v nadmořské výšce 380 m na jižním svahu nedaleko pravého břehu řeky Otavy. Dům o rozměrech 8, 4 x 4, 7 m s orientací sever-jih byl kryt nejspíše sedlovou střechou. Ve výplni kúlových jamek byla nalezena mazanice, keramické zlomy, drobné uhlíky atd. V severní části domu bylo doloženo mírně zahloubené ohniště vyložené oblázky a říčními kameny. Vchod do severní části domu, čtvercového půdorysu o rozměru 4, 7 m, byl rekonstruován do zkoseného severozápadního nároží. Jižní část domy o rozměrech 4, 7 x 3, 7 m měla vstup snad v jihozápadní straně, též ve zkoseném nároží. Podlaha domu se nedochovala. Dům byl datován na základě nálezů zlomků nádob v kúlových jamkách do halštatské mohylové kultury do stupně HC, s možným přesahem do Ha D 1. Kúlové domy ze stupně Ha C nejsou na území Čech a Moravy časté, analogie ale známe ze sousedního Bavorska. Kúlové domy jsou na našem území zachycené v mladší a pozdní době bronzové a poté až v pozdní době halštatské (*Fröhlich 2001, 119-129*). (Obr. 15)

7.3 Slezskoplatěnická kultura

Slezskoplatěnická kultura v období Ha C - D1 je vázána na východní Čechy a je součástí okruhu popelnicových polí (*Nekvasil 1993*). Halštatské osídlení ve východních Čechách je koncentrováno do okolí Pardubicka, Hradce Králové, Chrudimska, Rychnovska, Turnovska a Jičínska, nálezy pocházejí i z Českého ráje a Prachovských skal (*Jiráň 2012, 14*). Sídlní oblasti tvoří nehrazené areály rovinné, hrazené výšinné areály a osidlovány byly i skalní plošiny či převisy. Osady byly povětšinou budovány na jiných lokalitách, než bylo osídlení předchozích kultur. Slezskoplatěnická hradiště zanikla ve východních Čechách v průběhu 6. st. př. Kr. a nebyla v následující pozdní době halštatské obnovena. Nehrazené rovinné areály byly zakládány v blízkosti vodních zdrojů, nevelké obytné areály se nejspíše skládaly z několika usedlostí (v jedné osadě 5 až 6 usedlostí), jejichž zástavbu představovaly povrchové stavby kúlové konstrukce různých rozměrů, mnohdy s vnitřně členěnou plochou.

Polozemnice se objevují poprvé v Ha C a zde jsou zastoupeny jen ojediněle. Jsou nepravidelného obdélného půdorysu do pěti metrů délky a tří metrů šířky. V polozemnicích nebyly výzkumy zachyceny stopy po pecích nebo ohništích a proto se předpokládá jejich výrobní funkce. Málo známé jsou i povrchové domy obdélného půdorysu s konstrukcí z řad kúlů. Větší stavby mohly být členěny na dvě i více místností. Dosud nezachycená jsou i otopná zařízení uvnitř domů. Menší povrchové stavby o 4, 5 či 6 kúlových jamách, bývají interpretovány jako sýpky (*Vokolek 2008, 84–86; Jiráň 2012, 14*).

7.4 Billendorfská kultura

Billendorfská kultura, stejně jako předchozí kultura slezskoplatěnická, je součástí okruhu popelnicových polí. Rozšířena byla v Sasku, Lužici i v přilehlém Slezsku. Svými nálezy zasahuje místy i do Čech, kde proniká do severozápadních oblastí, ale je zde obtížné odlišit sídlištní komponenty od nálezů lužických či bylanských (*Koutecký – Vokolek 2008, 97*).

7.5 Pozdní doba halštatská

Území osídlené v pozdní době halštatské navazuje na územní rozsah předcházejících kultur, ale zahrnuje i dříve neosídlené oblasti. Ve středních Čechách navazuje na osídlení bylanské kultury. V západních Čechách se intenzivní osídlení soustřeďuje v Plzeňské kotlině a při toku Berounky. Osídleny jsou i výše položené oblasti. V jižních Čechách se osídlení rozšířilo i do dříve neobývaných oblastí – Prácheňsko, Blatensko. Východní Čechy oproti tomu zůstaly osídlené stejně jako v předcházejícím období. Umístění obytných areálů bylo nejčastěji do 300m od vodního toku; výjimečně až do 500m, kdy se ale předpokládá, že tyto obytné areály měly k dispozici i jiný vodní zdroj (*Venclová (ed.) 2008, 100*).

V pozdní době halštatské je patrný nárůst nálezů nehrazených rovinných osad a také hrazených rovinných areálů, tedy dvorců. S výjimkou východních Čech je ve větší míře doloženo osídlení výšinných poloh a vytváření hradišť. Nehrazená rovinná sídliště byla pravděpodobně tvořena lehce ohrazenými, možná i nehrazenými usedlostmi – hospodářstvími. Hospodářské usedlosti byly tvořeny obytným objektem, tedy polozemnicí a dalšími objekty zásobními a výrobní funkce. Složení takové usedlosti je možné ukázat si na příkladu z Jenštejna: jedna zahloubená chata, 1 větší zahloubená stavba - s dvěma až třemi zásobními jámami, pecí, hliníkem a výrobním objektem. Jako dvorce jsou označovány samostatně stojící palisádou ohrazené areály ležící na ostrožnách, mírném svahu i v rovinách, jejich rozloha je 1- 2 ha. Například úplně prozkoumaný dvorec v Droužkovicích na Chomutovsku byl vnitřně členěn, obsahoval povrchové i zahloubené stavby a kromě rezidenčních aktivit zde probíhala i kovářská výroba. Na některých výšinných areálech s doklady aktivit pozdní doby halštatské, v podobě zahloubených domů či kulturních souvrství, nejsou doloženy stopy opevnění. Jindy je doloženo využívání areálu ohrazeného v předchozích obdobích. Hradiště, tedy hrazené výšinné areály jsou typické v pozdní době halštatské, pro území téměř celých Čech. Jen ve východních Čechách po zániku hradišť na konci stupně Ha D1 již nedochází k budování dalších hrazených výšinných areálů. V prostorách hradišť byly zjištěny povrchové domy, částečně zahloubené chaty, sídlištní jámy a také dílenské prostory. Velká hradiště jsou známa ze Závisti a z vrchu Vladaře u Záhořic. Některá hradiště zanikají již ve stupni Ha D2-3 např. Minice, jiná jsou využívána až do stupně LT A jako Závist a Vladař. Některá hradiště byla teprve ve stupni LT A zakládána: Albrechtice – Sedlo (*Venclová (ed.)2008, 101–111*).

Charakteristickým typem sídlištních obydlí pro pozdní dobu halštatskou byly polozemnice, tedy zahloubené chaty čtvercové, obdélného či oválného půdorysu, orientované nejčastěji východ – západ, méně již sever – jih. Střecha byla sedlová nebo valbová nesená kůly.

Vnitřní prostor polozemnic mohl být dále členěn příčkami a opatřený lavicemi, otopnými zařízeními, zásobními jámami či sklípky (Jiráň 2012, 27). Na sídlištích zahloubené chaty tvoří řady jako např. v Krašovicích, nebo skupinky po dvou až pěti objektech – v Tuchoměřicích (Soudská 1966, 538). Po zahloubených stavbách následují chaty s podlahou na úrovni původního terénu, se stěnami podepřenými kůly nebo zapuštěnými v základových žlabech (Soudská 1966, 538). Sedlová střecha, krytá slámou či rákosem, často mohla přesahovat celý půdorys domu. Vstup byl převážně v jižní a východní straně a může obsahovat i schodiště často se třemi schody. Stěny domů byly tvořeny plochými dřevy, nebo kulatinou, mnohdy byly navíc vypletené a vymazané, uvnitř v některých případech i s bílým nátěrem. Ze Slaného (Moucha 1994, 35) známe i malbu stěny, která se skládala z červených teček, meandrů a linií na žlutém podkladu. Vnitřní vybavení často obsahovalo vyvýšený stupeň tesaný do podlaží, tedy jakousi lavici. Obytná stavení jsou doplněna různými typy otopných zařízení: okrouhlá zahloubená ohniště, vanovitá ohniště z kamenů pokrytých hlínou, pícky (s kupolí) umístěné v rohu objektů. V některých objektech se nacházejí jakési sklípky – prohlubně do dna chat. Interpretace těchto staveb je obytná, případně s kombinací obytná a výrobní či pouze výrobní. Některé polozemnice též mohly sloužit jako podsklepení povrchových staveb, doloženo z objektu v Písku (Venclová (ed.) 2008, 111; Soudská 1966, 535–591).

Zahloubené chaty náleží k těm důležitějším, ať už z důvodu jejich větší viditelnosti v terénu, a také proto, že z jejich výplně pochází relativně velké množství nálezů umožňující jejich dataci. Nejčastějším tvarem zahloubených chat je obdélný půdorys, přičemž ve většině případů převládá orientace delší stěny východ – západ (Soudská 1966, 539-540).

Dříve stály povrchové domy v pozadí zájmu za zahloubenými stavbami, jen velmi zřídka šlo rekonstruovat jejich pevné půdorysy (Soudská 1966, 555). Povrchové domy jsou nejčastěji stavby obdélného půdorysu o rozloze desítek metrů, podlaha přesto bývá málokdy zachycena (např. Nemětice). Některé stavby měly do základového žlabu

vetknutou srubovou konstrukci. Vnitřní vybavení povrchových domů obsahovalo ohniště obložené kameny, hliněné pícky, krby či vypálené desky. Domy často mohli sloužit ke specifické produkci, mohli mít současně obytnou i hospodářskou či společenskou a rituální funkci. Malé povrchové stavby do 12m² se interpretují jako nadzemní sýpky, nebo seníky (Venclová (ed.) 2008, 112; Soudská 1966, 538). B. Soudský předpokládal výrobní objekty v zahloubených chatách a obytné ve stavbách povrchových (Soudská 1966, 538).

Paralelu k zahloubeným chatám pozdně halštatského období shledávala E. Soudská v oblasti Hunsriicko-Eifelské kultury, k chatám kúlovým na sídlišti ve Straubingu. Poloha pozdně halštatských sídlišť se ve většině případů rozkládá na táhlých návrších, která jsou obtékána řekou či potokem. Z území Čech můžeme jmenovat například sídliště v Tuchoměřicích – Kněžívce, nebo sídliště v Krašovicích na Sedlčansku. Vyvýšená poloha je charakteristická i pro sousední země, například sídliště na Schlossbergu, kde osídlený kopec obtékají říčky Nába, Vils (Soudská 1966, 537).

Jenštejn

Pozdně halštatské sídliště nacházející se v okrese Praha – východ, v mikroregionu Vnořského potoka, bylo zkoumáno v roce 1984. Na lokalitě, o rozloze 5600 m², bylo zjištěno 108 sídlištních objektů z časného eneolitu, věteřovské kultury a 44 objektů z období Ha D1 – LT A. Při výzkumu bylo nalezeno jedno z největších halštatských zemědělských sídlišť v regionu, které bylo součástí hustě osídleného mikroregionu Vnořského potoka (Dreslerová 1995; Lutovská 2006/2007, 1).

Na sídlišti bylo výzkumem objeveno například velké množství keramiky a zvířecích kostí, dokládajících vzrůstající význam chovu domácích zvířat v období pozdního halštatu (Dreslerová 1995, 114). Dále byly nalezeny přesleny či zlomek kroužku ze žlutého průhledného skla, lodkovitá spona s analogiemi ve sponě z lokality Hallstatt. Na základě nálezů kovářské strusky je možné uvažovat o existenci kovářské dílny na

lokalitě. Dokladem dálkových kontaktů je nález kamene z Opárenského údolí u Malých Žernosek (*Lutovská 2006/2007, 2*).

Na lokalitě Jenštejn převládaly zahloubené objekty, ale kvůli předchozímu eneolitickému a bronzovému osídlení nemohou být nalezené kúlové jamky přesněji datovány. Existence nadzemních staveb a srubů nemůže být proto vyloučena (*Lutovská 2006/2007, 3*).

Jenštejn byl v pozdní době halštatské osídlen zhruba 100 až 150 let, přičemž sídliště sestávalo ze 4 – 5 současných usedlostí, skládajících se nejspíše z jedné zahloubené chaty, jedné větší zahloubené stavby dále ze 2 až 3 zásobních jam, hlubších oválných jam, jednoho hliníku, možné jedné kúlové stavby a pravděpodobně mohla obsahovat i výrobní objekt (*Dreslerová 1995; Lutovská 2006/2007, 3*). Velikost obytného areálu sídliště byla zhruba 3 až 4 ha, přičemž jedna usedlost zaujímal plochu o průměru do 30 metrů. Velikost sídelního areálu nejspíše nepřesahovala rozsah 1 km kolem sídliště (*Dreslerová 1995, 69*).

Krašovice

Krašovice leží v okrese Příbram na Sedlčansku, lokalita se rozkládá na vyvýšeném táhlém návrší obtékaném vodními toky. Nejbližší okolí sídliště obklopují kopce. Zahloubené chaty bývají na sídlištích rozmístěny jednotným způsobem. V Krašovicích tak tvoří řady, v nichž jsou objekty od sebe různě vzdálené, orientované ve směru východ-západ, nebo mohou tvořit skupinky po 2 až 5 chatách, u kterých může dojít k vzájemnému překrytí. Na lokalitě bylo nalezeno několik chat zahloubeného půdorysu se zaoblenými rohy, převážně orientovaných ve směru východ-západ, z nichž bude zmíněna chata č. 6-8/57 (*Soudská 1966, 537-540*).

Jedná se o obdélníkovou chatu se zaoblenými rohy o rozměrech 7, 2 x 4 m a hloubce 0, 8 m. Nalezen byl shluk mazanice s otisky proutí z požárem zničené stěny domu. Velký požár dokládají i silně přepálené střepy keramiky. Po odstranění spálené zřícené stěny byla objevena pravidelná kúlová konstrukce stavby. Východní stěna byla podepřena

čtyřmi kůly, zatímco stěnu jižní, severní a západní tvořily pouze tři kůlové jamky (*Soudská 1966, 540-542*). (Obr. 16)

Osek u Milevska

V roce 2005 byly objeveny dva pozdně halštatské zahloubené objekty (objekt č. 2 a 3) v Oseku u Milevska. Sídliště leží na mírném jižním svahu na bývalé louce s nadmořskou výškou 464 m (*Fröhlich – Jiřík 2006, 489*).

Objekt č. 2. tvoří mírně zahloubená polozemnice obdélného půdorysu se zaoblenými rohy, orientovaná je ve směru východ-západ. Rozměry objektu činily 3, 3 x 2, 9 m, podlaha byla rovná, ale uprostřed objektu byl do podlahy zapuštěn hrnec s plastickou páskou. Dům byl kryt pravděpodobně sedlovou střechou, na což poukazují nálezy sloupů nadzemní konstrukce. Nálezy z objektů tvoří zlomky nádob, mazanice, uhlíky, drtidlo na obilí, železný hřeb a keramický přeslen. Na rovných plochách mazanice byl nalezen šedobílý hlinkový nátěr, kterým pravděpodobně byly vymazány vnitřní stěny objektu (*Fröhlich – Jiřík 2006, 489-498*)

Objekt č. 3. nepravidelného obdélného půdorysu se zaoblenými rohy o velikosti 2, 7 x 2 m, byl orientovaný ve stejném směru jako objekt č. 2, tedy východ-západ. Dům postrádá kůlovou konstrukci. Z nálezů můžeme jmenovat zlomky nádob, keramický přeslen, křemencový valoun se stopami otloukání, zvířecí kosti, uhlíky a mazanici (*Fröhlich – Jiřík 2006, 493*).

Keramika z objektů byla datována do pozdní doby halštatské. Oba objekty jsou stejně staré a ještě s nálezem časně laténského objektu č. 1 dokládají delší trvání osady. Nálezy přeslenů jsou v pozdně halštatských a časně laténských zahloubených objektech častým nálezem, méně obvyklé jsou ale již nálezy drtidel na obilí a železných hřebů (*Fröhlich – Jiřík 2006, 498*). (Obr. 17)

8 SPECIFICKÉ PODOBY SÍDLENÍ

8.1 Regionální rozdíly

Pro území Čech je v práci použito rozlišení územně správních jednotek České republiky na základě starého dělení z roku 1960. Tedy Středočeský kraj se sídlem v Praze, Jihočeský kraj se sídlem v Českých Budějovicích, Západočeský kraj se sídlem v Plzni, Severočeský kraj se sídlem v Ústí nad Labem a Východočeský kraj se sídlem v Hradci Králové. (Obr. 1)

8.1.1 Doba bronzová

8.1.1.1 Východní Čechy

První zájem o studium pravěkých památek východních Čech projevil již B. Balbín a také K. Biener z Bienenberku. Ale až 19. století je příznačné celoevropským zájmem o archeologické nálezy a začíná tak doba prvních archeologických výzkumů. První archeologicky zkoumanou lokalitou v tomto regionu bylo únětické a slovanské pohřebiště v Libčanech, jehož průzkum vedl P. J. Kašpar. Lokality ničené stavbou železnic zkoumal kněz F. Petera Rohoznický, který mimo jiné učinil důležité nálezy z pozdní doby halštatské v Jaroměři. Druhá polovina 19. století je charakteristická vznikem muzeí. L. Domečka a F. Žaloudek, z muzea Hradce Králové, probádali řadu žárových pohřebišť z kultury popelnicových polí. L. Domečka položil základy pravěké sbírky královehradeckého muzea, ale také celé archeologické práce v oblasti východních Čech. Základ sbírky muzea v Pardubicích vytvořily nálezy z archeologických výzkumů V. Diviše - Čišteckého. Nová etapa archeologických výzkumů ve východních Čechách nastala po založení muzejního archeologického pracoviště v Hradci Králové v roce 1959. Hlavní roli měly především systematické záchranné výzkumy, ale některé lokality byly zkoumány i dlouhodoběji, jako např. Opatovice nad Labem či Hradec Králové (*Vokolek 1993, 5-6*).

Doba bronzová ve východních Čechách je silně ovlivněna moravskými a středočeskými vlivy. Osídlení je zde soustředěno do nejúrodnějších oblastí, pravděpodobně z důvodů velmi suchého podnebí v době únětické kultury. Hlavní oblast je soustředěna do okolí Hradce Králové. Oblast Nového Bydžova má patrný vztah ke středním Čechám, což se projevuje například kamenným obložení hrobů, které se ve východních Čechách nevyskytuje. Dále jsou to skupiny v okolí Jičína a Chrudimska. Osídlení je zde koncentrováno na úrodných sprašových půdách (*Vokolek 1993, 37*).

V těchto regionech je únětická kultura bohatě zastoupena jak nálezy z pohřebních, tak obytných komponent, z nichž můžeme na Hradecku jmenovat např. Plotiště nad Labem, kde byly prozkoumány dvě osady i s pohřebišti. Konstrukci chat zde tvořila trojice kúlů, stěny byly z proutí a omazané mazanicí. Jejich velikost byla kolem 8 metrů na délku a 5 metrů na šířku. Rozestavení chat bylo v řadě a s většími vzdálenostmi od sebe (obrana před požárem), interpretované jsou někde i hospodářské přístavky. V blízkosti obydlí byly nalezeny i zásobníkové jámy na uskladnění obilí. Usedlost v jednom časovém období byla složena ze tří chat, ke kterým přiléhalo pohřebiště rozdělené do tří úseků, z čehož plyne, že každá rodina měla pravděpodobně svůj oddělený prostor k pohřbívání (*Vokolek 1993, 37*).

Již překonaná teorie říkala, že konec únětické kultury ve východních Čechách byl charakteristický příchodem lidu z Moravy, který náležel maďarovsko-věteřovské kultuře (*Vokolek 1993, 42*). Lokality této kultury se ve východních Čechách zaměřují na vyvýšená či exponovaná místa s kontinuitou staršího osídlení, což dokládá archeologický výzkum v Plotišti nad Labem v poloze u kostela. Část osady byla opevněna příkopem až 10 metrů širokým a skoro 5 metrů hlubokým. Bližší poznání lokality je znesnadněno pozdějším laténským a středověkým osídlením. Na osadě byly nalezeny doklady kovolitectví, pískovcové kadluby na odlévání dýk a tyčinek. Mimo opevněnou plochu byly identifikovány povrchové kúlové chaty (*Vokolek 1993, 42*).

Problematická je otázka střední doby bronzové (1700 – 1300 př. Kr.) ve východních Čechách, neboť se dlouho předpokládalo, že tento region byl poměrně řídko osídlen. Teprve v nedávné době byly nalezeny půdorysy obytných staveb se základovými žlaby mohylové kultury na Čáslavsku, na lokalitě Čáslav – Na Skále (*Šumberová 2004*). Domy na lokalitě patří dvěma chronologickým fázím mohylové kultury: starší domy byly většího obdélného půdorysu orientovaných ve směru východ-západ (jeden dům s rekonstruovanými rozměry 25 x 8 m se zaoblenou čelní západní stěnou a jednou řadou centrálních nosných kúlů) a mladší domy, které byly také obdélného půdorysu, ale již menších rozměrů, o orientaci severozápad-jihovýchod (12 x 5 m, 8 x 6 m; *Jiráň (ed.) 2008, 94*). Ve střední Evropě je v tomto období chladnější a suché podnebí, což dříve badatele vedlo k myšlence rozšíření mohylových kultur, zaměřených více na pastevectví. Z tohoto důvodu bylo problematické zachytit archeologickým výzkumem stopy osídlení, neboť chaty byly sezónní, jednoduché. Pokud ve východních Čechách osídlení bylo, nebylo nijak rozsáhlé. Podle polských badatelů náleží východočeská oblast k okrajové oblasti mohylových kultur a předlužické kultuře, která je zásadní při vzniku nejvýznamnější východočeské lužické kultury (*Vokolek 1993, 44–45*).

V mladší době bronzové bylo příznivé teplé a suché období, což se odráží v zemědělském způsobu života lužické populace. Osídlovány byly i dříve opomíjené chudé písčité půdy na Choceňsku a Pardubicku. Osady byly soustředěny podél břehů vodních toků, krajina byla v této době hustě osídlená a zemědělsky obdělávaná s pasoucími se stády domácího zvířectva (*Vokolek 1993, 57*).

Od mladší doby bronzové po mladší dobu železnou (1300 – 400 př. Kr.) tvoří významné osídlení východočeského regionu lid kultury popelnicových polí. Východní Čechy spadají do severního okruhu této kultury, který zabírá i území severních a severozápadních Čech, východní Moravy, západního Slovenska, Slezsko a Lužici. Nejstaršímu období popelnicových polí patří již zmiňovaná lužická kultura (1300 – 900 př. Kr.), nazvaná podle nálezů z roku 1880 na eponymní lokalitě Lužice (*Vokolek*

1993, 45). Lužická kultura je charakteristická svými rozsáhlými žárovými pohřebišti. Rovinné osady byly většinou v blízkosti pohřebišť, maximálně ve vzdálenosti do 400 m, například Opatovice nad Labem se nacházely v těsné blízkosti pohřebiště. V Opatovicích byly zachyceny stavby z mladší fáze lužické kultury. Chaty byly jednak ze stěn z kůlů a proutí s mazanicí a druhým typem, který se zde vyskytoval, byly stavby stavěné srubovou technikou. Chaty byly obdélného půdorysu, členěné na dvě místnosti. V jedné místnosti bylo ohniště a ve druhé zásobní jáma, což může být interpretováno jak část obytná a skladovací – zásobní. U chat se vyskytují i menší přístavky, dobře patrné jsou pozůstatky vchodů. V jedné fázi se v Opatovicích vyskytují 4 chaty v pravidelných odstupech jakoby ve dvorcovém uspořádání. Rozměry chat byly zhruba 10x7 metrů, střecha byla sedlová, s možným prodloužením nad vchodem. Před chatami jsou nalézány pozůstatky velkých ohnišť s pecemi (Vokolek 1993, 49–50).

Na vyvýšených ostrožnách obtékaných řekou byla budována opevněná sídliště. Lužická hradiště bývají spíše menší rozlohy, kolem 2 ha, vnitřní prostor hradišť byl pravděpodobně hustě zastavěn obytnými stavbami, ale jejich uspořádání dosud není prozkoumáno ve větším rozsahu. Výjimečnou rozlohu dvanácti hektarů mělo hradiště v Hradci Králové. Mělo mohutnou hradbu z dřevěné konstrukce a díky bohatým nálezům zlatých a bronzových depotů, je označováno za mocenské centrum lužického osídlení východních Čech (Vokolek 1993, 37).

V pozdní době bronzové (9. st. př. Kr.) je patrný následný vývoj, který navazuje na tradici lužické kultury. Ve východních Čechách je tato nově vzniklá kultura nazývána slezskoplatěnickou (9. – 4. st. př. Kr.) a jedná se o plynulý přechod lidu popelnicových polí z doby bronzové do doby železné (Vokolek 1993, 59).

8.1.1.2 Západní Čechy

Základní nálezový fond západočeského pravěku vytvořil F. X. Franc svými výzkumy mohylových pohřebišť a také neolitických a eneolitických

sídlišť. O první větší výzkumy sídlišť bronzových se zasloužil V. Čtrnáct, který zkoumal například Radčice, Radnou u Plané, Žinkovy či Újezd u Plzně. Bohužel, z těchto výzkumů pocházejí převážně rukopisné záznamy. Členové prehistorického semináře německé univerzity v Praze zkoumali hradiště na Stříbrsku – Okrouhlé hradiště a také Lipno u Luhova. Na Stříbrsku bylo v této dále objeveno pravěké osídlení na osmnácti lokalitách (*Šaldová 1972, 93-95*).

Počátky starší doby bronzové v západních Čechách nejsou zcela osvětlené. Prozatím chybí doklady osídlení pro část starší doby bronzové (*Břicháček – Baštová 2004, 30*). Na základě dnešního stavu poznání se zdá, že až v závěru starší doby bronzové dochází k osidlování centrální oblasti regionu západních Čech obyvateli z Podunají, kteří mají vztahy k větěřovské a maďarovské kultuře. Osidlovány jsou zemědělské polohy, jako je již zmíněný Vochoň či Meclov, ale také jsou budována výšinná opevněná hradiště, například lokality Plzeň – Hradiště a Darmyšl (*Břicháček 2001, 8-10; Břicháček – Baštová 2004, 30*).

Na starší osídlení navazuje ve střední době bronzové českofalcká mohylová kultura, zasahující do oblasti plzeňské kotliny a jejího širšího okolí (*Břicháček 2001, 10; Břicháček – Baštová 2004, 30-31*). Českofalcká mohylová kultura v západních Čechách byla v počátcích vývoje bádání charakteristická výzkumy mohylových pohřebišť již od první poloviny 19. století. V poválečných letech se pozornost Archeologického ústavu obrací k Plzeňsku, který zde v roce 1965 zřizuje svou expozituru. Důležitý byl objev sídliště nacházejícího se v blízkosti mohylového pohřebiště v Meclově u Domažlic. Tím byla pro západní Čechy poprvé prokázána existence osídlení z přelomu starší a střední doby bronzové, dále následoval výzkum mohylového sídliště v Netunicích u Blovic (*Čujanová 1972, 81; 85*). Sídlíště byla menší, snad rozptýlené osídlení dvorcového typu, výšinné lokality byly osidlovány výjimečně (*Břicháček – Baštová 2004, 31*). Z posledních let pocházejí nálezy menších neopevněných sídlišť, na kterých převažují povrchové kůlové stavby, doplněné malými, mírně zahloubenými objekty (*Břicháček 2001, 10*).

Plynulý vývoj osídlení pokračuje do mladší doby bronzové, kde opět převažují kúlové stavby. Nálezy mlýnků a srpů svědčí o rozvoji zemědělské výroby. Také se rozvíjí kovolitectví a kovotepectví. Oproti předchozí mohylové kultuře převládá žárový způsob pohřbu uložený do popelnic. Odlišný vývoj nastává na Chebsku, Karlovarsku a Sokolovsku, kde se vyvíjí samostatná chebská skupina popelnicových polí, která je ovlivněna vlivy ze Saska a Bavorska. V centru západočeského regionu se vyvíjí osídlení milavečské kultury, nazvané podle eponymní lokality Milavče u Domažlic (*Břicháček 2001, 12; Břicháček – Bašťová 2004, 32-33*). Milavečská kultura spadající do období BD, Ha A a Ha B1, byla definována J. Eisnerem (1921) na počátku 20. let 20. století (*Hůrková 2002, 9*). Počátek milavečské kultury je charakteristický plynulým dozníváním vlivů předchozí českofalcké mohylové kultury, samý závěr milavečské kultury byl vymezen V. Šaldovou (1981b), která stanovila počátek následující nynické kultury do stupně Ha B2. Dnes je na území západočeského pravěkého sídelního areálu známo na 122 rovinných sídlišť z mladší doby bronzové (*Fleisnerová 2012, 17*). Přesná datace rovinných sídlišť této kultury je mnohdy problematická, a to z důvodů fragmentarizaci sídlištního materiálu, či výzkumu sídlišť povrchovými sběry. Z tohoto důvodu je řada lokalit datována jen rámcově do mladší až pozdní doby bronzové (*Hůrková 2002, 26*). Ještě v nedávné době nebyly v prostředí milavečské kultury doloženy půdorysy obytných objektů. Prvně se podařilo obydlí zdokumentovat na sídlišti v Plzni – Bručné. Nalezeny byly půdorysy šesti nadzemních kúlových staveb bez stop otopných zařízení a zachovaných podlah (*Zelenka 2011, 57-61; Fleisnerová 2012, 20*). Na území západočeského sídelního areálu je možné vysledovat určitou prostorovou návaznost mezi střední a mladší dobou bronzovou a následně dobou halštatskou a hradištní (*Hůrková 2002, 27*). Pro mladší doby bronzovou jsou typické již zmíněné obytné stavby kúlové konstrukce, zahloubené stavby se vyskytují převážně až od stupně Ha B (*Hůrková 2002, 37*).

Vývoj osídlení dále plynule pokračuje i v následující pozdní době bronzové, ale mění se kulturní náplň na základě vlivů z horního Podunají. Novým typem obydlí se stávají mělce zahloubené chaty čtvercového či obdélného půdorysu. Stavba opevněných hradišť je patrně vyvolána pronikáním železa, s čímž je spojená sociální diferenciací a následný pozvolný rozpad stávajících mocenských struktur (*Břicháček 2001, 14*). Milavečská kultura se přetváří v kulturu nynickou (*Břicháček – Bašťová 2004, 33*). Rovinná sídliště nynické skupiny pozdní doby bronzové v západních Čechách se soustřeďují převážně v centru osídleného prostoru, tedy na území dnešní Plzně a v jejím okolí. Rovinná sídliště leží v 300 – 350 m. n. m., v blízkosti vodního zdroje do 200 – 500 m. Sídliště vzdálenější od centra mezi sebou udržovaly vzdálenosti větší než 10 km, lokality na území dnešní Plzně měly vzájemné vzdálenosti kratší. Mezi nynická sídliště patří například lokality Štěnovice, Plasy, Nynice, Přeštice, Plzeň-Lochotín, Kozolupy, Radčice, Vejprnice, Tlučná, Nová Hospoda, Lobzy (*Šaldová 1981, 93-94*). Hradiště nynické skupiny lze podle velikosti dělit: na rozsáhlejší hradiště, která byla umístěna na kopcích s nadmořskou výškou přesahující 600 metrů a výškovým rozdílem od okolní krajiny 100 – 200 metrů (jedním z největších mající rozlohu 50 ha je Hradišťský vrch u Okrouhlého Hradiště; *Šaldová 1981*) a na menší hradiště o ploše 1 – 4 ha, která byla situována na ostrožnách nad řekami o výšce 320 – 550 m. n. m., nevyvyšujícími se nad okolní krajinu. Otevřená strana do krajiny bývala chráněná příčným valem s vnějším příkopem (*Šaldová 1983, 339-340*). Vzhledem k existenci sídlišť bez vztahu k hradištím a opačně, se zdá, že rovinná sídliště i hradiště tvořily po hospodářské stránce na sobě nezávislé hospodářské jednotky. Nálezy z nynických sídlišť potvrdily, že nynická kultura zaplňuje v západních Čechách dříve diskutovaný hiát mezi milavečskou a halštatskou mohylovou kulturou (*Šaldová 1981, 93-94; 141*). Vývoj doby bronzové je uzavřen vznikem nových mocenských struktur vznikajících na odlišném kulturním podkladu (*Břicháček 2001, 14*).

Vliv Bavorska a Horní Falce je patrný na vývoji jihozápadních Čech v pozdní době bronzové (viz níže), výzdoba typu Riegsee se z Bavorska dostal i na naše území, zmínit můžeme například nález meče typu Riegsee – v Plzni – Jíkalce. Pro tento styl jsou patrné malé zásobničky s bohatou žlábkovanou výzdobou, které nejsou typické pro knovízskou kulturu. Osady z období pozdní doby bronzové byly dříve méně známy, v dnešní době jejich počet narostl hlavně díky záchranným výzkumům (*Bouzek, 2001, 20–21*).

8.1.1.3 Jižní Čechy

Jedním z badatelů, který se ve své práci o jihočeských mohylách věnoval pravěkému osídlení jižních Čech, byl J. Eisner (1922-1923). Významné byly nálezy bronzových předmětů současných s kulturou únětickou ve středních Čechách a skupinou straubingskou v Bavorsku. J. Schráníl (1928) zastával názor, že jižní Čechy v době únětické kultury osídleny nebyly a nálezy z této oblasti považoval za doklady obchodních cest. Důležitou cestou měla být tzv. cesta freistadská mezi Lincem, Českými Budějovicemi a Týnem nad Vltavou vedoucí odtud dále na sever. Podobný názor o neosídlení jižních Čech prezentoval J. Filip (1948), který uváděl, že toto území nebylo až do střední doby bronzové soustavně osídleno. Naopak J. Neustupný (1947) osídlení jižních Čech v únětické kultuře očekával. Až soustavné výzkumy B. Dubského (1939-1946; 1949) objasnily osídlení jižních Čech v době únětické kultury (*Hájek 1954, 115*). L. Hájek (1954) byl dalším badatelem, který se jihočeské problematice věnoval, zásadní je jeho studie o starší době bronzové v jižních Čechách.

Z území jižních Čech není známá kontinuita obyvatel z předchozí doby do období únětické kultury. Souvislé osídlení je v tomto regionu doloženo až ve stupni B A2, tedy v klasické fázi únětické kultury. Nálezy protoúnětické a ze stupně B A1 buďto zcela chybí, nebo jsou jen výjimečné (*Chvojka 2007, 29*). Ve starší době bronzové tak dochází k opětovnému osídlení jihočeského regionu, který se stává důležitou

spojnicí mezi alpskými ložisky mědi, podunajskými regiony a severními částmi Čech. V jižních Čechách dochází k vytváření stabilního osídlení, které je reprezentováno výšinnými i rovinnými sídlišti. Jen malá část těchto lokalit byla podrobněji zkoumána a publikována, mezi ně patří i jeden z nejvýznamnějších odkryvů rovinných sídlišť v jižních Čechách v Hostech, na soutoku Lužnice a Vltavy, který byl zahájen v roce 1968, na který navázal předstihový výzkum probíhající v letech 1981-1988 (*Beneš 1972 91; 1984; 1988*), který mimo nálezů sídlištních objektů přinesl i cenné informace o dálkových kontaktech (*Bouzek 2004, 65; Chvojka 2011, 16*). Styky osady v Hostech ukazují zlomek džbánku tokódské kultury, známý ze severozápadního Maďarska a přilehlé oblasti Slovenska, tzv. krajícový idol s paralelami na Balkáně a v severní Itálii poukazuje na vysokou úroveň jihočeských středisek (*Bouzek 2004, 65*). Mezi podrobněji prozkoumané lokality patří rovinné sídliště v Býšově, okres České Budějovice. Na sídlišti byly nalezeny zahloubené objekty starší doby bronzové. Jeden z objektů, č. 1/05, byl pravděpodobně tvořen nadzemní dřevohlinitou konstrukcí, na což poukazují nálezy kůlových jamek a mazanice v okolí objektu. Objekt č. 7/05 je nejspíše pozůstatkem obytné chaty s mírně zapuštěnou podlahou, snad spojenou do jednoho celku s hospodářským přístavkem (*Chvojka – Zavřel 2011, 233-253*).

Nížinná sídliště se vyskytují v oblasti Pootaví, při řekách Blanici a Lužnici a na soutoku Otavy s Vltavou, méně nálezů pochází z okolí Prachatic a Milevska. Jihočeská výšinná sídliště jsou umístěna podél hlavních vodních toků. Jen u několika výšinných sídlišť se prozatím podařilo bezpečně prokázat opevnění. Mezi nejznámější jihočeská hradiště bezesporu patří Hradiště u Písku, které lze datovat do přechodného mohylovo-knovízského horizontu (*Chvojka 2001, 45–46*).

B. Dubský popisuje Hradiště u Písku jako vrch sklánějící se k řece Otavě a vsi Hradiště, který nesl název Hradišťské hrůby (tzn. valy). Na vrcholu hradiště byly patrné známky valu. Při vykopávkách v roce 1923 - 1924, za účasti A. Sedláčka a A. Krejčí, bylo nalezeno množství zlomků

keramických nádob, svědčících patrně o obývání této rozsáhlé plochy lidem knovízské kultury (*Dubský 1949, 121-129*).

Období poznání mohylové kultury střední doby bronzové v jižních Čechách bylo poznamenáno dlouholetým zájmem o výzkum mohylových pohřebišť a jejich nálezů, problematika sídlišť stála dlouhou dobu v pozadí. Až výzkumy J. Fröhlicha a J. Michálka (1978) přinesly poznatky o osmi mohylových sídlištích podél toku Otavy na Písecku. Jednalo se o sídliště rovinná a výšinná, která byla mnohdy opevněná. Od roku 1966 probíhal také výzkum na sídlišti v Písku-Řeřichově cihelně, který poskytl zjištění klasické vertikální stratigrafie rané fáze střední doby bronzové a mohylové kultury (*Beneš 1972, 88-91; Šaldová 1972, 99*).

Problematika osídlení v mladší a pozdní době bronzové stála v jižních Čechách mimo hlavní badatelský zájem. Za objevitele jihočeské knovízské kultury je pokládán B. Dubský (*Beneš 1972, 88-91; Šaldová 1972, 99*). B. Dubský se zasloužil o objevy prvních knovízských sídlišť v Pootaví (např. sídliště v Písku, Modlešovicích, Dobevi), výzkumy hradišť doby bronzové a doby halštatské (např. Hradiště u Písku; *Chvojka, nepubl. rkp., 4*) a také přičítal etnické změny v mladší době bronzové vylidňování oblasti Povltaví spojených s postupem mohylové kultury do středních a severozápadních Čech, kam následnou expanzí začal pronikat lid středočeské knovízské kultury. Jako polohy k sídlení, s nálezy obydlí, byly v této době doloženy nejvíce výšinné lokality. Knovízská kultura tak podle B. Dubského měla představovat přechod mladší doby bronzové do doby halštatské. Kulturu milavečskou v jižních Čechách kladl B. Dubský na závěr doby bronzové a zároveň současně se středočeským obdobím knovízské kultury (*Dubský 1949, 113-120*).

Také v jižních Čechách je možné pozorovat fenomén komplexu popelnicových polí, který je rozšířen ve střední Evropě, tedy využívání výšinných poloh a budování opevněných sídel na strategických pozicích. Mezi terénní typy výšinných poloh v jižních Čechách patří ostrožna, ostrožný výběžek vystupující nad říční údolí z plochého terénu, kopec

s osídleným vrcholem, předvrchol tedy jakýsi nižší vrcholak kopce, úzký terénní útvar – hřbet a ploché návrší (*Hrubý – Chvojka 2002, 582-584*).

V období popelnicových polí dominují při výběru poloh v jižních Čechách klasické říční ostrožny a ostrožné výběžky, na kterých je dosud zjištěno 11 lokalit. Ke změně ve výběru poloh dochází až na sklonku doby halštatské, kdy dochází k nárůstu osidlování horských hřbetů a vrcholů kopců (*Hrubý – Chvojka 2002, 587*).

Nedostatečné množství informací máme o vnitřním uspořádání a zástavbě osad v období mladší a pozdní doby bronzové. Na většině jihočeských rovinných sídlišť není zachyceno záměrné uspořádání osad, což v podstatě platí i pro ostatní české regiony. V knovízské kultuře bývají sídliště ve stupni BD – HA pevně ohraničená s akumulací objektů, ale již ve stupni HB se na nich vyskytují ojedinělé chaty, které jsou rozptýlené od sebe i několik metrů. Z jižních Čech pochází několik dokladů zahlobených staveb, ale povrchové obytné stavby, které jsou při terénním výzkumu obtížněji zachytitelné, nejsou na tomto území jednoznačně prokázány. Výšinné lokality a hradiště mají v jihočeském regionu rozlohu pohybující se nejčastěji mezi 2 až 5 ha, sídlištní objekty jsou na těchto lokalitách dosud nedostatečně publikované (*Chvojka 2006, 183-199*).

V dnešní době je známo k dvaceti výšinným nalezištím mladší a pozdní doby bronzové. Areálem, který poskytuje informace o vnitřní zástavbě, je hradiště Voltýřov a Hradiště u Písku. Mezi výšinné lokality můžeme zařadit např. Zvíkovské Podhradí či Milenovice (*Hrubý – Chvojka 2002, 584*). Vzdálenost k vodním tokům nepřesahuje délku 500 m od sídliště (*Hrubý – Chvojka 2002, 588-589*). Mezi hradiště s jednoznačně prokázaným opevněním mladší a pozdní doby bronzové patří již zmiňovaný Voltýřov, Hradiště u Písku a také Hluboká nad Vltavou (*Dubský 1949, 135; 125-126; 143*). Podle B. Dubského opevnění těchto lokalit tvořila kamenná či kamenitohlinitá konstrukce (*Hrubý – Chvojka 2002, 591-593*). Problematika sídlištních objektů na jihočeských

výšinných sídlištích je dosud málo známá z důvodů nedostatečné publikace nálezových situací. Nález obydlí zmiňuje na akropoli Hradiště u Písku B. Dubský (1949), který zde zjistil stopy dočasných obydlí. Dále uvádí z Voltýřova nález velké zahloubené chaty s kůlovou jamkou. Dvě sídlištní jámy s plochým dnem byly zjištěny v Milenovicích v roce 2000 (*Fröhlich – Chvojka 2001; Hrubý – Chvojka 2002, 595- 598*).

Na rovinných sídlištích mladší a pozdní doby bronzové byla v posledních letech nalezena skupina objektů, které jsou označovány jako žlaby. Tyto lineární objekty bývají orientovány sever-jih, délka (5-7 m) bývá nejméně čtyřikrát větší než jejich šířka. Ze žlabů pocházejí nálezy velkého množství, mnohdy i přepálené, keramiky a hliněných tkalcovských závaží. Žlaby byly nalezeny v jižních Čechách (např. lokalita Topělec; Čížová; Březnice či Strakonice). Analogické žlaby jako byly nalezeny v Březnici, Čížové a Topělci pocházejí i ze západních Čech (*Metlička 2004*). Z ostatních regionů České republiky nejsou nálezy takovýchto objektů dosud známy či publikovány. Ale podobné nálezy žlabů pocházejí z našeho sousedního okolí, nalezeny byly v Bavorsku a také v Rakousku. Žlaby bývají na základě nálezů tkalcovských závaží většinou dávány do souvislosti s tkalcovskými pracemi, ale jejich funkce není prozatím dostatečně interpretována (*Chvojka 2006, 186-188*).

Jižní Čechy byly odedávna známy jako významná naleziště rýžovišť zlata, která pravděpodobně hrála významnou roli ve vývoji jihočeského osídlení. Přes jižní Čechy procházela důležitá trasa severojižní a východozápadní jak je patrné na hradištích rané doby bronzové. Bohaté nálezy na hradištích mohou dokládat, prostřednictvím těchto cest, kontakty i se vzdálenějšími částmi Evropy (*Bouzek 2004, 65–67*). V době popelnicových polí jižní Čechy spadaly kulturně pod středočeskou knovízskou kulturu, jak již bylo zmíněno výše, která je součástí komplexu hornodunajských popelnicových polí. Pro jihočeský region tak měly velký význam kontakty s rakouským Podunajím. Řada indicií naznačuje využívání úseků středověké Zlaté stezky, která byla spojnicí mezi jižními Čechami a dolnobavorským Podunajím. Cesta do Horního Rakouska

vedla pravděpodobně podél toku Vltavy. Hlavními komoditami, které byly prostřednictvím dálkových cest dopravovány do jižních Čech, byly měď a sůl (*Chvojka – Jiráň 2004, 163-167*).

8.1.1.4 Severozápadní a střední Čechy

Severozápadní a střední Čechy byly ve starší době bronzové centrem obchodních kontaktů z různých směrů, v mladším období pak převážně z jihovýchodu a jihozápadu. Kulturní vývoj v severozápadních Čechách byl po dlouhou dobu bádání nejasný. V Rukověti české archeologie (*Niederle - Buchtela 1910*) je uvedeno, že po kultuře únětické následuje kultura knovízská. A. Stocký (1928) uváděl příchod lidu mohylové kultury z okolí Českobudějovicka a Plzeňska, který měl za následek zánik kultury únětické. Podobné myšlenky vyslovil i J. Eisner (1922) a J. Schráníl (1928). Podle J. Böhma (1937) pronikalo obyvatelstvo českofalcké mohylové kultury a sudetodunajské mohylové kultury na území osídlené únětickým obyvatelstvem (*Plesl 1954*). I. Pleinerová (1954) se věnovala období počátku střední doby bronzové a nově přichozím vlivům z jihovýchodu, kdy publikovala, že v mladoúnětickém období je údajný patrný příliv větěrovské a nejstarší středodunajské mohylové kultury především na území východních a severozápadních Čech. Na středobronzové osídlení tak měla vliv kultura únětická, větěrovská a časně mohylová. Počátky středobronzového osídlení ve středních a severozápadních Čechách jsou doloženy nálezovými celky jak ze sídlištních, tak i pohřebních komponent, které poukazují na vlivy působící na únětické prostředí v období přechodného úněticko-mohylového horizontu (*Plesl 1965*). J. Eisner v díle Jihočeské mohyly (1922-1923) vyslovil myšlenku, že nálezy v severočeském a středočeském kraji souvisí s Plzeňskem a keramika hornofalcká poté s mohylovou keramikou Dolního Rakouska. Jihočeská skupina měla podle J. Schráníla (1928) pronikat na území Prahy a Polabí, zatímco do severozápadních Čech postupovala ta z Plzeňska. L. Hájek (1947) publikoval názor, který spojoval severočeskou mohylovou oblast s Moravou a Dolním Rakouskem a tedy středodunajskou mohylovou

kulturou, nikoli českofalckou. V. Čtrnáct (1954) upozornil na hlavní podíl středodunajské mohylové kultury na vytváření západočeské skupiny, také odmítal zásah západních mohylových skupin na severočeskou oblast, protože proud osídlení ve střední době bronzové postupoval od východu přes střední Čechy na západ a ne opačně (Beneš 1959, 1-3).

Na konci starší doby bronzové tedy únětickou kulturu vystřídala kultura mohylová, k jejímuž zařazení přispěl L. Hájek (1947) řadou nálezů ze severo-západočeských a středočeských nálezů, které dal do přímé souvislosti se středodunajskou mohylovou kulturou na Moravě a v Dolním Rakousku. Nálezy lokalit s podílem českofalcké mohylové kultury dokládají oboustranné styky mohylových kultur, což je patrné z nálezů středodunajské mohylové kultury v jižních Čechách i na Plzeňsku. Střední době bronzové nebyla dříve věnována větší badatelská činnost, přičemž výzkumy se zaměřovaly nejčastěji na pohřební komponenty. Hlavní pramen poznání proto tvoří nejčastěji kostrové a ploché žárové hroby (objevující se ve větší míře na sklonku střední doby bronzové), mohylová pohřebiště nebyla na tomto území rozšířena ve větší míře. Velký podíl plochých kostrových pohřebišť je vysvětlován vlivy předchozí únětické tradice. Období zahrnující stupně BB – BC se vyznačuje bohatými plochými kostrovými hroby i hroby pod mohylami, vybavenými soupravami zbraní zahrnující např. meče s jazykovitou rukojetí, dýky, sekerky, sekeromlaty aj. V období na přechodu mezi stupni BC a BD je pro oblast středních Čech charakteristická přeměna střetávajících se kultur českofalcké a středodunajské mohylové, na jejichž základě se formuje kultura knovízská, patřící do komplexu hornodunajských popelnicových polí. V této době se na území Evropy formují okruhy komplexu popelnicových polí, přičemž okruh lužických popelnicových polí zasáhl také na území severozápadních Čech (Krumphanzlová – Pleiner – Plesl 1978, 440-445).

V oblasti severozápadních Čech byly zhruba od 50. let 20. století nalézány pozůstatky dlouhých kůlových domů z období únětické kultury ať už se jedná o již zmiňované Postoloprty, Blšany u Loun či Březno u Loun. Ze středočeské oblasti oproti tomu není doloženo tolik nálezů kůlových

staveb z kultury únětické. Důležitá je proto lokalita Vliveněs u Mělníka se třemi dlouhými stavbami (*Jiráň (ed.) 2008, 36*). Nález části zahloubené chaty obdélníkového tvaru, s nálezem odlévací formy, byl učiněn v Tuchlovicích u Kladna (*Krumphanzlová – Pleiner – Plesl 1978, 446*). Nálezy sídlišť pocházejí z celého území obsazeného mohylovou kulturou v severní polovině Čech a osídlení se zhruba kryje s předchozím únětickým (*Beneš 1959, 3-4*). Na sídlištích vedle jam běžných typů byly zachyceny i obytné a výrobní objekty s pravidelnou dispozicí (*Beneš 1961, 358*).

Mladší a pozdní doba bronzová je ve středních a severozápadních Čechách zastoupena, jak již bylo řečeno, kulturou knovízskou pojmenovanou podle osady u obce Knovíz, kterou prokopali v roce 1982 J. Felcman a V. Schmidt (*1893*). Původ knovízské kultury byl po dlouhou dobu hledán ve vlivu lužické expanze na západ a jihozápad, která měla s přispěním knovízské kultury dát základ milavečské kultuře v západních Čechách. Zejména v období po druhé světové válce byl tento původní názor přehodnocen na vliv mohylových kultur utvářejících knovízskou kulturu. Ta tak spadá do západního okruhu komplexu popelnicových polí a v Čechách zaujímá území středních, severozápadních a také jižních Čech. Knovízská kultura je známá z nálezů žárových pohřbů na pohřebištích, ale jsou i doklady kostrových pohřbů na sídlištích. Z knovízské kultury pochází velké množství sídlišť, zmínit můžeme Vikletice, Prahu-Bubeneč či Březno Loun (blíže viz kap. 6.3; *Hrala 1978, 446*).

V pozdní době bronzové na území středních Čech přerůstá knovízská kultura ve štítarský stupeň knovízské kultury, který je významný pro vývoj následující bylanské kultury, která na tento stupeň plynule navazuje (*Hrala 1978, 452; Jiráň 2012, 3*).

8.1.1.5 Regionální rozdíly

Jednotlivé regionální rozdíly jsou způsobeny odlišným vývojem na jednotlivých územích, rozdílnými přírodními podmínkami a v neposlední řadě i rozdílným stavem archeologického poznání jednotlivých regionů.

Území východních Čech bylo ve starší době bronzové ovlivněno vlivy z Moravy a středních Čech. Osidlovány byly spíše v nejurodnějších oblastech. Mezi lokality s nálezy staveb patří Plotiště nad Labem, kde byly objeveny chaty s trojicemi kůlů, se stěnami vypletenými proutím a omazanými hlínou. V regionu západních Čech jsou oproti tomu počátku starší doby bronzové dosud jasně nevysvětleny, chybí zde doklady osídlení. Zdá se, že až v závěru starší doby bronzové dochází k osidlování centrálních oblastí regionu. Známé jsou jak zemědělské polohy (např. Vochov), tak i výšinná opevněná hradiště (Plzeň – Hradiště). V jižních Čechách panovaly v počátcích bádání názory o neosídlení tohoto regionu v období únětické kultury, tuto problematiku objasnily až výzkumy B. Dubského (1939-1946; 1949) a L. Hájka (1954). Není zde známa kontinuita z předchozího období do únětické kultury, ve starší době bronzové tak dochází k opětovnému osídlení jihočeského regionu, přičemž se vytváří stabilní osídlení s výšinnými i rovinnými sídlišti, vyskytujícími se podél vodních toků. Mezi nejznámější rovinné sídliště patří například lokalita Hosty a hradiště reprezentuje Hradiště u Písku. Území středních a severozápadních Čech bylo v této době centrem obchodních kontaktů z různých směrů, v pozdějším období pak převážně z jihozápadu a jihovýchodu. Z území severozápadních Čech pocházejí nálezy dlouhých kůlových domů např. lokality Blšany a Březno u Loun. Ve středních Čechách není známo takové množství dlouhých kůlových staveb, důležitá je proto lokalita Vliveněs u Mělníka.

Střední doba bronzová byla ve východních Čechách zpočátku ovlivněna názory o řídkém osídlení oblasti, které byly ovlivněny stavem poznání. Až z nedávné doby pocházejí nálezy obytných staveb mohylové kultury se základovými žlaby na lokalitě Čáslav – Na Skále. Stavby byly obdélného půdorysu, ve starší fázi mohylové kultury byly větších rozměrů, orientované ve směru východ-západ; v mladší fázi pak byly stavěny chaty menších rozměrů ve směru severozápad-jihovýchod. V západních Čechách se v této době vyskytuje českofalcká mohylová kultura, zaujímaví území plzeňské kotliny a jejího okolí. Vyskytují se zde

převážně menší sídliště s povrchovými kúlovými stavbami, výšinné polohy byly osidlovány pouze výjimečně. Mohylová kultura střední doby bronzové v jižních Čechách byla poznamenána dlouholetým studiem mohylových pohřebišť. Mezi důležité výzkumy sídlišť z tohoto období tak patří lokalita v Písku – Řeřichově cihelně (Beneš 1972), a také nálezy J. Fröhlicha a J. Michálka (1978) při toku Otavy na Písecku. Vliv na středobronzové osídlení středních a severozápadních Čech měla kultura únětická, věteřovská a časně mohylová. Na celém území obsazeném mohylovou kulturou v severní polovině Čech jsou nalézána sídliště, na kterých byly zachyceny obytné i výrobní objekty pravidelné dispozice.

V mladší době bronzové dochází ve východních Čechách k osidlování dříve opomíjených, chudých písčitých půd. Krajina je hustě osídlená a zemědělsky obdělávána, osídlení je soustředěno podél vodních toků. V období mladší a pozdní doby bronzové se na území východních Čech vyskytuje severní okruh komplexu popelnicových polí, který mimo jiné zasahuje i na území severních a severozápadních Čech. Nejstarší období reprezentuje lužická kultura, která zakládá rovinné osady v blízkosti pohřebišť. Stavby jsou kúlové, vypletené proutím a omazané hlínou, ale z Opatovic nad Labem známe i stavby srubové. Lužická hradiště jsou umístěna na ostrožnách nad řekami a jsou menších rozměrů v rozmezí 2 ha (výjimku tvoří Hradec Králové s 12 ha). V západních Čechách v mladší době bronzové pokračuje plynulý vývoj, stále převažují povrchové kúlové stavby, z milavečské kultury je známo na 100 rovinných sídlišť. I na území jižních Čech je rozšířen fenomén komplexu popelnicových polí a to využívání výšinných poloh a budování opevněných sídel na strategických pozicích. Dominují ostrožny nad řekami a ostrožné výběžky. Nedostatečné množství informací máme o vnitřním uspořádání a zástavbě osad v období mladší a pozdní doby bronzové. Z území jižních Čech pochází doklady zahloubených staveb, povrchové obytné stavby nejsou jednoznačně prokázány. V jižních Čechách se o objev prvních knovízských sídlišť zasloužil zejména B. Dubský (1949). V mladší době bronzové se na území jižních, středních a

severozápadních Čech vyskytuje kultura knovízská, patřící do západního okruhu komplexu popelnicových polí. Z knovízské kultury pochází velké množství sídlišť, zmínit můžeme Vikletice, Prahu-Bubeneč či lokalitu Březno Loun, na které byly nalezeny pozůstatky kůlových staveb (blíže viz kap. 6. 4).

V pozdní době bronzové navazuje na tradici lužické kultury ve východních Čechách kultura slezskoplatěnická, přičemž se jedná o plynulý přechod z období popelnicových polí doby bronzové do doby halštatské. V západních Čechách dochází ke změně kulturní náplně na základě vlivů z Podunají, vyskytuje se nový typ obydlí: mělce zahloubené chaty čtvercového či obdélného půdorysu zastřešené sedlovou střechou, dále se staví i opevněná hradiště. Milavečská kultura je nahrazena kulturou nynickou, která si staví rovinná sídliště v blízkosti vodních toků, hradiště jsou buďto rozsáhlejší umístěné v nadmořských výškách okolo 600 m (např. Hradišťský vrch u Okrouhlého Hradiště), nebo menší o rozměrech 1 – 4 ha na ostrožnách nad řekami ve výšce 320 – 550 m. n. m. Z jižních Čech v mladší a pozdní době bronzové máme nedostatečné množství informací o vnitřní zástavbě osad, jsou doloženy zahloubené stavby, ale povrchové obytné stavby nejsou jednoznačně prokázány. Výšinné lokality a hradiště mají v jihočeském regionu rozlohu pohybující se nejčastěji mezi 2 až 5 ha, sídlištní objekty ale nejsou na těchto lokalitách dosud dostatečně publikované. Z rovinných sídlišť pocházejí v některých případech i nálezy žlabů orientovaných ve směru sever-jih (např. lokality Topělec; Čížová). Známé jsou i ze západních Čech, ale v ostatních regionech se nevyskytují nebo nebyly dosud objeveny. Jejich funkce není zatím dostatečně interpretována. Na většině území obsazeného knovízskou kulturou vzniká v pozdní době bronzové štítarský stupeň knovízské kultury, který je významný pro vývoj následující bylanské kultury.

8.1.2 Doba halštatská

8.1.2.1 Východní Čechy

Slezskoplatěnická kultura se dělí na dva časové úseky, kdy první fáze náleží ještě předcházející době bronzové, mladší etapa je již v době železné (7. – 6. st. př. Kr.). Konec této kultury spadá do 5. – 4. st. př. Kr. a zároveň tím končí i vývoj kultury lidu popelnicových polí. Eponymní lokalitou je pohřebiště v Platěnicích, které bylo zkoumáno roku 1901 (*Vokolek 1993, 60,67*).

Oproti velkému množství prozkoumaných pohřebišť, nejsou výzkumy slezskoplatěnických sídlišť tak rozsáhlá. S pohřebním kultem může souviset téměř 7 m dlouhá obdélníková stavba z pohřebiště v Kostelci nad Orlicí, kde byla v podlaze nalezená částečně zapuštěná zásobnice. Chaty slezskoplatěnické kultury se sedlovou střechou měly tvar obdélného půdorysu s trojicí kúlů, stěny byly tvořeny z proutí a mazanice. Obydlí byla stavěna i pomocí základního trámu se zářezem pro stěnu z prken, jak bylo zachyceno na sídlišti v Benátkách. V poměrně těsné blízkosti osad ležela pohřebiště. Na skalnatých ostrožnách nad řekami byla zakládána hradiště, která byla opevněna hradbou budovanou z kamenné zdi, vyplněnou hlínou a často prokládanou dřevěnými rošty. Vnitřní osídlení hradišť bylo intenzivní, ale zatím není blíže prozkoumané. Na vesnicích se mimo nadzemních staveb vyskytují i menší obdélníkové zahlobené objekty – polozemnice, s jednoduchou konstrukcí střechy, často jsou tyto stavby interpretovány jako hospodářské a výrobní objekty (*Vokolek 1993, 60–69*).

Závěrečná etapa (druhá polovina 6. st. př. Kr.) lidu popelnicových polí spadá již do pozdní doby halštatské (5. – 2. st. př. Kr.). Pozdně halštatské osady sestávaly z jednotlivých jednotek, dvorců. V Plotištích nad Labem se osídlení táhne v úzkém pásu po hraně terasy. Nalézány jsou polozemnice obdélného půdorysu s kúlou při kratších stěnách, které nesou jednoduchou střechu (*Vokolek 1993, 76–79*).

8.1.2.2 Jižní a západní Čechy

Již podle J. Böhma (1937) byl úzký vztah mezi kulturami popelnicových polí v jižních, jihozápadních, středních Čechách a ve východním Bavorsku. Na základě toho došlo později k formulování českovýchodobavorského okruhu popelnicových polí (Bouzek 1958). Chronologii pro období Br D – Ha A s přispěním V. Šaldové a E. Jílkové vypracoval J. Bouzek. Pro poznání halštatu B jsou v západních Čechách nejvýznamnější prozkoumaná pohřebiště v Nynicích a Radčicích (Bouzek 2001, 19). V Ha B nastává několik zásadních změn, dochází k opuštění starších pohřebních a obytných komponent, jižní Čechy se kulturně přibližují více Bavorsku než středním Čechám a také mnoho osad je v této době opět opevnovaných (mladší doba bronzová). Opevněná sídliště v jižních Čechách podél toku Vltavy snad spravovala solnou stezku a také možnou dopravu alpské mědi jižním směrem (Bouzek 2001, 22–23).

V západních Čechách je počátek doby halštatské charakterizován mohylovou kulturou náležející k západohalštatskému kulturnímu okruhu. Nálezů sídlišť z této doby není mnoho a nejsou kompletněji zkoumána (menší část odkryta např. Bděněves, Město Touškov; Břicháček – Bašťová 2004, 34), proto většina informací pochází spíše z výzkumů mohylových pohřebišť. Setkat se můžeme jak s pohřby chudými, tak i s honosnými knížecími hrobkami s komorami z dřevěné konstrukce, ze kterých pocházejí mimo jiné i nálezy celých vozů (Břicháček 2001, 15). Osídlení je soustředěno blíže okolí dnešního Plzně a na Rokycansko, např. lokality Šťáhlavy, Plzeň – Kostelík, Kyšice či Dýšina (Břicháček 2001, 16; Břicháček – Bašťová 2004, 34–35).

Vrchol osídlení západních Čech nastává v pozdní době halštatské, kdy dochází k úplnému obsazení kulturní krajiny. Osady jsou zemědělské neopevněné, ale vznikají i lehce opevněné (příkop a palisáda; např. Hostětice) dvorce nobility a také velká hradiště umístěna na strategických polohách, opevněná kameny-hlinitými hradbami (např. Vladař u Žlutic). Využívány byly i starší opevněné lokality jako např. Plzeň – Hradiště

(*Břicháček 2001, 16*). Obydlí jsou ve většině případů zastoupena mírně zahlobeným domem, ale vyskytují se i větší kúlové nadzemní stavby, snad hospodářského charakteru. Uvnitř domů bývají nalezeny mlýnky a předměty tkalcovské jako přesleny a závaží. Větší koncentrace osídlení je také na Karlovarsku, dále bylo osídleno Klatovsko, Nepomucko, Horažďovicko a předhůří Šumavy – Sedlu u Sušice (*Břicháček 2001, 17; Břicháček – Baštová 2004, 35-36*).

V jižních Čechách byl na základě nálezů doložen kontinuální vývoj od stupně Ha B do stupně Ha C, který pokračoval dále do stupňů Ha D a LT A. Rozsah osídlení je v podstatě stejný, jako tomu bylo v předcházející mladší a pozdní době bronzové. Již od počátků bádání se archeologický zájem zaměřil především na mohylová pohřebiště halštatské mohylové kultury v jižních i západních Čechách. Sídliště této kultury byly po dlouhou dobu neznámá, významným nálezem v regionu jižních Čech je jediný sídlištní objekt, půdorys nadzemního domu z Hradiště U Písku (*Fröhlich 2001, 110-129*). Osídlení je koncentrováno v povodí střední Otavy, Volyňky, Vltavy, Lužnice, Blanice a v prostoru Kájovského potoka. V této době zůstává neosídlené území Třeboňska, Jindřichohradecka a prostor mezi Horažďovicemi a Nepomukem. Podobná situace je i v následující pozdní době halštatské. V závěru stupně Ha C a na počátku Ha D1 dochází k opětovnému osidlování a ohrazování výšinných poloh (*Michálek 2007, 57-59*).

Předmětem zájmu badatelů byla i v pozdní době halštatské mohylová pohřebiště, zkoumána byla ale i rovinná a výšinná sídliště (*Dubský 1949*). Od poloviny 20. století se výzkum ještě více zaměřil na rovinná sídliště, kterých je dnes známo přes 200 lokalit. Územní rozsah osídlení navazuje na prostor využívaný v předchozím období, ale navíc dochází k jeho rozšíření na území Prácheňska, Blatenska a Březnicka (*Michálek 2007, 60*). Hradiště s opevněním se vyskytují v celých Čechách (s výjimkou východních Čech) při okrajích, ale také uvnitř osídlených regionů. Hradiště ležela nad vodními toky i ve vzdálenosti od nich, dále se vyskytovaly i ve vysokohorských polohách Šumavy (např. Sedlo

u Albrechtic). Ohrazení ve většině případů tvořily nasucho kladené kameny, někdy možná s čelní plentou a vnitřní hlinitou a dřevěnou konstrukcí. Z vnější strany před hradbou býval zbudován příkop. Některým hradiště byla opuštěna již ve stupni Ha D2/3, jiná ale pokračovala dále do stupně LT A (*Michálek 2007, 61*).

8.1.2.3 Severozápadní a střední Čechy

V době halštatské je toto území charakteristické rozšířením bylanské kultury, pojmenované podle eponymní lokality v Bylanech u Českého Brodu, kterou prozkoumal J. L. Píč (1896–1897; 1989–1899). J. L. Píč zde prokopal pohřebiště, jehož nálezy označoval jako bylanský typ. Badatelé K. Buchtela, L. Niederle a J. Matiegka v Rukověti české archeologie (1910) a J. Schránil (1928) pojímali, na základě některých shodných rysů a v souvislosti bylanské kultury s nálezy v severovýchodních Čechách, bylanskou kulturu dohromady s kulturou platěnickou (*Koutecký 1978, 466*). Oproti tomu A. Stocký (1925; 1930) tyto kultury spolu nespojoval. Prvním, kdo bylanskou kulturu rozřídil na časová období, byl J. Böhm (1925). Učinil tak při studiu celků z pohřebiště v Bylanech, Praze-Střešovicích a v Malých Čičovicích (*Koutecký 1978, 466*). Kulturu dělil na základě kovových předmětů a významných pohřebišť na tři úseky: starší období Praha-Střešovice, střední období Bylany a mladší období Čičovičky. J. Filip (1936–1937) kulturu halštatskou z geografického hlediska rozdělil na oblast západohalštatskou, kam zařadil i bylanskou kulturu a oblast východohalštatskou. Významným nálezem, F. Dvořáka (1935), byl objev v té době největšího bylanského pohřebiště v Hradeníně na Kolínsku, s nálezy hrobů s vozy (*Koutecký 1978, 466*). Velký posun v poznání kultury bylanské nastal v meziválečném období, kdy došlo k rozšíření nálezové základny, zejména pohřebních komponent. Řada nových lokalit byla objevována od 50. let 20. století na severozápadě Čech (například pohřebiště v Lovosicích; *Pleiner 1959*), kde byly záchranné výzkumy spojeny s povrchovou těžbou uhlí a rozsáhlou stavební činností. Klasifikaci a relativní chronologii bylanské kultury vypracoval D. Koutecký

(1968), který dále zpracoval nespočet svých nálezů, zejména z hrobových komponent.

Sídlištní komponenty byly zpočátku zkoumány v menším rozsahu, nebo byly často uloženy ve sbírkách muzeí bez bližšího zpracování a vytřídění. Řešena byla i otázka výšinných sídel, kdy na některých lokalitách v severozápadních Čechách byly nalezeny střepy bylanské keramiky (např. Rubín či Hradec u Kadaně; *Koutecký 1978, 466*). Prozkoumané byly sídlištní lokality na Kolínsku (*Sedláček 1980*; blíže viz kap. 7. 1) a dále v pražské oblasti (*Fridrichová 1974*). Postupem času došlo k rozšíření nálezové skupiny, například na území Kutnohorska a Čáslavska (*Šumberová 1996*). Bylanská kultura se v rámci středních a severozápadních Čech vyskytuje ve třech souvislejších regionech: oblast východostředočeská (Kolínsko, Poděbradsko, Kutnohorsko, Čáslavsko), oblast středočeská (Pražsko, Mělnicko, Kladensko, Slánsko, Berounsko), oblast severozápadočeskou (Roudnicko, Lovosicko, Litoměřicko, Lounsko, Mostecko, Žatecko, Chomutovsko, Kadaňsko; *Koutecký 1978, 469*). Ve vztahu ke kultuře pozdně halštatských popelnicových polí byla přisuzována určitá kontinuita kulturního základu (*Koutecký 1978, 473-476*).

Kultury mladší doby bronzové doplňuje kultura billendorfská, která ze sousedního Saska částečně zasahuje na území severozápadních Čech. Kultura billendorfská je známá převážně z nálezů keramiky z hrobových celků, sídlištní keramika této kultury není příliš odlišitelná od keramiky bylanské kultury (*Jiráň 2012, 20*).

V pozdní době halštatské se vytrácejí dosavadní rozdíly v materiální náplni a jednotlivé archeologické kultury zaujímající do této doby území Čech se sjednocují, a je možno je pojímat jako jednu kulturní entitu. Osídlení pozdní doby halštatské dále využívá stejné sídelní regiony jako v předcházejícím období, ale dochází i k rozšíření do dříve neosídlených okrajových zón (*Jiráň 2012, 21*). Území osídlené v pozdní době halštatské ve středních Čechách tak navazuje na územní rozsah předchozí bylanské

kultury. Na území středních a severozápadních Čech došlo díky intenzivní zemědělské orbě a industriální činnosti ke zničení mnoha lokalit pozdní doby halštatské. Sídliště ve středních Čechách byla od 50. let 20. století zkoumána většinou při záchranných výzkumech. Velkoplošný výzkum proběhl například v Praze – Hloubětíně (*Soudský 1955*). Lokality v této době ale nebyly zcela prokopány, většinou se jednalo jen o výřezy ze sídlištních situací (např. Tuchoměřice, Tuchoměřice – Kněžívka; *Soudská 1966*). Rozsáhlé obytné areály byly prozkoumány v severozápadních Čechách (Tuchomyšl; *Koutecký 2004*). Nové informace přinesly v posledních letech výzkumy výšinných sídlišť a jednotlivých regionů např. pomocí povrchových sběrů. Z pozdní doby halštatské známé doklady využívání rovinných i výšinných sídlišť, která mohla být otevřená i ohrazená. Další sídelní jednotkou, o rozloze 1 – 2 ha obehnanou pravouhle lomenou palisádou, byly dvorce, nejčastěji umístované na ostrožnách. Dominantu v krajině tvořila opevněná hradiště umístěná ve výrazně převýšených polohách. Mezi obytné objekty pozdní doby halštatské řadíme oválné nebo obdélníkové polozemnice se sedlovou či valbovou střechou nesenou kůly. Doloženy jsou i nadzemní stavby větších rozměrů než polozemnice, které jsou interpretovány jako stavby obytné a menší čtvercové nadzemní kúlové stavby, sloužící pravděpodobně k hospodářským účelům (*Jiráň 2012, 22-27*).

8.1.2.4 Regionální rozdíly

Počátek doby halštatské je ve východních Čechách reprezentován kulturou slezskoplatěnickou, která své osady zakládala v poměrně těsné blízkosti pohřebišť. Chaty obdélného půdorysu měly nejčastěji sedlovou střechu, tvořeny byly třemi řadami kůlů. Stěny byly proutěné a omazané mazanicí. Doloženy jsou stavby nadzemní i menší polozemnice, často interpretované jako hospodářské i výrobní objekty. Hradiště opevněná hradbou byla budována na skalnatých ostrožnách nad řekami. Oproti tomu sídliště západohalštatské mohylové kultury není známo mnoho a mnohdy nejsou ani kompletněji zkoumána. Doloženo je v regionu západních Čech pouze 5 rovinných sídlišť ze stupně Ha C. Koncem

stupně Ha C a ve stupni Ha D1 dochází k opětovnému osidlování výšinných areálů. V jižních Čechách je doložen kontinuální vývoj od stupně Ha B do Ha C, který dále pokračuje do stupňů Ha D a LT A. Rozsah osídlení je podobný jako v předchozí mladší a pozdní době bronzové. Sídliště byla po dlouhou dobu neznámá, významný je proto nálezný půdorys nadzemního domu z Hradiště u Písku (*Fröhlich 2001, 110-129*). V závěru Ha C a počátkem Ha D1, dochází stejně jako na území západních Čech k opětovnému osidlování a ohrazování výšinných poloh. V severozápadních a středních Čechách je počátkem doby halštatské rozšířena bylanská kultura, ale osídlení je méně intenzivní než v době bronzové. Hlavní sídelní formu tvoří nehrazené rovinné areály v blízkosti vodních toků, většinou interpretované jako zemědělské osady. Doloženy jsou i obytné areály na výšinných polohách. Zahloubené domy oválného či obdélného půdorysu mohly být obytného i výrobního charakteru. Známé jsou i povrchové domy, tvořené stejně jako v slezskoplatěnické kultuře třemi řadami sloupů.

V pozdní době halštatské mohou být osady ve východních Čechách tvořeny jednotlivými sídelními jednotkami, dvorci. Polozemnice jsou nejčastěji obdélného půdorysu s kůly nesoucími jednoduchou střechu, umístěnými při kratších stěnách domů. V západních Čechách oproti předchozímu období dochází v pozdní době halštatské k vrcholu osídlení. Kulturní krajina je plně obsazena zemědělskými neopevněnými osadami, vyskytují se i lehce opevněné dvorce nobility a velká opevněná hradiště umístěná na strategických polohách. Obydlí tvoří mírně zahloubené chaty, ale i větší nadzemní kúlové stavby. V jižních Čechách pokračuje kontinuální vývoj, územní rozsah navazuje na předchozí období, ale dochází i k rozšíření obývaného území. Jsou známá výšinná i rovinná sídliště (dnes již přes 200 lokalit; *Michálek 2007, 60*) a také opevněná hradiště umístěná nad vodními toky, ale i dále od nich a také jsou nalézána i ve vysokohorských polohách Šumavy. V severozápadních a středních Čechách došlo intenzivní industriální činností a zemědělskou orbou ke zničení mnoha lokalit. Přesto můžeme říci, že osídleno bylo

stejné území jako v bylanské kultuře. Využívány byly rovinné i výšinné lokality, obojí buďto ohrazené nebo otevřené, dále dvorce a opevněná hradiště na výrazných polohách. Stavěny byly polozemnice čtvercového, oválného nebo obdélného půdorysu. Větší nadzemní stavby bývají interpretovány jako obytné, zatímco menší čtvercové jako hospodářské objekty. Opevněná hradiště se tedy vyskytují na celém území Čech s výjimkou východočeského regionu. Některé z nich byly opuštěny již ve stupni Ha D2 – 3, jiné byly dále využívány až do stupně LT A.

8.2 Osídlení jeskyní

Důležitým zdrojem informací o studiu vztahu člověka k jeskyním jsou archeologické prameny. Nejstarší evropská naleziště lze datovat do staršího paleolitu, více nálezů pochází z období paleolitu středního, ze kterého pochází i první speleoarcheologické lokality na našem území (př. převis na Písečném vrchu u Bečova na Mostecku). Z období středního paleolitu pocházejí také první nálezy pohřbů (př. Tešik-Taš, Šánidár). Mimořádným fenoménem vztahu člověka k evropským jeskyním jsou jeskynní obrazárny z mladého paleolitu. Využívání skalních dutin pravděpodobně mělo vést k rozšiřování území člověkem osvojené krajiny. Jednalo se především o kultury neolitické a eneolitické a komplex popelnicových polí v mladší a pozdní době bronzové (*Matoušek – Dufková 1998; Matoušek 2001, 10–13*).

Celkově lze tedy shrnout, že jeskyně byly vyhledávaným objektem k sídlení po většinu období pravěku. Hlavní zájem archeologů se sice soustřeďoval na doklady paleolitického sídlení, které je v nálezech zastoupeno nejpočetněji, ale revize výzkumů ukázaly, že jeskyně hrály důležitou roli i v mladších obdobích. Početné nálezy pocházejí například z neolitu z období kultury s volutovou keramikou a z lengyelské kultury (*Stuchlík 1981, 3–5*). Období od mladší doby bronzové po pozdní dobu halštatskou představuje jednu z nejintenzivnějších fází středoevropského využívání jeskyní (*Peša 2006, 47–48*).

Dlouhou dobu stálo mimo zájem archeologů využívání jeskyní v postpaleolitickém období. Teprve od poloviny 90. let je pozornost v Čechách věnována pravěkému osídlení v oblastech s výskytem pískovcových skalních dutin. Zatímco na Moravě, zejména v Moravském krasu, tyto výzkumy probíhaly již od druhé poloviny 19. století (Peša 2006, 47–48). O výzkum jeskyní se na území České republiky zasloužili již v minulém století badatelé jako J. Knies (např. výzkum Býčí skála 1879; objevení paleolitické Pekárny 1880), M. Kříž (např. výzkum Pekárny 1884–1885; 1940), J. Wankel (např. výzkum jeskyně Býčí skála 1867 – 1869) a další (Stuchlík 1981, 4). Zvýšený zájem o vyhledávání jeskyní je patrný ve starší době bronzové, ve střední době bronzové tento jev pozvolna upadá a vrcholí opět až v časovém úseku halštat - latén (Matoušek 1999, 443). První jeskyní, kde bylo doloženo osídlení do doby bronzové je Turoid, který popsal roku 1912 K. Jüttner. R. Czižek a K. Absolon objevili (1926; 1928; 1932) doklady osídlení z počátku doby bronzové v jeskyni Pekárna. Velký rozmach nastal v poválečném období, kdy se o většinu dokladů z doby bronzové zasloužil B. Klíma (Pekárna, Švédův stůl aj.; 1964, 8–10; 1966, 30–31), K. Valoch (Kůlna; 1967) a J. Skutil (Rytířská jeskyně; výzkum 1960–1962; 1963). Do doby halštatské je datován nález bohatého hromadného pohřbu z Býčí skály. Ve Skutilově práci (1970, 327) o pravěkém osídlení Moravského krasu je zaznamenáno 5 lokalit s osídlením mladší doby bronzové a 17 dokladů osídlení jeskyní z doby halštatské (Stuchlík 1981, 3–5).

Území Českého krasu bylo zkoumáno od dvacátých let 20. století za účasti archeologů z Národního muzea a Státního archeologického ústavu, dále J. Petrbohem, F. Proškem a V. Matouškem. Jeskyně Českého krasu jsou soustředěny v okolí řeky Berounky. Nejintenzivnější osídlení je doloženo pro období knovízské kultury, poté následuje pokles využívání jeskyní až do doby halštatské, kdy je intenzivní osídlení soustředěno v okolí areálu hradiště Kotýz. Využívané jeskyně se nacházejí ve vzdálenosti přibližně 2 km od sídlištních lokalit a je proto

otázkou do budoucna najít vzájemné vztahy mezi stálými sídly a jeskyněmi (Peša 2006, 53).

Český ráj byl poprvé zkoumán již roku 1888 J. L. Píčem (jeskyně Sklep na Chodové) na něž navázaly další archeologické výzkumy zejména ve 40. a 90. letech 20. století. Dnes je na 60 speleoarcheologických lokalitách doložena přítomnost člověka a to i v období lužické a slezskoplatěnické kultury. V období popelnicových polí byly osídleny také Prachovské skály (Peša 2006, 62–63).

Moravský kras představuje nejrozsáhlejší krasové území České republiky. Souhrnně zpracované jsou nálezy ze starší a střední doby bronzové od S. Stuchlíka (1981) a také významná halštatská lokalita Býčí skála, ostatní jeskyně jsou povětšinou publikovány ve formě dílčích výzkumů (viz výše; Peša 2006, 54). Mezi další krasové oblasti na Moravě, s ojedinělými nálezy či datací do sledovaného období, můžeme jmenovat Vratíkovský krasový ostrůvek, Javoříčský kras, Jihomoravský kras (jeskyně Turoid) a menší krasové jeskyně na vrcholu hory Kotouč u Štramberka (jeskyně Šipka, Čertova díra; Peša 2006, 47–48).

Možným vysvětlením osídlení jeskyní ve starší době kamenné může být velmi chladné podnebí, před kterým poskytovaly jeskyně lidem přirozený úkryt. Toto vysvětlení už ale neplatí pro dobu bronzovou, kdy bylo klima podstatně teplejší. Problémem osídlení jeskyní se zabývalo mnoho badatelů, jejich vysvětlení se však v mnohém neshodují. K. Tihelka (1960, 92, 114) interpretoval Pekárnu jako kovoliteckou dílnu. Často se také objevuje názor o využívání jeskyní jako kultovních svatyní. Mnoho dokladů pochází například ze sousedního Slovenska (Dmica, Majda – Hrašková jeskyně), na našem území jednoznačné doklady kultu v jeskyních nejsou, přesto se tato možnost nedá vyloučit. Jako kultovní byly využívány i jeskyně v Gipsgebirge a Bad Frankenhausenu, které byly osídleny od neolitu po dobu halštatskou (Behm-Blancke 1956). S jiným vysvětlením přišel L. Hájek (1930-1935, 173), který se domníval, že

jeskyně sloužily jako přechodný úkryt lidí, kteří byli vyhoštěni ze skupiny či museli přenocovat mimo svou osadu (*Stuchlík 1981, 33–36*).

Přesto z rozborů nálezů ze starší a střední doby bronzové na Moravě vyplývá, že nejsou doklady pro využívání jeskyní ke kultovním, výrobním či dalším účelům. Analogie pro osídlení jeskyní ve starší době bronzové můžeme nalézt v Německu, Rakousku i Polsku. Ze střední doby bronzové je známé osídlení z Rakouska, Polska a Slovenska (*Stuchlík 1981, 35–44*).

V Německu je výskyt většího množství jeskyní vázán na oblast jižního Durynska, úpatí pohoří Kyffhäuser, území středního Německa a vysočiny v severovýchodním Bavorsku – Francká Alba. Z 21 jeskynních lokalit v Durynsku náleží mladší době bronzové až době halštatské 18 z nich a zároveň 4 z těchto jeskyní leží v blízkosti areálu hradiště. U některých z těchto jeskyní je také mimo sídelní funkce brán v úvahu možný kultovní účel, stejně jako tomu je i ve středním Německu a Kyffhäuser, kde je kultovní tradice jeskyní diskutována již ve starší době bronzové a nejvíce v době popelnicových polí (*Behm-Blancke 1958*). Z Francké Alby pochází v dnešní době přes sto jeskyní s doklady přítomnosti člověka doby popelnicových polí a doby halštatské (*Peša 2006, 71–77*).

Severně od Dunaje na území Dolního Rakouska je v současnosti registrováno kolem 15 jeskyní s pravěkými, středověkými a novověkými archeologickými nálezy. Většina z výzkumů pochází z konce 19. a první poloviny 20. století, většina nálezů z dolnorakouských jeskyní ale nebyla dosud zpracována (*Peša 2006, 87–88*).

Na Slovensku byly v době bronzové osídleny Spišské jeskyně. Zaznamenáno bylo polykulturní osídlení těchto jeskyní, ale i těch ve Slovenském ráji či Dreveníku, například jeskyně Čertova díra byla v průběhu doby bronzové osídlena vícekrát. Ve Spišskom Podhradí-Ľadovej jaskyni byl objeven pod kamenným závalem kostrový hrob s fragmentem džbánu a jantarovými korálky. V Letanovciach-Čertovej

diere bylo objeveno kruhové ohniště s nálezy uhlíků, keramického střepu a opodál nález zlatého drátěného předmětu interpretovaného jako nákrčník. Další osídlení z mladší až pozdní doby bronzové bylo doloženo v Jeskyni na úpatí Holice v Pieninách. Dokladů osídlení Spišských jeskyní v době halštatské je oproti předchozí době bronzové mnohem méně. Z jiných regionů Slovenska je zdokumentována výraznější koncentrace halštatských jeskynních nálezů ve východní části Slovenského krasu, například Slaninová jeskyně či Fajka (*Soják 2007, 45–54*).

Z oblastí z našeho území, z Německa i Slovenska s bližšími údaji o sídelní struktuře je patrná prostorová souvislost mezi sídlišti či hradišti na straně jedné a jeskyněmi či převisy na straně druhé. Je možné, že jeskyně určitým způsobem zahušťovaly síť sídlišť, hradišť a pohřebišť v krajině. Puklinové a propast'ovité jeskyně obsahující cenné kovové předměty, lidské pozůstatky či nálezy celých nádob jsou bavorskými badateli shodně označovány za lokality neprofánní. Jiného názoru jsou slovenští jeskyňáři, podle kterých ne všechny propast'ovité jeskyně s nálezy kostí sloužily jako kultovní šachty. Problematická je také otázka existence pohřebních jeskyní, primárního či sekundárního uložení těl, ve střední Evropě, jelikož interpretace lidských pozůstatků naráží na mnoho problémů. Jednoznačně prokazatelné není ani ukládání depotů v jeskyních z votivních důvodů ani doklady výroby v jeskyních mladšího pravěku. Obtížně doložitelný je také způsob využívání jeskyní lidmi k jejich krátkodobému úkrytu či k trvalejšímu obývání. Hypoteticky lze brát v úvahu jeskyně menší, sušší a světlejší, ale většinou právě tyto lokality neposkytují dostatek nálezů (*Peša 2006, 88-101*).

Více informací o využívání skalních dutin lidmi nám mohou poskytnout etnologické studie, zkoumající tzv. přírodní národy či předindustriální společnosti Afriky, Austrálie aj. Ještě v nedávné době byly jeskyně a převisy využívány těmito společnostmi ke kultovním účelům, jako refugia v době nebezpečí, nebo jako skladiště, chlévy pro dobytek či jako přechodné stanoviště lidí žijících dlouhodoběji mimo své sídliště

(např. lovci). Přesto ani etnologickými studii není doloženo trvalé využívání jeskyní k sídlení (*Matoušek 2001, 10*).

8.3 Nákolní osady

V polovině devatenáctého století nastalo v období velkého sucha v evropských předalpských jezerech markantní snížení hladiny těchto jezer. Došlo tak k zviditelnění dobře dochovaných zbytků dřevěných konstrukcí i dřevěných předmětů, do té doby prakticky neznámých. Pravěké osady s kúlovými stavbami se nacházely v blízkosti Zurichu, Neuchatelu, Grenoblu nebo Ženevy. Až do 2. poloviny 20. století byly tyto stavby interpretovány jako nákolní osady zbudované nad vodní hladinou jezer nedaleko břehů. Až později se prokázalo, že umístění na vlhkém břehu jezer bylo sekundárním důsledkem pohybu hladiny vody. Podobně jako u neolitických dlouhých domů tvořily konstrukci nákolních domů vertikální kúly a sedlová střecha, lišily se ale dřevěnými konstrukcemi podlah, které měly za úkol izolovat obydlí od vlhkého podloží (*Jelínek 2006; 165-170*).

V prostředích, kde je nadměrná vlhkost, což se projevuje tím, že se nedá stavět přímo na povrch země, je tedy nutné si pomoci zbudováním zpevňujících konstrukcí. Pro nákolní stavby na březích je typické stavění domů na piloty, pro blatná sídliště je typičtější budování podlah na základové desky či základové rošty (*Bláhová-Sklenářová 2012, 25*).

Piloty podle způsobu postavení můžeme dělit na opřené, které procházejí půdou na pevné podloží, o které jsou opřeny hroty. Oproti tomu piloty vetknuté jsou do podloží hroty zaraženy. Třetím typem jsou piloty plovoucí, které k podloží nedosahují a zatížení objektu rovnoměrně přenášejí na nestabilní půdu v okolí. Dřevěné základové patky pro piloty brání jejich propadání, a ty pak nemusejí být zaraženy až do podloží (*Bláhová Sklenářová 26*).

Základové pasy a rošty fungují na podobném principu jako základové patky, jen půdorys domu vymezují břevna, jejichž křížením procházejí hroty pilot (*Bláhová Sklenářová 28*).

Základové desky jsou používány na blatných sídlištích, kde terén vesměs tvoří rašeliniště. Plocha domu je tvořena vrstvou kmenů, které nesou dřevěnou podlahu. V některých případech byl prostor pod roštem i vnitřek roštů vyplněn přírodním materiálem jako jsou větve či kůra. Nálezy nákolních osad z doby bronzové pocházejí například z lokalit Fiavé v severní Itálii (*Perini 1981*), Bodman-Schachen v jižním Německu (*Königer 1997*), Zug-Im Sumpf ve Švýcarsku (*Seifert 1996*) atd. Ze starší doby bronzové pochází nálezy z lokality Zürich-Mozartstrasse. Z našeho území můžeme zmínit nálezy, interpretované jako roštová konstrukce, z Františkových lázní. (*Bláhová-Sklenářová 2012, 31-32*). Celkově lze shrnout, že se nákolní osady vyskytují v oblasti podhůří Alp – jižní Německo a Švýcarsko, východní Francie, severní Itálie, Slovinsko, Rakousko, ale i v Polsku, severním Německu, východní Evropě (*Sklenářová 2003, 20*).

J. L. Píč (*1899, 153*) označil lokalitu Františkovy lázně za jedinou jezerní stavbu v Čechách, kterou v té době nebylo možné datovat vzhledem k nedostatku pramenů. Badatelé zkoumající další slatinná sídliště označovali Františkovy lázně jako analogii k nálezům z Libišan u Pardubic. Zájem archeologů o tuto lokalitu vzrostl ve dvacátých letech dvacátého století. Mezi další podobná naleziště v Čechách byly v této době kromě Libišan řazeny i Jesenčany a Ervěnice (*Plesl 1972, 375-377*).

Kůly byly nalézány ve františkolázeňských slatinách již před rokem 1872. Nejvíce jich bylo lokalizováno při okraji slatiniště, byly dlouhé 0,5 – 1,5 m o průměru 10 – 15 cm, zapuštěny byly zahrocenými konci 30 – 40 cm hluboko do nepropustné jílovité vrstvy. K dalším nálezům kůlů došlo při dobývání slatiny roku 1929, kdy byly zjištěny zbytky kůlových staveb v blízkosti pramene Natalie. Zahrocené kůly dlouhé 70 – 80 cm o průměru

8 – 10 cm byly zaraženy téměř jeden metr do slatiny a jejich hroty dosahovaly až na úroveň podloží. Kůly byly umístěny v řadě, nebo tvořily nepravidelné čtyřúhelníky o délce strany max. 4 metry. Mimo kůlů byla zjištěna i opracovaná dřeva a zbytky zřícené dřevěné stavby. Mimo stručných zpráv z odkryvu chybí kompletnější dokumentace všech nálezů, které by přispěly k datování osídlení františkolázeňské slatiny (*Plesl 1972, 378-381*).

8.4 Nepřímé doklady pravěkého stavitelství

Nepřímé doklady o stavebních konstrukcích domů přinášejí plastiky domů, kterým byl mnohými evropskými badateli přikládán velký význam. Tyto plastiky se ve střední Evropě vyskytují ve dvou hlavních okruzích. Prvním jsou staroeneolitické (chalkolitické) kultury středního Podunají, západní Ukrajiny a Balkánu, které většinou pocházejí ze sídlištních kontextů. Druhý okruh „chýšovitých uren“ spadá do pozdní doby bronzové a starší doby železné a nalézá se v pohřebních kontextech (*Bláhová – Sklenářová 2012, 72; 76–77*).

První okruh je charakterizován dvěma typy plastik. První modely jsou obdélníkového půdorysu se svislými stěnami a sedlovou střechou a druhý typ znázorňuje modely v pohledu z vrchu na vnitřní vybavení objektu. Na Moravě byl roku 1916 objeven model domu J. Palliardim ve Střelicích, datován je do období kultury s moravskou malovanou keramikou. Další zachovaný nález z našeho bezprostředního okolí pochází z jižního Slovenska z Branče, kde se jedná o model se sedlovou střechou s výčnělkou. Z Rumunska pochází plastika, kterou tvoří čtyři domy v řadě se sedlovou střechou patřící kultuře Gumelnita. Modely zobrazující vnitřní vybavení pocházejí převážně z trypilské kultury, dále z oblasti Balkánu a Středomoří (*Bláhová – Sklenářová 2012, 77*).

Chýšovité urny mohly mít symbolický smysl jako obydlí zemřelého a souviset tak s určitým kultem předků. Urny byly pokryty rytými či malovanými vzorci jako na příkladu švédské urny z doby bronzové ze

Stora Hammar ve Skåne. Jiný názor badatelů na tyto urny je, že se jedná o modely sýpek a ne o obytné jednotky (*Bláhová – Sklenářová 2012, 79*).

Jiný nepřímý doklad pravěkého stavitelství představují malby či rytiny. Nález z jihovýchodního Polska představuje rytinu na kostěné trubičce snad zobrazující řadu domů umístěných na pilotách se sedlovými střechami. Další vyobrazení pocházejí z oblasti Val Camonica, kde se jedná o jednoduché vyobrazení staveb opět se sedlovou střechou. (*Bláhová – Sklenářová 2012, 80-81*).

8.5 Rekonstrukce domu

V této kapitole je popsána experimentální stavba domu, na příkladu obydlí doby bronzové a doby halštatské, provedená Společností experimentální archeologie Hradce Králové v Centru experimentální archeologie Všestary. Pokusy s experimentálními stavbami mohou přinést nové poznatky o konstrukčním řešení pravěkých domů a přibližují nám, jak mohla probíhat stavba obydlí pravěkými lidmi.

Experimentální stavba domu doby bronzové probíhala v letech 1996 až 2000, organizátorem stavby byl R. Tichý. Při kácení stromů a jejich dalším zpracování byly využity repliky seker od období eneolitu po dobu halštatskou. Pro rekonstrukci byl vybrán dům kúlové konstrukce střední velikosti o půdorysu 8 x 5 m, tedy běžný pravěký dům střední Evropy. Rekonstrukce vycházela z domu nalezeného na východočeské lokalitě Plotiště nad Labem a jednalo se o dům z únětické kultury starší doby bronzové, zkoumaného v 60. letech výzkumem V. Vokolka. Podobný typ domu, pocházející z moravské lokality Velešovice (*Podborský 1993, 250*), zachycuje detailněji některé konstrukční prvky (např. apsidovitý vchod, stopy po kúlech ve stěnách domu). Mnohé stavební detaily je také možné odhadovat na základě maleb, rytin či modelů domů (viz kap. 8.4; *Tichý a kol. 2001, 45-50*).

U rekonstruovaného domu bylo možné na základě nálezové situace interpretovat velikost vchodu, hypoteticky byl vnitřní prostor domu rozdělen příčkou na obytnou a hospodářskou část. Na tři řady nosných kúlů byla umístěna vodorovná břevna (ližiny). Štítové stěny domu byly horizontálně vypleteny pruty mezi vertikálně postavené kůly. Delší stěny domu tvořily dvě řady tyčoviny, prostor mezi nimi byl posléze vyplněný mazanicí. Podlaha byla dusaná. Poval, který byl zhotoven z hrubě opracovaných fošen pokrytých mazanicí, může odpovídat nadzemnímu podlaží, které je běžné v eneolitu v jihovýchodní Evropě (viz kap. 5. 1. 1; *Tichý a kol. 2001, 52*).

Čtrnáct kulových jam bylo uspořádáno ve třech řadách po čtyřech jamkách, zbylé dvě jamky mimo půdorys tvořily zástěnu vchodu. Horní část postranních kúlů byla opatřena zádlaby a na středovou řadu kúlů byly vybrány kmeny s vidlicemi. Následovalo položení ližin na boční řady kúlů, upevnění krokví, dostavění a pokrytí střechy rákosem. V prostoru obytné místnosti poté došlo k umístění čtyř břevnen položených přes boční ližiny. Tato břevna se stala nosnou konstrukcí, na kterou byly následně položeny fošny povalu (*Tichý a kol. 2001, 61*).

Rekonstruovaný dům únětické kultury o velikosti 8 x 5 metrů, který byl doložen v Plotištích nad Labem a ve Velešovicích, je na základě experimentální stavby interpretován jako využitelný až pro deset osob v obytné části a je odolný i proti nepříznivým vlivům počasí (*Tichý a kol. 2001, 45–74*).

Předlohou stavební rekonstrukce domu doby halštatské se stal objekt 38/97 nalezený při výzkumu Muzea Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou. Jednalo se o přibližně obdélnou jámu o rozměrech 4 x 2,6 x 0,45 metrů s kulovými jamkami v rozích a uprostřed délky kratších stran. Polozemnice byla datovaná do pozdní doby halštatské a interpretována jako obytná. V objektu byly nalezeny zlomky keramických nádob, několik železných zlomků a přeslenů, jejichž nález však nemusí poukazovat na výrobní funkci objektu (*Tichý a kol. 2000, 132*).

Při stavební rekonstrukci byly rozměry objektu mírně zvětšeny, především zahloubení objektu, u kterého se předpokládá snížení díky erozi na lokalitě. Vznikl tedy prostor o délce 3,6 m, šířce 2,7 m, výška stěn 1,6 m a celková výška k hřebeni sedlové střechy tvořila 3,1 m. Objekt byl orientován ve směru východ/západ. Vchod byl hypoteticky umístěn mezi rohový a středový nosný kůl v jižní polovině západní kratší stěny. Stavba byla izolovaná proti vlivům vnějšího prostředí silnou vrstvou lepenice (*Tichý a kol. 2000, 132*)

Na základě výsledků pokusu obývání této halštatské polozemnice se dá říci, že se jedná o typ stavby, který mohl poskytnout malému počtu lidí relativní dostatek tepla. Zdá se, že zahloubení přispívá k udržení konstantní teploty v zemnici. Což mohlo vést k rozšíření zahloubených staveb v reakci na ochlazení klimatu, ale i na zhoršené povětrnostní podmínky spojené s odlesňováním, kterým člověk od mladší doby bronzové měnil ráz krajiny (*Rulf 1994*). Polozemnice či zemnice byly významnými objekty na lokalitách mladšího pravěku. Z hlediska jejich malé plochy lze tyto stavby považovat za obydlí vhodné pro 4 osoby (*Tichý a kol. 2000, 131–142*).

8.6 Pohřby v domech

Z několika domů únětické kultury známe nálezy pohřbů jedinců i hromadné hroby. Nálezy dětských pohřbů v domech únětické kultury mohou být vysvětlovány jako obětiny (*Jiráň (ed.) 2008, 37*).

V domě číslo LXIV z Března Loun byl nalezen kostrový hrob novorozence, ležícího ve směru západ – východ ve skrčené poloze na levém boku. Ze stejné lokality z domu číslo LIV pochází žárový hrob v kamenné skřínce. A na již zmiňované lokalitě v Šumicích byla v hrobové jámě nalezena kostra 14 až 15 letého jedince, s největší pravděpodobností se jednalo o chlapce, ležícího na levém boku ve směru JZZ-SVV (*Stuchlík 2000, 234*).

Hlízov okr. Kutná Hora

Roku 1925 byly při kopání základů domu dělníky objeveny dvě lidské lebky a dvě hliněné nádoby. K nálezům byl přivolán F. Dvořák, který při výzkumu odkryl sídlištní jámu elipsovitého tvaru s pohřbem sedmi lidských koster. Dno jámy hluboké 1, 7 m bylo hladce vyrovnáno a obsahovalo do červena vypálenou mazanici. Kostry byly uloženy ve skrčené poloze, ve směru západ-východ, na pravém boku, obličejem k jihu. Pohřeb obsahoval pozůstatky ženy s malým dítětem asi pětiletým, kostru dospělého muže a ženy a kostru asi šestiletého dítěte. V severovýchodní části jámy byly pohřbeny ještě dvě 10 – 14 leté děti. Při stěně jámy stálo 21 hliněných nádob, které jsou interpretovány jako nádoby do domácnosti a keramika určená k rituálním účelům. Ve východní části jámy bylo nalezeno ohniště složené z vápencových kamenů s nálezy 6 válcovitých hliněných závaží, jedno menší závaží a opracovaný jelení paroh (*Dvořák 1927, 353-355*).

Kolín

V kolínské cihelně byly nalezeny dva únětické hroby. Hrob č. 1 byl v prosté zemi a obsahoval skrčenou kostru uloženou ve směru jih-sever na pravém boku, obličejem k východu. U levé klíční kosti bylo nalezeno pazourkové škrabadlo. Opodál tohoto hrobu se nacházela jáma hruškovitého tvaru, hluboká 1, 72 m, na jejímž dně bylo pohřbeno šest koster dospělých jedinců – 3 mužů a 3 žen, uložených také ve směru jih-sever, na pravém boku a obličejem k východu. Kostry byly uloženy podél stěn chaty. V okolí koster byly poházeny hrubší únětické střepey (*Dvořák 1932, 13*).

9 OSÍDLENÍ V OKOLNÍCH ZEMÍCH

V následujících kapitolách je zmíněn základní přehled problematiky osídlení v okolních zemích v době bronzové a době halštatské. Na základě níže zmíněných informací můžeme říci, že vývoj podoby obydlí na území České republiky byl podobný vývoji v okolních zemích. V jižním Německu se dlouhé domy vyskytují od střední, resp. starší doby bronzové, v době popelnicových polí se vedle dlouhých domů objevují jak stavby s dvěma řadami kůlů tvořících stěny, tak domy s vnitřní řadou sloupů, které nesou hřebenovou vaznici. Ve středním Německu je vývoj obdobný, ale navíc se vyskytují i o něco menší stavby o 4 či 6 obvodových sloupech podpírajících střechu. Problematika obydlí v Polsku je již méně probádaná, interpretované půdorysy nepravidelných nadzemních staveb jsou mnohdy vytyčené pospojováním i méně souvislých jamek (Ciepielów; Lewczuk 2006; Smejtek 2001, 93-98). Jednou z nejlépe prozkoumaných lokalit na území Polska je tak Biskupin (viz níže). K osídlení výšinných poloh a vzniku hradišť dochází ve všech zmíněných zemích, včetně našeho území, téměř ve stejnou dobu, tedy v mladší a pozdní době bronzové. Počátek doby halštatské je charakteristický snížením intenzity osídlení, což je patrné i například v Rakousku a v českém Slezsku. Doba halštatská je také pro všechny země příznačná nárůstem budování staveb se zahlobenou podlahou, které v tomto období dominují i na našem území.

9.1 Morava

Civilizace staré doby bronzové na Moravě vyrůstá za působení kultur z jihovýchodního sousedství. Počátek doby bronzové nepředstavuje výrazný zlom, k aplikaci nového materiálu dochází až v mladším období únětické kultury, která reprezentuje na Moravě nejstarší dobu bronzovou. Způsob zemědělské výroby jakožto hlavní ekonomické základny se po zavedení orby v eneolitu až do doby laténské příliš nezměnil. Na velatickém sídlišti u Lovčiček je poprvé doložen domestikovaný kur. Na sídlišti v Brně - Slatině byly nalezeny doklady sběru lískových ořechů

a v sídlištní jámě u Polešovic doklady sběru plodů jabloně lesní. Zdrojovými rudnými ložisky na výrobu bronzové metalurgie mohly potencionálně být východní svahy Českomoravské vrchoviny a Jeseníky. Pronikání vlivů z jihovýchodních oblastí, hlavně z Karpatské kotliny a z Balkánu se projevilo na Moravě na konci starší doby bronzové, v maďarovsko-věteřovské kultuře a v mladší době bronzové. Z pozdní doby bronzové pak pocházejí nálezy památek tráko-kimmerijského typu. V mladší a pozdní době bronzové se ze zemědělského obyvatelstva začíná vyčleňovat rodová aristokracie, kterou je možné hledat na výšinných, opevněných sídlištích, jakými např. jsou Tabulová hora u Klentnice, Hradisko v Brně - Obřanech či Kotouč u Štramberka. (Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 34-41)

Studium problematiky starší doby bronzové je na Moravě kladeno podobně jako v Čechách na konec minulého století. A. Rzehak (1925) nazval počátek doby bronzové kulturou měnínského typu, pro kterou se po výzkumu Č. Rýznera ujal název únětická kultura. J. Palliardi se zasloužil o chronologické zařazení, periodizaci únětické kultury a její rozdělení na tři vývojové fáze. Se vznikem Státního archeologického ústavu v Praze souvisí i možnosti rozsáhlejší výzkumné činnosti na Moravě. Výzkumy amatérů zaštiťoval Moravský archeologický klub, od třicátých let se na nárůstu nálezové základny podílelo Moravské muzeum. Období mezi válkami přineslo útlum ve výzkumech sídlišť a někdy i v dokumentaci a publikaci nálezů. Tento útlum pokračuje i v době druhé světové války, nově vzniklá pobočka Státního archeologického ústavu v Brně z důvodů nedostatku finančních prostředků prováděla jen záchranné akce. V poválečných letech patří mezi důležité práce K. Tihelky, specializujícího se na problematiku únětické kultury, který vyčlenil starší úsek starší doby bronzové jako věteřovský typ (Ondráček 1972, 75-79).

Mezi obytné stavby ze starší doby bronzové na Moravě můžeme zařadit nález polozahloubené chaty únětické kultury z Hradčan na Prostějovsku. Chata byla obdélného tvaru o velikosti 4, 2 x 4 m, stěny byly

tvořeny kůly propletenými proutím a omazané hlínou. Při severní straně chaty byla nalezena diskovitá a kuželovitá závaží, pravděpodobný pozůstatek tkalcovského stavu (*Červinka 1946, 141*). K prvním pokusům o identifikaci nadzemních domů patřil výzkum K. Tihelky, který interpretoval nadzemní stavbu na výzkumu v Cezavách u Blučiny z roku 1957, ale situace zde zcela neodpovídala skutečnosti. První jednoznačně doloženou kůlovou stavbou je výrazně zahloubený objekt s kůlovou konstrukcí patřící do větěrovské skupiny, zkoumaný v letech 1960 a 1965 J. Ondráčkem v Budkovicích. Větší počet nálezů nadzemních kůlových domů pochází až z 80. let 20. století (*Stuchlík 2000, 220–221*).

Stanislav Stuchlík ve své práci dělí obytné stavby na základě půdorysu, konstrukce a rozměrů do pěti kategorií: menší obdélníkové chaty; halové kůlové stavby; zahloubené kůlové stavby; kruhové kůlové stavby; domy mrtvých. Mezi menší kůlové chaty obdélného půdorysu patří například chata z Velešovic, zkoumaná M. Geislerem a M. Čižmářem v roce 1985. Stavba byla orientovaná delší osou ve směru sever – jih, velikost chaty byla 8, 1 x 4, 8 m, půdorys byl vymezen 12 kůly po čtyřech ve třech řadách. Halové kůlové stavby reprezentuje nadzemní stavba nalezená v Šumicích v poloze Nad rybníkem. Kůlová stavba orientovaná ve směru severozápad – jihovýchod má rozměry 56, 6 x 7, 1 m. Půdorys vymezoval 101 kůlových jamek ve třech řadách. Středová řada o třinácti jamkách nesla střechu sedlové konstrukce s valbovými ukončeními. V jihovýchodní stěně byl interpretován první vchod, druhý vchod byl v delší jihozápadní straně. Třetí typ, který představují zahloubené stavby, byl zkoumán v Budkovicích J. Ondráčkem (1966). Byl zde odkryt zahloubený objekt obdélného tvaru orientovaného ve směru severozápad - jihovýchod o délce téměř 12 metrů. U severovýchodní stěny byl zjištěn 6, 5 metru dlouhý a 1 metr široký žlábek korytovitého tvaru. Během dalšího výzkumu se J. Stuchlíkové (1990) podařilo odkrýt pokračování této stavby, jejíž velikost se tím zvětšila na 16 x 4 m. Kruhová kůlová stavba byla nalezena roku 1968 na sídlišti ve Velešovicích. Kůlové jamky zde vytvářejí tvar mnohoúhelníku, kdy osm jamek tvořilo obvodovou stěnu

a jedna jamka nejspíše podpírala vrchol kuželovité střechy. Posledním typem, který S. Stuchlík vyčlenil, jsou domy mrtvých. Jedná se o nadzemní kůlové stavby z pohřebišť. Nalezen byl roku 1991 na protoúnětickém sídlišti v Moravské Nové Vsi – Hruškách. Hrob číslo 19 byl obklopen čtyřmi kůlovými jamkami, jednalo se o pozůstatky nadzemní dřevěné konstrukce. Další podobné stavby pocházejí z únětických pohřebišť v Bratčicích, Suchohrdlích a Troskovicích. Této problematice se kromě manželů Stuchlíkových věnoval i J. Bátora (*Stuchlík 2000, 221–238*).

Zhruba okolo roku 1700 př. Kr. zanikají na jižní Moravě věteřovská hradiska a Morava se stává součástí skupin mohylových kultur střední doby bronzové. V oblasti severní Moravy se oproti tomu formuje moravská skupina lužických popelnicových polí, kterou nacházíme na sídlištních lokalitách jako např. Bezměrov s nálezy dvou půdorysů velkých povrchových staveb a půdorysem zahloubeného kultovního objektu, dále pak na lokalitě Brumovice či Hulín (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 47-49*). Střední doba bronzová je na jižní Moravě reprezentovaná středodunajskou mohylovou kulturou, která zaujímala i přilehlé jihozápadní Slovensko a Dolní Rakousko a také území středních a severozápadních Čech. Sídliště středodunajské mohylové kultury představují nejčastěji prosté zemědělské osady, které ale nebyly po delší dobu systematictěji zkoumány. Doklady osídlení jsou nalézány i na vyvýšených polohách, později osidlovaných hradiscích popelnicových polí (např. Staré Zámky v Brně – Líšni či Tabulová hora u Klentnice), na lokalitě u Přítluk (*Trňáčková 1954*) byly odkryty půdorysy dvou obytných domů kůlové konstrukce s podlahou na úrovni terénu o rozměrech 5 x 2, 5 m a 4 x 4 m, dále u Uherského Brodu byl zdokumentován objekt s kůlovými jamkami po obvodu a částečně zapuštěnou podlahou. Do střední doby bronzové patří dvě navzájem se porušující dlouhé halové stavby ze sídliště v Bezměrově (*Spurný 1972; Podborský a kol. 274*). O vyspělé úrovni obytných objektů svědčí nálezy hliněných omazů stěn, jako např. z Jiříkovic (*Piffel 1949; viz kap. 5. 1. 2. 1*), kde byla nalezena

mazanice s nátěry různobarevných hlinek (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 49*).

V mladší a pozdní době bronzové, reprezentované kulturou popelnicových polí, se ve středním Podunají a jižní Moravě vyvíjí kultura středodunajských popelnicových polí. Na severní Moravě se v této době vyskytuje komplex lužických popelnicových polí. Lužická popelnicová pole kontinuálně pokračují i v následující době halštatské (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 52*). Patrně v návaznosti na předchozí období jsou ve starší fázi středodunajských popelnicových polí osidlovány výšinné polohy (např. Tabulová hora u Klentnice s nálezem půdorysu domu kúlové konstrukce s kamennou podezdívkou), které na rozhraní starší a mladší fáze (pozdní doba bronzová) začínají být opevňovány (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 53*). Kultura lužických popelnicových polí obývala výšinné lokality i nížinná neopevňovaná sídliště. K opevňování hradišť mnohdy dochází až ve slezské fázi a mnohdy plynule navazují do halštatského období. Přes množství známých sídlišť jsou poznatky o jejich charakteru mnohdy stále torzovité, nález obytného objektu pochází z Hradiska u Čekyně, kde byla podlaha o velikosti 4 x 3, 5 m tvořena plochými vyskládanými kameny. Další z prozkoumaných půdorysů domu se zahloubenou podlahou pochází z hradiště Tepenec u Jívové. Z nížinných sídlišť můžeme jmenovat lokalitu v Šumperku – Temenici, kde byly odkryty čtyři rohové kúly domu o rozměrech 2, 4 x 2, 6 m s nálezem ohniště uprostřed (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 56*).

Na jižní Moravě vzniká v oblasti dříve obsazené středodunajskou mohylovou kulturou kultura velatická, nazvaná podle Velatic u Brna (*Šolle 1955, 101-104*). Velatická kultura je reprezentována lokalitou Lovčičky, kde byla odkryta plánovitá, okrouhlá zástavba osady s většími halovými domy se shromažďovací funkcí a také menší jednoprostorové povrchové stavby kúlové konstrukce. Některé z domů vytvářejí dvorcovitá seskupení tvořené obytnou jednotkou a přilehlými hospodářskými objekty (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 53; Říhovský 1982*). Pro

podolskou kulturu, která se vyvinula z kultury velatické, je důležité Hradisko v Brně - Obřanech, ze kterého pocházejí nálezy hrobů, ale i sídlištních objektů. Chaty byly oválného půdorysu, uvnitř členěné do různých horizontů s kruhovou konstrukcí při obvodu. Typický je kostrový pohřeb v sídlištní jámě uvnitř chat. (*Šolle 1955, 101-104*).

V době halštatské na severní Moravě přetrvává lužická kultura, zatímco na území jižní Moravy se vytváří horákovská kultura. V sociální struktuře se definitivně vydělila vrstvu velmožů, obklopených vojenskými družinami. Tento sociálně-stratifikační proces se zrcadlí především v pohřebním ritu horákovské kultury. Jednou z kompletně prozkoumaných lokalit horákovské kultury je menší zemědělská osada v poloze Vinohrady u Těšetic na Znojemsku, kde bylo odkryto mimo jiné i 15 obytných objektů – polozemnic a zemnic, které jsou jediným prokázaným typem domu v horákovské kultuře (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 62-64*).

Jedním z méně prozkoumaných období na moravském území je pozdní doba halštatská. Toto období bylo na jižní Moravě označováno jako stupeň Jaroměřice-Střelice, na severní Moravě jako typ Slatinky. Klasická horákovská kultura doznívá ve stupni HD a dále v tomto období dochází v jihomoravském prostoru k náhlému přerušení dosavadního průběhu osídlení (*Čižmář 2004, 447-467*). Se vznikem horákovské kultury dochází k přerušení soustavy pozdně bronzových hradisek a nové osidlování výšinných poloh nastává až v pozdní době halštatské (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 64*). Při povrchovém výzkumu v roce 1985 bylo objeveno u obce Malhostovice halštatské sídliště s nálezy polozemnic (*Čižmář 2004, 447-467*). Jako další pozdně halštatské sídliště, s přesahem až do starší doby laténské, můžeme zmínit lokalitu u Polešovic, kde bylo nalezeno 19 zahloubených obytných a dílenských objektů (*Čižmářová – Ondruš – Salaš – Tejral 1996, 64*).

9.2 Slezsko

Problematika pravěké archeologie v českém Slezsku stála od počátků na samém okraji badatelského zájmu a nejinak tomu bylo i v případě lužické kultury. Drobné studie či zprávy o výsledcích výzkumů ve většině případů zmiňují jen pohřebiště, sídlištních celků byla v regionu zkoumána řada, ale jen zlomek z nich byl publikován (*Juchelka 2011, 15*).

Na počátku doby bronzové se v regionu vyskytuje skupina lidu typu Chlopice – Veselé. Doklady o osídlení únětickou kulturou pocházejí z okolí města Opavy. Ze závěru starší doby bronzové, tedy z období větěrovské skupiny, je známo několik sídlišť také z okolí Opavy. Středobronzové lokality jsou známy pouze dvě a to z Opavy – Malých Hoštic a z Kobeřic. Sídliště v Brumovicích náleží již přechodnému mohylovo – lužickému období, tedy vývojovému úseku mezi střední a mladší dobou bronzovou. Lužická kultura v českém Slezsku zaujímá úsek mladší a pozdní doby bronzové a následně starší doby železné. Zdá se, že region byl v době bronzové okrajovým územím s řídkým osídlením, jehož nárůst je patrný až v lužické fázi (*Juchelka 2011, 17-23*).

Oblast českého Slezska byla po více než 900 let osídlena lidem lužických popelnicových polí. K sídlení byly vyhledávány zemědělsky využitelné nížiny, ale poprvé i podhorská pásma Beskyd či Jeseníků. Lužická kultura v českém Slezsku zahrnuje období od mladší a pozdní doby bronzové po starší dobu železnou, tedy v absolutních datech léta 1350 – 450 př. Kr. Dále je dělena do tří samostatných fází: lužické a slezské spadající do doby bronzové a platěnické patřící již do období halštatu (*Juchelka 2011, 9*).

S prvními nálezy na území českého Slezska jsou spojeny výzkumy především pohřebních komponent a také nálezy depotů již od první a druhé poloviny 19. století. Výzkumy sídelních lokalit jsou zahájeny od 2. poloviny 30. let archeologickými pracemi na hradisku v Chotěbuzi/Podoboře, dále například výzkum z roku 1956 na katastru Hradce nad Moravicí v poloze „Černý vrch“, kde bylo prokázáno osídlení

ve slezské a platěnické fázi. Obě lokality jsou s přestávkami zkoumány až dodnes (*Kouřil 1994; Juchelka 2011, 12-14*).

Počátek lužické kultury představuje lužická fáze, v Reineckově chronologii vymezena stupni BD – Ha A1. Zároveň je charakterizována intenzivnějším a stabilnějším osídlením v období doby bronzové, koncentrovaným převážně do oblasti Opavska a Osoblažska (*Gedl 1973*). Jsou známy výšinné lokality, u kterých se ale nepodařilo bezpečně potvrdit existenci fortifikací. Sídliště je prozatím známo kolem šesti lokalit s doloženými sídlištními aktivitami (*Juchelka 2011, 23-29*).

Následující slezskou fázi, v Reineckově stupních Ha A2 - Ha C1, je možné označit za vrchol osídlení a také následný počátek stagnace. V počátku tohoto období navíc dochází k osidlování horských a podhorských oblastí v Pobeskydí i na Jesenicku (*Juchelka 2008*). V závěrečném úseku slezské fáze je patrný nástup výšinných opevněných lokalit, které koncem stupně Ha C1 ukončují svoji funkci jako hradiska a také osidlování okrajových oblastí českého Slezska (*Juchelka 2011, 30-39*).

Závěr lužické kultury zastupuje platěnická fáze se stupni HC1B – Ha D. V tomto období je patrné snížení intenzity osídlení, absence výšinných opevněných poloh, úbytek rovinných sídlišť i jistý útlum nekropolí. V daném období je v určitých oblastech Evropy předpokládané snížení počtu obyvatel, pravděpodobně z důvodů klimatických změn (*Vokolek 1999; Juchelka 2011, 40-43*).

Celkově můžeme shrnout, že z území českého Slezska je známo 26 sídlištních okrsků, umístěných v rovinném terénu do 350 m. n. m. a také v blízkosti vodních toků. Sídliště jsou situována na terasách, převážně obrácených směrem na jih, nebo na východ. Zástavbu sídlišť tvoří obytné stavby kúlové konstrukce (např. Kobeřice; *Gedl 1962*). Doloženy jsou i zahloubené objekty doplněné kúlovou konstrukcí (např. Kobeřice; *Stabrava 2005, 244; Juchelka 2011, 70-78*).

Hradišť je z území českého Slezska v této době známo devět a nejspíše byla sídlem menších celků bez správní organizace. Hradiště byla umístěná buď na ostrožnách, nebo na návrších a v jejich blízkosti se nacházela pohřebiště, v některých případech i roztroušené sídelní areály. Velikost hradišť se pohybovala od 2 do 20 ha. Minimální informace jsou o vnitřní zástavbě výšinných areálů, kdy jsou známy jen dva případy nadzemních staveb (*Juchelka 2011, 79-86*).

9.3 Slovensko

Na Slovensku známe z počátku starší době bronzové kultury nitranskou a koštianskou pro které jsou typické ozdoby ve tvaru vrbového listu. Dalšími kulturami, které patří do starší doby bronzové, jsou kultury hatvanská, kisapostácka, únětická a wieselburská. V hatvanské kultuře se poprvé objevují opevněná sídliště, například lokalita Malé Kosihy. Posledními kulturami starší doby bronzové jsou kultury maďarovská, severopanonská a otomanská. Elita sídlila, na rozdíl od zemědělských sídlišť, v opevněných osadách (např. Nitriansky Hrádok), které dále převládaly i v kultuře popelnicových polí (*přednášky k předmětu Vybrané problémy archeologie 1 - KAR/SAP1, Šabatová; Bátora 1989*).

Ve střední době bronzové se na Slovensku vyskytují mohylové kultury středodunajská a karpatská a také kultura popelnicových polí, do kterých patří kultura pilinská, Sucie de Sus a také lužická kultura (*KAR/SAP1, Šabatová; Bátora 1988*).

V následující mladší a pozdní době bronzové je patrná určitá návaznost na kultury střední doby bronzové. V této době převládají na Slovensku kultury popelnicových polí, které se dále dělí na středodunajská (podolská, velatická, čakanská kultura) a jihovýchodní popelnicová pole (pilinská, Sucie de Sus, kyjatická, gávská kultura) a také lužická kultura. V těchto obdobích doby bronzové je charakteristické budování hradišť (*KAR/SAP1, Šabatová*).

V době halštatské na Slovensko zasahovaly kultury halštatská (kalenderberská), vekerzugská a z doby bronzové pokračovala kultura lužická. Kalenderberská kultura se vyskytuje na západním Slovensku. V sídlení elity převládají hradiště s kamennou hradbou (např. Molpír), zatímco prostý lid sídlil v nížinných sídlištích s polozemnicemi (*KAR/SAP1, Šabatová*).

Ze Slovenska, z údolí Hronu, pochází nálezy bronzových předmětů, zbraní, ozdob a šperků, z nichž mnohé byly objevené na sídlištních lokalitách. Patří sem například nález bronzové jehly ze sídliště ve Velkých Šarovciach. Z údolí Hronu a řeky Ipel' pocházejí bohaté nálezy keramiky, mezi nejpočetnější patří skupina maďarovská, se kterou je možné setkat se téměř na každém sídlišti. V sídlištní jámě na sever od Čaty byla nalezena keramika s trojúhelníkovitými výčnělky na okraji, které jsou podobné keramice z Maďaroviec. S touto výzdobou okraje maďarovských nádob je možné se setkat na více sídlištích dolního Hronu a řeky Ipel'. Na základě toho bylo usuzováno, že mezi údolím těchto řek a Potisím byly určité kulturní vztahy, jelikož jazykovité výběžky na okrajích nádob jsou charakteristickým znakem kultury witenberské, která je rozšířena ve středním a západním Sedmihradsku (*Janšák 1938, 104-107*).

Starší doba halštatská byla na dolním Hronu dlouhou dobu téměř neznámá. Ale velké množství nálezů ať se jedná o kovové předměty či keramiku, dovolilo později doložit značné rozšíření této kultury v údolí obou řek. Mezi lokality s nálezy patří Velké Šarovcie, Čata či Čajkov. Nálezy skleněných perel, jsou typické až pro pozdně laténská sídliště, ale objevují se již na lokalitách halštatských (*Janšák 1938, 108*). Jihozápadní Slovensko mělo v pravěkém vývoji významnou roli a to nejen ve vytváření vlastních kulturních skupin, ale i přijímáním nových vlivů pronikajících na toto území. Intenzivní výzkumy pohřebišť i sídlišť na jihozápadním Slovensku, ale také v oblasti Dolního Rakouska, Zadunajska a na jižní Moravě v polovině 20. století přispěly k objasnění kultury doby halštatské. Zásahy východohalštatské skupiny je možné pozorovat např. na sídlišti v Seredi, okres Galanta (*Dušek 1962, 610-611*).

Dlouho neprobádaným tématem byla problematika sídlení. Dna i stěny obytných jam tvořila udupaná hlína, uhlazená a na povrchu často také natřena jemnější hlinkou. V Čatě byla stěna obydlí upravená několikanásobným nátěrem vápna. Obecně se dá říci, že úprava podlahy i stěny obydlí, ve všech evropských předhistorických kulturách, spočívá v nanášení hliněné vrstvy, která je dále udupána či uhlazena. Pro lepší soudržnost je do hlíny přidávána řezaná sláma, nebo plevy (*Janšák 1938, 109-111*).

Jedním z významných fenoménů byly opevněné osady, které v době bronzové představovali důležitou sídelní formu, spojující hospodářské a společenské entity. Podle charakteru terénu můžeme hovořit o nížinných a výšinných opevněných osadách. Přičemž nížinné osady byly budovány v blízkosti vody – u řek, v bažinatém terénu, u břehů jezer. Výšinné osady jsou charakteristické těžko dostupnými umístěními. Na Slovensku vyvrcholil vývoj sídlištních forem starší doby bronzové opevněnými osadami. Z následujícího období doby bronzové není známo mnoho výšinných opevněných sídlišť, s výjimkou oblasti jihozápadního Slovenska. Hradiště, odlišující se od opevněných osad starší doby bronzové, vznikají na Slovensku až v průběhu mladší doby bronzové (*Furmánek – Vladár 1983, 3-13*).

Významnou lokalitou jsou Jelšovce, což je rozsáhlé naleziště ze starší doby bronzové obsahující na 500 nálezů sídlištních objektů a 447 pohřbů. Opevněná osada s několika stavebními a fortifikačními fázemi z otomanské kultury byla objevena v Nižnej Myšli, mezi dalšími opevněnými lokalitami maďarovské a otomanské kultury můžeme jmenovat Veselé, Ivanovce, Barca, Spišský Štvrtok či Nitranský Hrádok (*Furmánek – Vladár 1983*). Ve Včelinách byl nalezen tellový typ opevněné osady s hatvanským, otomanským a staromohylovým nálezovým horizontem. Z Mýtné Nové Vsi pochází nález čakanské osady uzavřené příkopem, napojeným na řeku Nitru. Hradiště datované mezi stupně Ha B – Ha C1 pochází ze Sitny (*Plesl 1986, 300-301*).

9.4 Rakousko

Ještě v padesátých letech převládal mezi rakouskými badateli názor, že v únětických osadách sloužily jako obytné objekty i některé zásobnicové jámy. Nálezy prvních kůlových staveb pocházejí z území Dolního Rakouska z 80. let 20. století (*Stuchlík 2000, 219*). Na území Rakouska můžeme v dnešní době doložit mezi nálezy obytných staveb malé kůlové domy obdélného půdorysu, ale i dlouhé halové stavby, jak bude uvedeno na příkladech níže. Známé jsou i lokality kde zástavba vytvářela určité pravidelné struktury.

Z dolnorakouského Franzhausenu, ze starobronzového sídliště patřícího do skupiny Unterwölbling, pochází mimo několika kůlových objektů i dvě dlouhé stavby obdélného půdorysu o rozměrech 20 x 6 metrů a 22 x 7 metrů (*Stuchlík 2000, 233*).

Osídlení kultury popelnicových polí je ve východním Rakousku v současné době nedostatečně probádané. Po celou dobu popelnicových polí bylo osídlení v rovinatých případně kopcovitých terénech, jak je možné ukázat na příkladu sídlení jihomoravské lokality Lovčičiky u Brna (*Říhovský 1982*). Známé jsou malé kůlové domy obdélného půdorysu o ploše kolem 20 m², ale také jsou doloženy dlouhé halové domy o délce 36 m. V případě potřeby byly osidlovány i kopcovité oblasti. Z časně doby popelnicových polí jsou v blízkosti Grünbach am Schneeberg ve výšce asi 1000 m. n. m. doloženy pozůstatky těžební činnosti mědi. Také nálezy opevnění s obrannou funkcí můžeme předpokládat po celou dobu kultury popelnicových polí. Přítomnost hradišť je stanovena ke konci období popelnicových polí s přechodem do doby halštatské. Na těchto výšinných lokalitách se koncentroval společenský a ekonomický život (*Lochner 1994, 206*).

Na počátku osmdesátých let byly ve štěrkovně u Zöfing na jihu Tullnerovi pánve, u příležitosti záchranného výzkumu objeveny pozůstatky nejméně dvou kůlových domů orientovaných sever-jih. Na základě nálezů

keramiky byly datovány do počátku kultury popelnicových polí (*Lochner 1994, 208*).

V posledních letech byla v Dolním Rakousku zkoumána velkoplošně dvě nížinná sídliště. Při stavbě dálnice v dolním Traisentalu mezi Wagram ob der Traisen na severu a Franzhausen-Neumühle na jihu byly odstraňovány velké pruhy terénu. Zde se táhla rozsáhlá sídliště datovaná do kultury popelnicových polí a dále pokračující do doby halštatské a na začátek doby laténské. Prvními viditelnými strukturami byla obydlí lidu popelnicových polí umístěná v pravém úhlu po obou stranách cesty, která v pravidelných intervalech stála vedle sebe. Po vyhodnocení celkového nálezu není možné říci, kolik takovýcho řad domů existovalo současně a k jakému časovému horizontu patří. Na polích obklopujících sídelní areály se rozprostírala pohřebiště: malá skupina značených hrobů v bezprostřední blízkosti sídliště a vzdálenější dvě velká pohřebiště (*Lochner 1994, 206-208*).

Na okraji obce Gemeinlebarn bylo v roce 1982 objeveno osídlení pozdní fáze popelnicových polí. Na ploše téměř 15 000 m² byl proveden dvoufázový výzkum sídliště. I zde domy tvořily poměrně pravidelné struktury. Některé půdorysy domů byly dlouhé 18 m a široké kolem 7 m a lze u nich rozlišit dvě fáze orientace objektů (*Lochner 1994, 208*).

V pohoří Leitha v Mannersdorfu bylo dokumentováno 41 kůlových jamek, které položily základy půdorysu domu o rozměrech 12 x 8, 6 m, orientovaného západ-východ. Středové a rohové sloupy byly zachyceny ve výšce 0, 45 a 0, 9 metrů (*Lochner 1994, 208*).

V mladší fázi středodunajských popelnicových polí lidé přirozeně využívali chráněné, obtížně dostupné polohy, veliké cca 20 ha. Fortifikace tvořil rošt z kulatin, val kladený z kamene a hlíny, který mnohdy ještě dnes působí impozantně. V závislosti na typu podkladu bývá přítomen předsunutý příkop. Při výzkumech byly nalezeny četné doklady obchodu a řemesel, zejména zpracování bronzu. Většina hradišť je na počátku doby halštatské opuštěna. Je však zajímavé, že mnohé z těchto

výšinných osad pak byly znovu obnoveny v průběhu halštatské kultury, byť jen dočasně, jak ukazují skromné nálezy (*Lochner 1994, 212*).

Výzkum halštatských lokalit je umožněn jen na několika územích a to v Dolním Rakousku, Burgenlandu a v úrodném prostoru mezi Leitha pohořím a Steinfeldem. Pás halštatských osad a pohřebišť se táhne v pravidelných intervalech podél výběžků pohoří Leitha. Hustá síť osídlení a poloha odpovídá téměř přesně pozdějšímu středověkému osídlení. Ve starší době halštatské je osídlení soustředěno také na říční terasy, do prostoru hor Leitha, vídeňského povodí a roviny Tullnerfeld (*Nebelsick 1997, 104*).

9.5 Německo

V Německu se ze starší doby bronzové podařilo zjistit dlouhé domy na několika lokalitách. V Zucheringu archeologický výzkum odkryl sedm domů o délce 20 až 25 metrů a šířce 6 až 10 metrů, jejichž půdorys byl vymezen žlábkem. Z Bádenska-Württemberska pocházejí dvě dlouhé stavby o délce téměř třiceti metrů. Mezi jednu z největších staveb ve střední Evropě patří dům ze sídliště ve Zwenkau u Lipska, který dosahuje délky 57 metrů a šířky 9 metrů (*Stuchlík 2000, 234*).

V období časně bronzové, je poukazováno na korelaci mezi velikostí a umístěním domu, které je typické také pro zbytek doby bronzové. Velké, protáhlé domy se nevyskytují poprvé v době bronzové, ale existují již od počátku období neolitu. Menší obdélné domy, které jsou charakteristické pro osídlení u jezer na jihu Německa, mají také své předchůdce neolitické. Jako vhodný příklad s velkými dlouhými domy můžeme zmínit lokalitu nacházející se ve Zwenkau, jižně od Lipska (*Freeden – Schnurbein 2002, 168*).

Na některých zkoumaných lokalitách je možno doložit současnou existenci několika domů, takže můžeme vidět základní strukturu malé obce, jejíž součástí byl i zdroj vody. V jižním Německu, jsou

dokumentovány protáhlé domy dříve, než jednotlivá hospodářství. Je pravděpodobné, že velké domy byly obývány několika rodinami jednoho klanu. Někdy bývá nalezen v okolí domů malý hřbitov, který může pomoci odhalit velikost komunity. Kontrastem k velkým budovám jsou menší obytné objekty nalezené v osadách u jezer, zmínit můžeme například lokalitu Bodman Schahen (kolem roku 1900 př. Kr.) na Bodamském jezeře. Odtud jsou známy stavby dělené na dvě části, dlouhé 5 - 6 metrů a široké 4 metry. Podobné nálezy sídlišť pocházejí z lokality Forschner na Federsee (1764-1515 př. Kr.). Domy sloužily každé rodině k obytným i skladovacím účelům. Ve starší době bronzové měly osady u jezer obvykle méně než deset domů (*Freeden – Schnurbein 2002, 168-169*).

Přechodem do střední doby bronzové, došlo ke změně obydlí v sídelní krajině jižního Německa. Většinou byly stavěny menší budovy o délce 12 až 14 m. Jejich délka a asi sedmi metrová šířka byla o něco větší než u domů na březích jezerních osad (*Freeden – Schnurbein 2002, 169*).

Domy, jejichž vnitřní prostor je členěn na dvě místnosti, jsou známe také z pozdní doby bronzové. Nacházejí se na sídlištích v otevřené krajině jižního Německa a podobné jsou těm z jezerních osad. Pro skladování a řemeslné aktivity mohly být k domu přidány přístavky. Z vykopávek v Riesbürg-Pflaumloch na západním okraji Nördlinger Rieses víme, že i v pozdní době bronzové existovaly dlouhé domy bez přístavků, sloužící k hospodářské činnosti. Sídlíště s volnou zástavbou Unterhaching v Bavorsku bylo umístěné na ploše asi deseti ha (*Freeden – Schnurbein 2002, 169*).

Domy ze střední doby bronzové umístěné na sídlištích u jezer, které nebyly děleny na více prostor, jsou poněkud větší, než tomu bylo ve starší době bronzové. Délka dosahuje 8 - 11 m, přičemž šířka se pohybuje v rozmezí 5 - 6 m. Počet paralelních domů na jednom místě se zvyšuje v pozdní době bronzové. Bad Buchau bylo osídleno v roce 1000 př. Kr. a zástavba se skládala zhruba ze 40 domů. Na velkém sídlišti

Unteruhldingen-Stollenwiesen bylo nalezeno 30, 50 a 90 budov pocházejících z několika fází. Domy stál 1, 5 až 2 metry od sebe. Analogie můžeme nalézt v opevněných osadách pozdní doby bronzové ve střední a východní Evropě, například na lokalitě Biskupin u Poznaně v západním Polsku (viz kap. 9. 6.; *Freeden – Schnurbein 2002, 169*).

Takzvaná nákolní sídliště byla založena na březích jezer, nebo v mělkých vodách. Domy na lokalitě Unteruhldingen sloužily zhruba 15 - 30 let. Tyto osady poté bývaly opuštěny do 20 - 40 roků. Vědecký výzkum v oblasti sídlišť umístěných na březích jezer doložil řadu parazitů a tedy vysokou nemocnost obyvatel osad. Voda v okolí domů nebyla v období pravěku příliš kvalitní, takže není překvapující, že si lidé raději v další generaci našli nové místo k sídlení (*Freeden – Schnurbein 2002, 170*).

Zatímco v jižním Německu, alespoň v některých oblastech, bylo železo jako materiál využíváno během několika generací, přechod na sever od středohoří byl mnohem pomalejší. Železo tedy dominovalo ve Šlesvicko-Holštýnsku, Meklenbursku - Předním Pomořansku a severním Dolním Sasku v 6. století př. Kr., v kultuře severské (skandinávské) doby bronzové. Pouze v Podhůří byly vytvořeny skupiny kultury časně doby železné. Ty byly založeny především na úzkých kontaktech s keltským jihem. Tak se na sever dostaly významné železné předměty, zejména šperky, toaletní soupravy, nástroje a zbraně. Odra, Labe a Weser a jejich přítoky byly v této době důležitými dopravními trasami (*Freeden – Schnurbein 2002, 192*).

I přes nástup železa, byl bronz po dlouhou dobu nejdůležitější materiál. Předtím než byly nalezeny vlastní dostupné zdroje, byl získáván nový kov z jihu. Koexistence obou materiálů je doložena například na depotu z rané doby železné, z Barsinghausen u Hannoveru, který obsahoval předměty z bronzu i železa (*Freeden – Schnurbein 2002, 192*).

Doložené jsou nálezy staveb, které měly jak obytnou, tak i hospodářskou funkci. Obytné domy vlastnily stání o šířce v průměru 5, 3 – 5, 8 metrů, o nejmenší naměřené délce 10 – 13 metrů a největší délce 15

– 17 metrů, jeden dům dokonce dosáhl velikosti 20 – 21 metrů. Podporu kostry valbové střechy zajišťovaly párové sloupky v půdorysu a ve středu domu, které dům dělily na dvě boční lodě široké 2, 5 – 3 metry, případně 1, 3 – 1, 5 metrů. Budovy byly orientovány štítovou stranou na severozápad, ve směru převládajícího větru a měly dva vchody vedoucí do domu. V podélné straně byla rezidenční část s ohništěm. Zvířata byla umístěna v druhé části s přístupem na pole. Téměř každý obytný dům se stodolou měl ještě sýpku, která spočívala na platformě zvednuté od země na čtyřech až dvanácti pilířích. Sklizeň a zásoby tak byly lépe chráněny od zemní vlhkosti a před škůdci. V blízkosti osady se nacházely také orné půdy a pastviny (*Freeden – Schnurbein 2002, 194-195*). (Obr. 18)

9.6 Polsko

Území s nálezy činnosti pravěkých lidí jsou v Polsku dále děleny na menší polygony, tzv. mikroregiony. Problematický je nedostatečný výzkum, jeho následné zpracování a publikování výsledků výzkumů ve vědecké texty.

V průběhu starší doby bronzové v povodí horní a střední Visly, na podkladě Krakow-sandomierskiej skupiny šňůrové keramiky, byl vytvořen karpatský okruh epišňůrových kultur, dnes identifikovaný jako kultura mierzanowicka (*Kozłowski – Kaczanowski 2003, 142*)

Mierzanowicka kultura se vyvíjela jako přímé pokračování kultury Chłopice-Veselé. Její název pochází z eponymní lokality Mierzanowice v okrese Opatow. Mierzanowická kultura patřila k okruhu karpatských epišňůrových kultur. Rozsah osídlení sahá do povodí řeky Visly, většinou na její levý břeh, dále po výšinu Sandomierz (samborzecka skupina) a na západní vysočinu Miechowska, a do údolí Sadecki. Sídliště jsou většinou umístěna na sprašových plošinách v poměrně malých nadmořských výškách. V problematice sídlení jsou doloženy především malé osady, osidlovány byly i jeskyně, také se setkáváme s výšinnými sídly (např. Iwanowice). Problémem je nedostatečný rozsah výzkumů, kdy většina lokalit bývá umístěna na základě několika epišňůrových nálezů (např. jen

na základě jednoho zlomku keramiky) při povrchových výzkumech. Ukazatelem charakterizujícím přítomnost lidí a vytvářejícím možnosti pro kulturní srovnání je hustota sídlišť na 1 km. Ve zkoumaném regionu kultury mierzanowické je to asi 0,09 a na velkých údolích a na širokých říčních plató a v nižších podhůřích je hustota okolo 0,07 – 0,06. I přes relativně nízkou míru hustoty zalidnění v druhé oblasti je výskyt nálezů spojených s touto kulturou jasně patrný. Je nutné poznamenat, že 11 z 19 zjištěných poloh bylo interpretovaných na základě nálezu křemene. Poměrně četné nálezy pocházejí z pohoří Dynowskie, méně jich již pochází z podkarpatského údolí. Oblasti se zjištěnými nálezy kultury jsou rozděleny do polygonů či mikroregionů o poloměru 1 km, kterých je stanoveno kolem dvaceti. Na okraji podkarpatského údolí můžeme za centrum považovat Rzeszow, další nálezy této kultury pocházejí z Terliczka. Další mikroregion je dále na východ v údolí Sávy, z naleziště ve Wysokiej jsou známy do 3 m hluboké jámy lichoběžníkového tvaru a četné stopy po sloupových jamách. Interpretace objektů bohužel nebyla dosud přesně stanovena. Největší dosud zjištěný mikroregion kultury mierzanowické se rozprostírá od západu na východ v oblasti o délce asi 8 km a šířce 1 – 2 km zahrnující obce Lipnik a Markowa (*Przybyła – Blajer 2008, 47-52*).

Na základě velikosti dobře prostudovaných osad a pohřebišť v okolí Iwanowic, lze předpokládat, že základní jednotku společenské organizace tvořila jediná rodina, o 4 - 5 osobách, přičemž deset nebo i více rodin spolu tvořilo jednu osadu, s populací asi o 50 až 100 osobách, zatímco 2 - 3 základní osady tvoří sídelní mikroregion, kterému odpovídá skupina skládající se až z 200 osob (*Kozłowski – Kaczanowski 2003, 143*)

Trzcyniecka kultura je kultura starší a střední doby bronzové. Hustota lokalit byla v této době dvakrát větší než v předchozí kultuře mierzanowické. Vývoj této kultury probíhal v letech 1700 – 1300 př. Kr. Kultura skončila v době nástupu nové kultury popelnicových polí (*Kozłowski - Kaczanowski 2003, 153*). Kultura se vyskytovala na území jižního, středního a východního Polska a na západní Ukrajině. Eponymní

lokalitou je Trzciniec v Opole Lublin. Větší stabilní osady této kultury se nacházejí v Albigowej a Wysokiej. Dále je značná koncentrace především u horního toku Rokyetnickiego. Osídleno bylo i údolí Wislok, další koncentrace bodů byla identifikována na okraji plošiny v Krzemienica, dále v Czarnej a Terliczki. Jižně od těchto lokalit na spraších se vyskytuje sídelní mikroregion v Pobitno, okres Rzeszow, který především na pravém břehu Rzesowa existoval po celou dobu trvání trzciniecké kultury. Na základě nálezů se dá říci, že další mikroregion Albigowej – Sieteszy, byl využíván již v průběhu vývoje kultury mierzanowické a představuje nejdůležitější shluk osad ve sledovaném období (*Przybyla – Blajer 2008, 52-55*).

Skupina tarnobrzeska spadá do závěru doby bronzové a počátku doby železné, patří tak do okruhu kultury lužické a do komplexu popelnicových polí vyskytující se v území Polska a přilehlých oblastech. Na jednu lokalitu připadlo okolo 200 ha země, což je důležité při předpokladu, že počet nalezených bodů odpovídá počtu samostatných osad. Odhaduje se, že pro uživení skupiny přibližně 50 lidí je zapotřebí 300 ha zemědělsky využitelné půdy. Za předpokladu, že v jedné stálé osadě žilo kolem tuctu lidí, muselo tedy jedné osadě patřit od 100 do 300 ha půdy. Mezi mladší a starší fází této kultury dochází ke změně v dosud preferovaném modelu sídlení a to většinou v oblasti velkých říčních údolí. V počátku doby železné se zkoumaná místa vyskytují ve shlucích čtyřikrát větších, než tomu bylo ve starších stádiích skupiny tarnobrzeské. Také jsou lokality častěji umístěné na vyvýšených polohách. Přestože podíl osad umístěných v mírně zvlněné krajině vysočiny je podobný po celou dobu vývoje skupiny tarnobrzeské, kulminuje výskyt osad na exponovaných ostrožnách na hranici od Karpat k podhorské oblasti. Ale přetrvává i osídlení v nižších nadmořských výškách umístěné v pohraničním pásu vysočiny a v podhůří (*Przybyla – Blajer 2008, 55-59*).

Výzkumy pohřebišť poskytují základ pro rekonstruování sociální struktury obyvatelstva kultury lužické. Zdá se, že se zde usadil lid zemědělské a hospodářské komunity. Obyvatelstvo lužické kultury se

skládalo z velkých rodin nebo rodů o 100 - 150 lidech, obývajících povrch asi 20 - 30 km² (*Kozłowski – Kaczanowski 2003, 162*).

Doba halštatská se podle chronologie dělí na dvě fáze – halštat C a halštat D. Nejznámější ohrazenou osadou z lužické kultury doby železné je osada Biskupin na ostrově v té době existujícího biskupinského jezera. Do osady vedla dřevěná cesta vinutá tak, aby přibližující se nepřátelé stáli k fortifikaci pravým bokem. Obranu zajišťovaly dřevěné valy, vyplněné zemí a kameny, o šířce 3 – 4 metrů. Do osady vedla jedna brána uzavíraná dubovými vraty. Více než 100 domů bylo umístěných podél 11 dřevem vyložených cest o šířce 2, 5 – 2, 8 m. Většina domů byla stejných rozměrů, obdélníkové domy se skládaly ze dvou nebo tří prostor: předsíň, hlavní komora a menší místnost, pravděpodobně spací komora. Podlahu tvořila vrstva krokví, ve větší místnosti bylo u zdi ohniště vyložené z kamene. Vstupy do domů, postavených za sebou štítovými stěnami, byly umístěné v jižních delších stěnách. Předpokládá se, že na prostoru 1, 3 ha žilo 1000 až 1200 osob. Biskupin mohla být rekonstruovaná na základě mnoha nálezů organických prvků a dřevěných konstrukcí a jedná se proto o ojedinělou lokalitu. Nejvíce podobné osídlení je možné hledat na lokalitě v Smuszewie (*Kozłowski – Kaczanowski 2003, 181-182*).

10 DATABÁZE

Databázové systémy patřící do kategorie softwarů umožňují zaznamenat velké množství dat v přehledné formě a jsou proto využívány i v archeologii. Databáze tak evidují a dokumentují primární a sekundární archeologická data. Pojmy primární dokumentace jsou relevantními údaji vznikajícími při terénním výzkumu a po znehodnocení nálezové situace jsou již nezjistitelné. Data odvoditelná z primární dokumentace či z nálezů spadají do kategorie sekundární dokumentace (*Neustupný 1994*). Již zmiňovaná evidence představuje technický popis archeologických nálezů (*Kuna et al. 2004, 419*).

Databázové softwary poskytují možnost další práce s daty, jejich třídění, editování a provádění početních operací, jejichž výstupy je možné zobrazit v textových souborech (*Kuna et al. 2004, 419*).

Databáze je tvořena tabulkou, kterou dále tvoří řádky – objekty deskriptivního systému, sloupce – deskriptory deskriptivního systému. Údaje zapisované do databáze mohou mít podobu textu, čísel, alfanumerických znaků nebo obrazových informací (*Neustupný 1994*). Několik tabulek je možné mezi sebou vzájemně propojit pomocí tzv. relací. Databáze jsou formovány v tabulkových procesorech, mezi které patří např. MS Excel. Dále je možné databáze vytvářet pomocí databázových programů, mezi které patří dBase a MS Access (*Kuna et al. 2004, 419*).

Databázový program Microsoft Office Access je použit i pro tuto práci. Vstupní data do databáze byla získána z článků a publikací o archeologicky zkoumaných lokalitách dané problematiky, z čehož zároveň vyplývají i chybějící data, vzhledem k mnohdy zastaralé publikaci či metodě výzkumu, která nezahrnuje všechna v práci sledovaná fakta.

V databázi je pracováno s kardinálními a nominálními deskriptory. Databázi tvoří tři tabulky, které jsou vzájemně propojené relací 1:N. První tabulka nese název Lokalita, která se skládá z následujících deskriptorů: lokalita; okres; badatel, který prováděl na dané lokalitě archeologický výzkum; rok výzkumu; kultura; poloha lokality, kde je blíže určeno umístění zkoumaného sídliště a typ sídliště, kde je určeno, zda se jedná o výšinnou či nížinou lokalitu.

Tabulka Lokalita je pomocí relace 1:N propojená s následující tabulkou Obydlí. Tato tabulka obsahuje nominální deskriptory typ obydlí, kde je popsáno, zda se jedná o stavbu zahloubenou či povrchovou; další zkoumanou kvalitou je stav zachování; následují kardinální deskriptory délka; šířka; hloubka, jejichž hodnoty určuje maximální naměřený rozměr objektu; orientace; tvar; a funkce objektu - jedná-li se o stavbu obytnou,

hospodářskou či využívanou k rituálním účelům. Tato tabulka v současné době obsahuje 294 záznamů.

Tabulka Obydlí je opět pomocí relace 1:N propojena s poslední tabulkou Obsah obydlí, která obsahuje 601 záznamů. Tato tabulka obsahuje pouze dva deskriptory nominální, a to pozůstatky vnitřního vybavení, který zahrnuje doklady ohniště, kůlů po vnitřním vybavení, výklenky, dělicí příčky atd.; deskriptor nálezy zahrnuje zlomky keramiky, mazanice, nebo nálezy uhlíků. Všechny tři tabulky jsou ukončeny deskriptorem poznámka.

11 VYHODNOCENÍ

Sídlištních lokalit doby bronzové a doby halštatské je v Čechách nalezen nespočet, bohužel ne na všech lokalitách byly zachyceny relikty obydlí, které jsou stěžejní pro tuto práci. Z tohoto důvodu je omezen počet i hodnoty jednotlivých deskriptorů v databázi, ze které vychází následující vyhodnocení problematiky obydlí v Čechách. Zároveň je s touto problematikou spojena otázka chybějících dat v databázi, které jsou vyvozené z vyhodnocení dat při archeologickém výzkumu.

K vyhodnocení shromážděných dat v databázi bylo využito metody základní popisné statistiky Statistica 10. Struktura databáze a jednotlivých deskriptorů je popsána v kapitole výše (kap. 10).

11.1 Typ obydlí

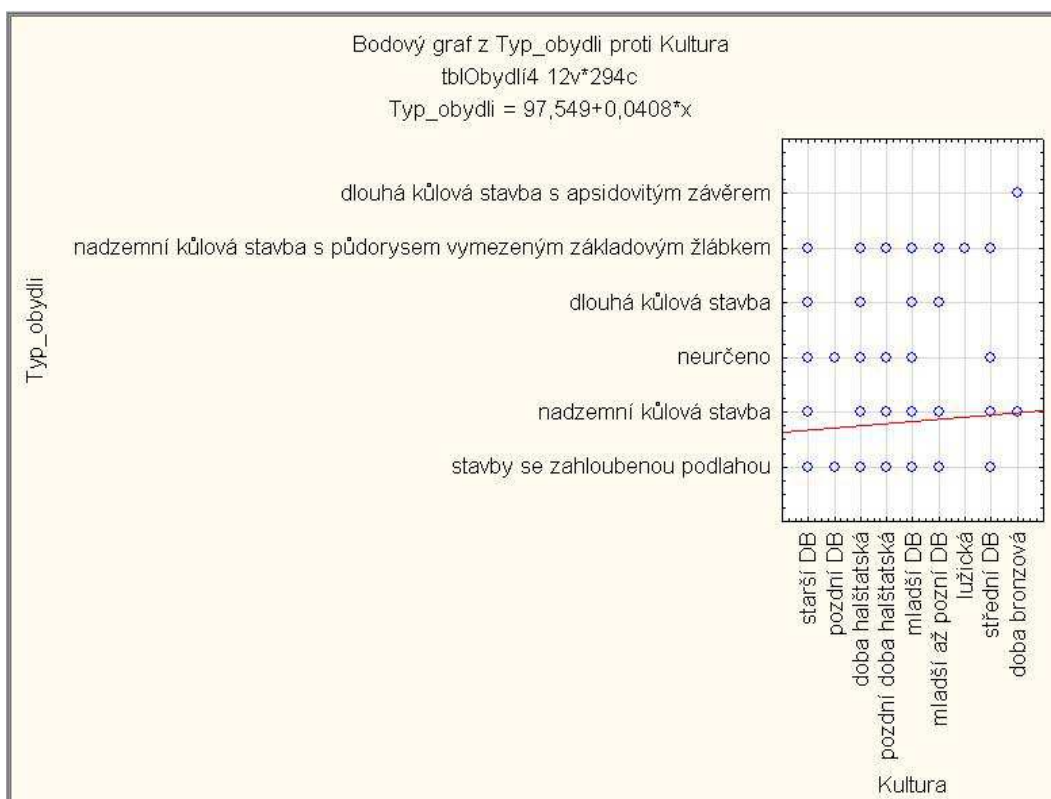
Zkoumanou teoretickou otázkou byl typ obydlí vyskytující se na českých lokalitách. Pro vyhodnocení byl využit již zmíněný program základní popisné statistiky, ve kterém byla vytvořena tabulka četností, ze které vyplývá, že nejčastěji nalézaným typem obydlí jsou stavby se zahloubenou podlahou (164 případů z 294 celkových dat), k čemuž přispívá fakt, že relikty těchto staveb jsou v terénu lépe dochovány, než stavby, které stávaly na povrchu tehdejšího terénu a mnohdy se zachovají jen ve formě kůlových či sloupových jamek.

Kategorie	Tabulka četností: Typ obydlí (tblObydlí4)			
	Četnost	Kumulativní četnost	Rel. četnost	Kumulativní rel. četnost
stavby se zahloubenou podlahou	164	164	55,78231	55,7823
nadzemní kůlová stavba	57	221	19,38776	75,1701
neurčeno	52	273	17,68707	92,8571
dlouhá kůlová stavba	11	284	3,74150	96,5986
nadzemní kůlová stavba s půdorysem vymezeným základovým žlábkem	9	293	3,06122	99,6599
dlouhá kůlová stavba s apsidovitým závěrem	1	294	0,34014	100,0000
ChD	0	294	0,00000	100,0000

S typem obydlí byla řešena otázka v jakých kulturách se určitý typ obydlí vyskytuje. V první řadě tedy byla vytvořena tabulka četností pro kategorii kultur. Z tabulky vyplývá, že nejčastěji jsou zastoupeny lokality z pozdní doby halštatské a to ve 117 případech z 294 zaznamenaných dat v databázi.

Kategorie	Tabulka četností: Kultura (tblObydlí4)			
	Četnost	Kumulativní četnost	Rel. četnost	Kumulativní rel. četnost
starší DB	25	25	8,50340	8,5034
pozdní DB	15	40	5,10204	13,6054
doba halštatská	63	103	21,42857	35,0340
pozdní doba halštatská	117	220	39,79592	74,8299
mladší DB	38	258	12,92517	87,7551
mladší až pozdní DB	5	263	1,70068	89,4558
lužická	1	264	0,34014	89,7959
střední DB	12	276	4,08163	93,8776
doba bronzová	4	280	1,36054	95,2381
ChD	14	294	4,76190	100,0000

Jaké typy obydlí se vyskytují v určité kultuře, znázorňuje následující bodový graf. Pokud se zaměříme na dva nejčastěji se vyskytující typy obydlí tedy na stavby se zahloubenou podlahou a nadzemní kůlové stavby, můžeme konstatovat, že se oba typy vyskytují s větší či menší mírou v obou sledovaných obdobích.

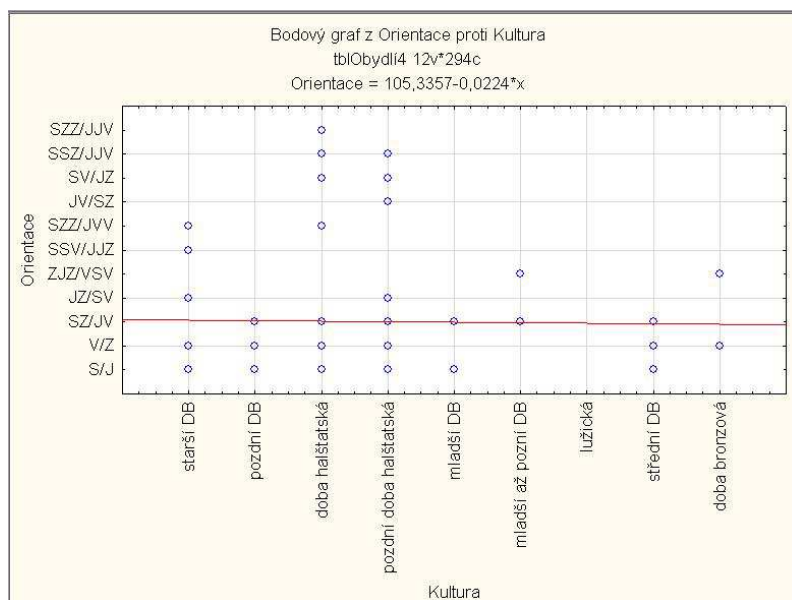

11.2 Orientace pravěkých staveb

Další sledovanou teoretickou otázkou je, jaká byla orientace pravěkých staveb. Pro zjištění těchto výsledků byla opět vytvořena tabulka četností, ze které vyplývá, že nejčastěji byly stavby orientovány ve směru východ-západ a to v 58 případech, druhé početné zastoupení má směr sever-jih. Další zanesené orientace s mírnými odchylkami následují tyto dva zmíněné směry.

Kategorie	Tabulka četností: Orientace (tblObydlí3)			
	Četnost	Kumulativní četnost	Rel. četnost	Kumulativní rel. četnost
S/J	29	29	9,86395	9,8639
V/Z	58	87	19,72789	29,5918
SZ/JV	12	99	4,08163	33,6735
JZ/SV	3	102	1,02041	34,6939
ZJZ/VSV	2	104	0,68027	35,3741
SSV/JJZ	1	105	0,34014	35,7143
SZZ/JVV	3	108	1,02041	36,7347
JV/SZ	2	110	0,68027	37,4150
SV/JZ	8	118	2,72109	40,1361
SSZ/JJV	4	122	1,36054	41,4966
SZZ/JJV	1	123	0,34014	41,8367
ChD	171	294	58,16327	100,0000

Orientace převládající v určitých kulturách je znázorněna na bodovém grafu. Je patrné, že orientace sever-jih a východ-západ se nejvíce vyskytují v období starší, střední a pozdní doby bronzové a poté po celou dobu halštatskou.

11.3 Tvar a rozměry obydlí

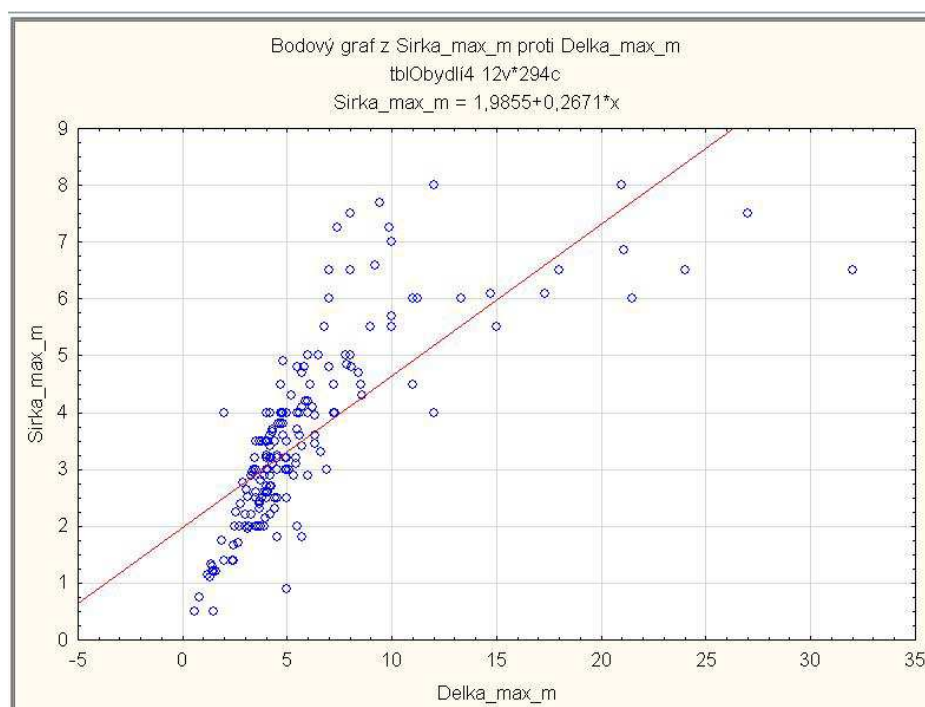
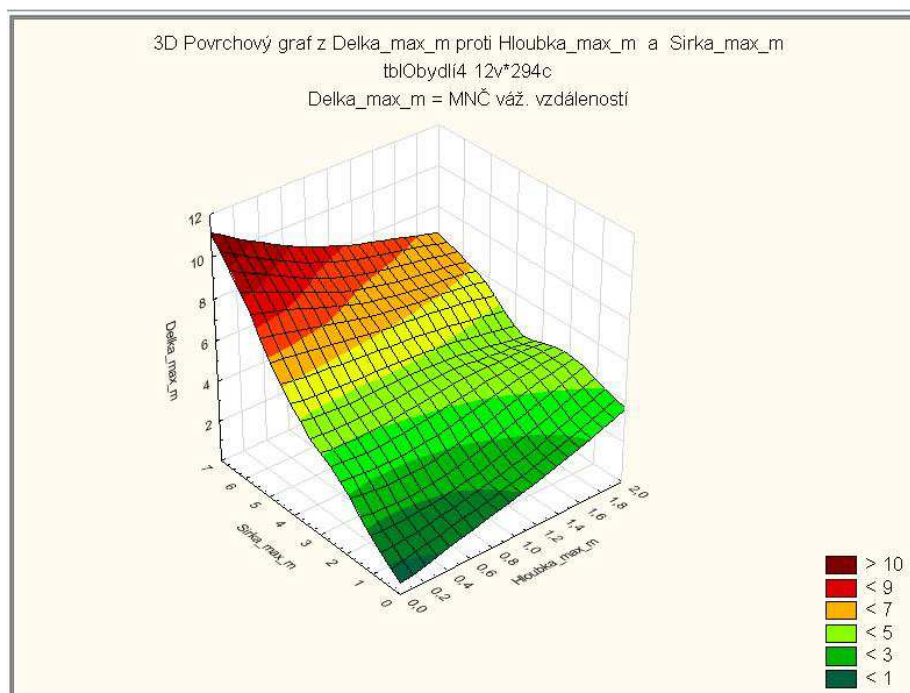
Jednou z posledních sledovaných otázek byl tvar obydlí. Ze všech určitelných půdorysů staveb vyplývá, že nejčastěji převládá tvar obdélný, a to ve 125 případech, a často se také vyskytuje tvar oválný.

Tabulka četností: Tvar (tblObydlí4)

Kategorie	Četnost	Kumulativní četnost	Rel. četnost	Kumulativní rel. četnost
obdélný	125	125	42,51701	42,5170
neurčeno	99	224	33,67347	76,1905
oválný	32	256	10,88435	87,0748
čtvercový	8	264	2,72109	89,7959
kruhový	5	269	1,70068	91,4966
mnohoúhleník	1	270	0,34014	91,8367
nepravidelný obdélník	8	278	2,72109	94,5578
nepravidelný	12	290	4,08163	98,6395
kosodélník	1	291	0,34014	98,9796
lichoběžníkový	3	294	1,02041	100,0000
ChD	0	294	0,00000	100,0000

Na níže vyobrazených grafech je odpovězeno na otázku jaké byly rozměry nalezených objektů. Povrchový graf vyobrazuje vztah mezi

délkou, šířkou a hloubkou objektů a bodový graf zobrazuje vztah mezi šířkou a délkou staveb.

11.4 Funkce objektů

Dá se na základě nálezů (ohnišť, mazanice, odpad po výrobě, kamení atd.) identifikovat obytný dům od hospodářského, nebo byly objekty multifunkční? Bohužel z nedostatku archeologického materiálu nalezeného při výzkumech v objektech, nebo z důvodů nedostatečné publikace, se nedá stoprocentně určit funkce všech v databázi zanesených objektů. Jen u několika z nich se dá snad s jistotou říci, že se jedná o stavby hospodářského či výrobního charakteru a to na základě nálezů většího množství přeslenů, tkalcovských závaží či předmětů spojených s výrobou kovů (nález strusky, tyglíky, dyzny atd.).

Například zahloubené chaty na sídlištích mladší doby halštatské (Ha C) bývají interpretovány jako objekty výrobní funkce. U polozemnic pozdní doby halštatské, kdy nejspíše dochází ke změně struktury a podoby sídel, byl jedním z hlavních kritérií výkladu funkce nález ohniště či větší rozměry objektu. Absence otopných zařízení, tak bývá interpretována jako doklad hospodářského účelu stavby, což mnohdy dokládají i nálezy výrobků či dalších stop řemeslné činnosti. Smíšená funkce objektů se předpokládá u malých domácích dílen určených k tkalcovské výrobě (*Chytráček – Bernat 2000, 283*). Ale ani u těchto interpretací se nedá s jistotou určit přesná funkce objektů.

12 ZÁVĚR

Hlavním cílem práce bylo podat ucelené shrnutí dosavadního poznání problematiky obydlí v době bronzové a době halštatské na území Čech. První výzkumy amatérských archeologů spojených s průzkumy památek těchto období spadají již do konce 19. a počátku 20. století. Pozitivní vliv na produkci vědeckých prací mělo posílení řad profesionálních archeologů s vysokoškolským vzděláním v období mezi světovými válkami. Analyticko-syntetické období v době poválečné mělo zásadní vliv na poznání sídlištních situací starší doby bronzové, které byly do této doby téměř neznámé. Další nárůst sídlišť ze starší doby bronzové nastává po druhé polovině 20. století, kdy proběhly výzkumy osad s nálezy obydlí, jako např. Blšany či Březno u Loun. Rozšíření znalostí o problematice osídlení přinesly i nově vznikající teoretické práce s regionálním zaměřením. Tématu kúlových staveb byla věnována pozornost již od prvního nálezů J. Böhma ve 30. letech 19. století v Lipanech, na které navázali se svými pracemi další badatelé zaměřující se na sídelní objekty. Myně přijímaný názor o pasteveckém lidu střední doby bronzové, stavějící si pouze přenosná obydlí, ovlivnil na mnoho let poznání obytných staveb tohoto období. Přínosné pro poznání mladší a pozdní doby bronzové byly výzkumy lokalit J. L. Píče a jeho družiny a také B. Dubského pro jižní Čechy a mnoho dalších. V době halštatské zasahovaly do našich zemí dva rozdílné kulturní celky – na území severních, severovýchodních Čech, severní Moravy a části západního Slovenska zasahovala kultura popelnicových polí, zatímco zbylé území Čech zaujímal kultura mohylová. Jednotlivé kultury doby halštatské byly vymezeny již před více než sto lety, ale přesto byly tyto kultury studovány jednotlivými badateli odděleně.

Nejčastějšími typy obydlí, které můžeme na území Čech doložit, jsou stavby se zahloubenou podlahou a nadzemní kúlová obydlí. Kúlové stavby s tradicí již v neolitu se nadále stavěly po celou dobu bronzové a také se vyskytují v pozdní době halštatské. Nejčastěji interpretovaným typem střechy je střecha sedlová a dále valbová. Stěny domů byly

omazané hlínou a mnohdy známe doklady natírání mazanice stěny bílou i barevnou hlinkou. Mezi kůlové stavby patří i dlouhé nadzemní stavby, které se hojně vyskytují ve starší a mladší době bronzové a jejich nálezy pocházejí i z mladší doby halštatské. Mezi nejdelší takovýto nalezený typ domu v Čechách patří dům č. 100 z Března u Loun o délce 32 metrů. Zahloubené stavby jsou jedny z nejvíce rozšířených staveb v nálezových okolnostech na našem území, vliv na tuto skutečnost má jistě i fakt, že se relikty těchto staveb v terénu zachovávají ve větší míře než výše zmiňovaná obydlí s podlahou na úrovni tehdejšího terénu. Stavby se zahloubenou podlahou bývají mnohdy interpretovány jako objekty s možnou výrobní či hospodářskou funkcí, ale toto určení mnohdy nebývá jisté. Zahloubené stavby i přes mnohem menší rozměry, než měly nadzemní kůlová obydlí, mohly poskytnout dostatečně vhodné podmínky k bydlení průměrně velké rodiny.

V době únětické kultury dochází k intenzivnímu osídlení krajiny Čech, koncentrace nálezů jsou známy z povodí Labe a dolní Vltavy, z pražské oblasti, Kolínska, Pojizeří, dále únětický lid osidloval severozápadní a východní Čechy. Nejčastěji byly osady umístěny v dosahu říčních toků. V tomto období převládaly dlouhé kůlové domy, vyskytují se ale i menší stavby s podlahou na úrovni tehdejšího terénu a také menší zahloubené chaty.

Teze o nomádském způsobu života lidí mohylové kultury byly již překonány, a proto v dnešní době evidujeme již přes dvě stě sídlištních lokalit střední doby bronzové. Sídliště se nejčastěji rozkládala na rozsáhlejších plošinách s výhledem do krajiny a s blízkostí vodního zdroje. Základním typem k sídlení byly pravděpodobně nadzemní domy kůlové konstrukce. V blízkosti rovinných sídlišť a mohylových pohřebišť bývají nalezeny doklady výšinných sídlišť, využívaných nejspíše počátkem a závěrem střední doby bronzové.

K intenzivnímu osídlení české krajiny dochází v mladší době bronzové, ze které známe dva modely rovinných sídlišť. Prvním typ

představuje přesun menších sídlišť po 100 až 300 letech do vzdálenosti maximálně 2 km od původní lokality. Druhým modelem jsou sídliště stabilní s kontinuálním vývojem. V období B D – Ha 2/B1 převládala obydlí nadzemní konstrukce, která mohou být dále dělena na velké obdélné stavby s 2 až 3 prostorami, dále na stavby střední velikosti do 10 metrů a na malé čtvercové stavby s nejistou funkcí. V období H B 1 – 3 byly častěji využívány zahloubené objekty.

Z pozdní doby bronzové známe vedle rovinných sídlišť i opevněná sídliště výšinná, která se vyskytují po celou dobu popelnicových polí, ale až v této době dosahují svého rozmachu. Hradiště byla opevňována valy a dalšími fortifikačními konstrukcemi. Osídlovány jsou v pozdní době bronzové i lokality ležící v extrémních podmínkách v nadmořských výškách i okolo 700 m. n. m. Významným fenoménem této doby jsou i nákolní sídliště s nálezy dřevěných konstrukcí staveb.

V období Ha C až Ha D1, někdy také nazývaném mladší dobou halštatskou, bývají rovinná sídliště soustředěna podél vodních toků, nebo v jejich blízkosti do 500 m. Koncem stupně Ha B3 a počátkem Ha C dochází k přerušení osídlení na rovinných sídlištích, opouštěny jsou ale i výšinné lokality, které jsou znovu budovány, až koncem stupně Ha C. Vykytují se stavby s konstrukcí založenou na povrchu tehdejšího terénu i zahloubené domy nejčastěji obdélného půdorysu.

Osídlení pozdní doby halštatské navazuje na územní rozsah předchozích kultur, ale nově dochází také k obsazování dříve neosídlených oblastí. Obytné areály byly umístěny nejčastěji ve vzdálenosti do 300 m, max. do 500 m, od vodního toku. Patrný je v této době nárůst hrazených rovinných osad (dvorců) ale i nehrazených rovinných areálů a vytváření hradišť. Hradiště jsou typická téměř pro celé území Čech s výjimkou východních Čech, kde po zániku hradišť ve stupni Ha D1 nedochází k dalšímu budování hrazených výšinných osad. Nejčastějším typem sídlištních objektů v pozdní době halštatské byly polozemnice obdélného či oválného půdorysu orientované ve směru

východ-západ, méně již sever-jih. Budovány jsou ale i chaty s podlahou na úrovni původního terénu.

Problematika obydlí a sídlišť celkově, stála v počátcích badatelského zájmu v pozadí za výzkumy pohřebních komponent, především mohylových hrobů a s nimi spojených hmotných nálezů z hrobové výbavy. Naštěstí je v poslední době této problematice věnována mnohem větší pozornost, se kterou narůstá nejen počet prozkoumaných sídlištních lokalit, ale i množství nalezených a interpretovaných reliktnů obydlí.

13 SEZNAM ZKRATEK POUŽITÉ LITERATURY

- AF – Archeologické fórum
 AR - Archeologické rozhledy, Praha
 ASM – Archeologické studijní materiály
 AÚB – Archeologický ústav, Brno
 AVJČ – Archeologické výzkumy v jižních Čechách
 ČMM (B) - Časopis Moravského Muzea, Brno
 ČNM – Časopis Národního muzea, Praha
 ČVMSO – Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci
 FAM – Fontes archaeologiae Moravicae, Brno
 FAP – Fontes archaeologici Pragenses, Praha
 PA - Památky archeologické, Praha
 Pravěk NŘ – Pravěk Nová řada
 PV – Přehled výzkumů Archeologického ústavu ČSAV v Brně, Brno
 PVM - Pravěk východní Moravy, Zlín
 R. E. A. – Rekonstrukce a experiment
 SIA – Slovenská archeológia, Bratislava
 SNM – Sborník národního muzea
 SPFFBU – Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, Brno

14 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Bartelheim, M. 1998: Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen. Teil 1. Bonn: Habelt.
- Bařtová, D. 1986: Excavation of the prehistoric cemetery at Plzeň – Radčice. In: Archeologie in Bohemia, 1981–1985, Prague, 115–118.
- Bátora, J. 1988: Staršia a stredná doba bronzová. In: (zost. Š. Holčík) Klenoty dávnej minulosti Slovenska, Osveta, Martin, 20-22.
- Bátora, J. 1989: Stav výskumu staršej doby bronzovej na Slovensku, AR 41, Praha, 133-142.
- Behm - Blancke, G. 1956: Bronze und hallstatzeitliche Kuthölen ins Gipsgebirge bei Bad Frankenhausen (Kyff.), AuF I. 276-277.

- Behm - Blancke, G. 1958: Höhlen, Heiligtümer, Kannibalen. Archäologische Forschungen im Kyffhäusern. Leipzig.
- Beneš, A. 1959: K problémům mohylové kultury doby bronzové ve středních Čechách. SNM v Praze, řada A – Historie 13/1-2, 1–96.
- Beneš, A. 1961: Příspěvek k mohylové kultuře ve středních Čechách - Ein Beitrag zur Hügelgräberkultur in Mittelböhmen, PA 52, 357 - 361.
- Beneš, A. 1972: Ke stavu poznání mohylové kultury v jižních Čechách - On the present state of research of the Tumulus Culture in South Bohemia, ASM 10/1, 88 - 92, 223. Praha.
- Beneš, A. 1984: Pravěká osada z doby bronzové na soutoku Lužnice a Vltavy. Předstihový archeologický výzkum v Hostech 1981 - 1983 - Urgeschichtliche Ansiedlung aus der Bronzezeit am Zusammenfluss der Lužnice und Vltava. Archäologische Vorsprungsgrabungen in Hosty 1981 - 1983. Týn nad Vltavou. Týn nad Vltavou.
- Beneš, A. 1988: Sídliště ze starší doby bronzové u Hostů, okres České Budějovice - Die Siedlung aus der frühen Bronzezeit bei Hosty (Bez. České Budějovice). AVJČ 5, 7 -26.
- Bláhová - Sklenářová, Z. – Prostředník, J. 2007: Chronologie sídliště lužické kultury v Turnově – „Maškových zahradách“. In: Salaš, M. – Šabatová, K. eds., Doba popelnicových polí a doba halštatská, Příspěvky z XI. konference, Bučovice 3. – 6. 10. 2006. Brno, 55-67.
- Bláhová – Sklenářová, Z. 2010: Půdorys pravěkého domu ze Sobčic (okr. Jičín) a otázka jeho datace, Živá archeologie – REA 11, 126-129.
- Bláhová – Sklenářová, Z. 2012: Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje. Praehistorica XXX/2. Praha.
- Böhm, J. 1924: Rozšíření kultury únětické, PA 34, 1–14.
- Böhm, J. 1925: Bylanský hrob v Praze-Střešovicích. Obzor prehistorický 4, 11–25.
- Böhm, J. 1937: Základy hallstattské periody v Čechách - Die Grundlagen der Hallstattperiode in Böhmen. Obzor prehistorický 10, 299.
- Böhm, J. 1940: Kronika objeveného věku. Praha.
- Bouzek, J. - Koutecký, D. 2000: The Lusatian culture in Northwest Bohemia. Most.

- Bouzek, J. 1958: Etážovité nádoby v Čechách, jižních Čechách a v sousedních oblastech, AR 10, 345–575.
- Bouzek, J. 1962: K milavečské keramice na Plzeňsku, AR 14, 175–216.
- Bouzek, J. 2001: Bavorsko a jihozápadní Čechy v době popelnicových polí. In: Vokolek, V. red., Období popelnicových polí a doba halštatská: příspěvky z V. kolokvia, Pardubice, Východočeské muzeum, 19–44.
- Bouzek, J. 2004a: Evropský kontext rané a střední doby bronzové v jižních Čechách - Die südböhmische Früh- bis Mittelbronzezeit im europäischen Kontext. In: AVJČ 17. Jubilejní sborník k 70. narozeninám PhDr. Antonína Beneše, 65-70.
- Bouzek, J. 2004b: Osídlení a kultura jižních Čech v mladé a pozdní době bronzové - Die Urnenfelderzeit in Südböhmen – Diskussionsbeitrag, AR 56/1, 88-91.
- Břicháček, P. – Baštová, D. 2004: Dějiny západních Čech, red. J. Kumpera, I. díl, Od pravěku do poloviny 18. století, Plzeň.
- Břicháček, P. – Čechura, M. 2011: Zpráva o záchranném výzkumu na stavbě základní školy na katastru obce Tlučná, okr. Plzeň sever. ZČM v Plzni.
- Břicháček, P. 2001: Počátky osídlení západních Čech, Plzeň.
- Buchtela K. 1906: Die Lausitzer und schlesischen Brandgräber in Böhmen. Neue Folge IV/1, 2–52.
- Buchtela, K. – Niederle, L. 1910: Rukověť české archeologie. Praha.
- Buchvaldek, M. – Sklenářová, Z. 2002: Pravěké stavby a počátky urbanizace ve střední Evropě (Prehistoric buildings and beginnings of urbanisation in the Central Europe); Chalupa, V., Králík, M., Báčová, M. (eds.); In: Dřevěné domy v bytové výstavbě (Stavební kniha). Brno, 43-55.
- Červinka, I. L. 1933: Masarykův kraj v pravěku. Pravěk. Brno, 23.
- Červinka, I. L. 1946: Hradčany (okr. Prostějov), ČVMSO 55, 138–141.
- Čižmářová, J. - Ondruš, V. - Salaš, M. - Tejral, J. 1996: Pravěk Moravy. Brno.

- Čtrnáct, V. 1954: Mohylová chata a sídelní mohylové objekty v Plzeňsku, PA 45, 335–356.
- Čujanová - Jílková, E. 1972: Problémy českofalcké mohylové kultury v západních Čechách z hlediska padesátiletého trvání Archeologického ústavu v Praze, ASM 10, 81-87, 222-223. Praha.
- Čujanová – Jílková, E. 1977: Mohylové pohřebiště ve Vrhavči a horizont nálezů středodunajské mohylové keramiky v západních Čechách, PA 68, 74–116.
- Čujanová - Jílková, E. 1998: Výšinné opevněné sídliště v Podražnici (okres Domažlice) a jeho první obyvatelé z rozhraní starší a střední doby bronzové, PA 89, 205–215.
- Čujanová, E. 1981: Podražnice-Zámek, okr. Domažlice. Nálezová zpráva, archiv AU čj. 5354/81.
- Dobeš, M. – Vojtěchovská, I. 2008: Řivnáčské sídliště v Úholičkách, okr. Praha – západ, AR 60, 261–297.
- Drda, P. - Pleiner, R. – Plesl, E. 1978: Stavebnictví, domy a formy sídlení. In: Pravěké dějiny Čech. Academia, Praha, 565-574.
- Drda, P. - Rybová, A. 2008: Akropole na hradišti Závist v 6. - 4. stol. př. Kr. - Akropolis von Závist im 6. - 4. Jh. v. Chr., PA - Supplementum 19. Praha.
- Dreslerová, D. 1995: A late Hallstatt settlement in Bohemia: excavation at Jenštejn, 1984; with a contribution on the animal bones by Mark Beech. Praha.
- Dubský, B. 1923: Hradiště Věmec u Lčovic, PA 33/1, 318-325.
- Dubský, B. 1925: Hradiště u Písku, PA 34/1, 463-468.
- Dubský, B. 1926a: Ploché žárové hroby u Rohozné na Strakonicku, PA 35, 230–232.
- Dubský, B. 1926b: O původu hradišť v Pootaví, PA 35, 232–235.
- Dubský, B. 1932: La Tène jižních Čech. Strakonice.
- Dubský, B. 1939—1946: K počátkům mohylové kultury v jižních Čechách, PA 42, 147—149.
- Dubský, B. 1939-1946: Únětická kultura v jižních Čechách, PA 42, 29—33.

- Dubský, B. 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Dubský, B. 1956: Raně laténská osada v Dobevi (okres Písek), PA 47, 42–51.
- Dušek, M. 1962: Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej, AR 14, 610-625.
- Dvořák, F. 1927: Nález únětické kultury na Kolínsku - Trouvailles de la culture d'Únětice dans les environs de Kolín, PA 35/1, 353-370.
- Dvořák, F. 1932: Nález únětické kultury na Kolínsku III. - Die frühbronzezeitlichen Funde aus der Umgebung von Kolín III, PA 38/1-4, 8-14.
- Dvořák, F. 1935: Nález bylanského typu na Kolínsku, PA 40, 72-82.
- Eisner, J. 1921: Jižní Čechy v době předhistorické. Jihočeská čítanka 1, 11–26.
- Eisner, J. 1922-1923, Jihočeské mohyly, PA 33, 1—37, 193—231.
- Eisner, J. 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- Ernée, M. 2008: Pravěké kulturní souvrství jako archeologický pramen - Urgeschichtliche Kulturschicht als archäologische Quelle, PA - Supplementum 20. Praha.
- Felcman – Schmidt 1893: Praehistorické sídliště u Knovíze s popelovitými jámami. Archeologický výzkum Svatojiřského údolí, PA 16, 243–278, tab. XII-XV.
- Filip, J. 1936–37: Popelnicová pole a počátky doby železné v Čechách. Praha.
- Filip, J. 1947: Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
- Filip, J. 1948: Pravěké Československo. Praha.
- Fleisnerová, L. 2012: Osídlení mladší a pozdní doby bronzové v západních Čechách. Nepublikovaná bakalářská práce. FF ZČU Plzeň.
- Franc, F. X. 1906: Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy. Rkp., ed. V. Šaldová, Praha 1988.
- Freeden, U. – Schnurbein, S. 2002: Spuren der Jahrtausende; Archäologie und Geschichte in Deutschland. Frankfurt am Main.

- Friedrich, F. C. 1956: Nálezy knovízské kultury v Zadní a Hlásné Třebáni, okr. Beroun, PA 47, 31-41.
- Friedrichová, M. 1974: Halštatská sídliště v pražském území. Acta musei Pragensis 74. Praha.
- Fröhlich, J. - Chvojka, O. 2001: Knovízské osídlení mikroregionu výšinného sídliště "Skalka" u Milenovic, okr. Písek, AVJČ 14, 65-158.
- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1978: Archeologické nemovité památky v okrese Písek. In: Zprávy čs. společnosti archeologické XX/4. Praha.
- Fröhlich, J. 2001: Halštatský dům z Hradiště u Písku - Hallstatt-period house from Hradiště near Písek (South Bohemia), AR 53/1, 119-129.
- Furmánek, V. - Vladár, J. 1983: Opevnené osady doby bronzové na Slovensku - Befestigte bronzzeitliche Siedlungen in der Slowakei, AR 35/1, 3-13.
- Gedl, M. 1962: Kultura łużycka na Górnym Śląsku. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Gedl, M. 1973: Cmentarzysko halsztackie w Kietrzu pow. Głubczyce. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Hájek, L. 1930-1935: Archeologický výzkum nové jeskyně u Srbska. Obzor prehistorický IX, 165–166.
- Hájek, L. 1947: Nová skupina mohylové kultury doby bronzové v Čechách, Historica Slovaca V (Eisnerův sborník), Bratislava, 63-74.
- Hájek, L. 1954: Jižní Čechy ve starší době bronzové, PA 45, 115-192.
- Hájek, L. 1960: K chronologickému zařazení a náplni tzv. protoúnětické kultury. In: Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1959, Liblice, 48–62.
- Haller, M. – Gentizon, A. - L. – Kuna, M. 2007: Mazanice z pozdní doby bronzové z Roztok, AR 59, 765-778.
- Hásek, I. 1984: Obydlí a sídliště v oblasti únětické kultury, ČNM, řada A. historická, CLIII, 1–27.
- Hildebrand, H. 1847: Sur les commencements de l'âge du fer Europe, Stockholm.

- Hnízdová, I. 1953: Osady a chaty únětického lidu v Čechách, AR 5, 375–376, 380-392.
- Hnízdová, I. 1954: Otázka větéřovských tvarů v české únětické kultuře, PA 45, 193.
- Holodňák, P. 1997: Zpráva o jednání komise k posouzení nálezů z Chudeřína v SZ Čechách, AR 49, 712.
- Hrala, J. 1973: Knovízská kultura ve středních Čechách. ASM 11. Praha.
- Hrubý, P. - Chvojka, O. 2002: Výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách - Upland sites of the Late and Final Bronze Age in South Bohemia, AR 54/3, 582-624.
- Hůrková, J. 2002: Rovinná sídliště milavečské kultury v západních Čechách - 1. část - Programový projekt Ministerstva kultury ČR (PK96MO5BP155). Sborník Západočeského muzea v Plzni - Historie 16, 9 - 87.
- Chvojka, O. - Jiráň, L. 2004: Kontakty jižních Čech a rakouského Podunají v době popelnicových polí - Kontakte Südböhmens mit dem österreichischen Donauraum während der Urnenfelderzeit, AVJČ 17, 163-173.
- Chvojka, O. - Michálek, J. 2003: Sídlíště ze střední doby bronzové u Radčic - Vodňan, okres Strakonice - Výzkumy na stavbě silničního obchvatu v letech 1994-1996, PA 94, 83 – 160.
- Chvojka, O. 2001: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Současný stav znalostí a nové možnosti interpretace. In: Vokolek, V. red., Období popelnicových polí a doba halštatská: příspěvky z V. kolokvia, Pardubice, Východočeské muzeum, 45–60.
- Chvojka, O. 2006: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Nepublikovaný rukopis doktorské disertační práce na FF MU v Brně. Brno.
- Chvojka, O. 2007: Současný stav poznání doby bronzové v jižních Čechách. In: Archeologie na pomezí. Sborník příspěvků ze semináře. České Budějovice, 8. 11. 2007, In: AVJČ - Supplementum 4. České Budějovice, 29-55.

- Chvojka, O. 2011: Rovinná sídliště doby bronzové v hornodunajském kulturním okruhu. Nepublikovaný rukopis habilitační práce na FF MU v Brně. Brno – České Budějovice.
- Chytráček, M. - Bernat, J. 2000: Pozdně halštatské a časně laténské sídliště v Praze-Zbraslavi — Late Hallstatt and Early La Tène Settlement at Prague-Zbraslav, PA 91, 255-313.
- Jansová, L. 1957: Příspěvek k chronologii jihočeského pozdního halštatu, PA 48, 425–462.
- Janšák, Š. 1938: Staré osídlenie Slovenska Dolný Hron a Ipeľ v praveku. Turčiansky Svätý Martin.
- Jelínek, B. 1882: Hradiště u Butovic, PA 12, 125–132.
- Jelínek, J. 2006: Střecha nad hlavou: kořeny nejstarší architektury a bydlení.
- Jiráň, L. (ed.) 2008: Doba bronzová. Archeologie pravěkých Čech 5. Praha.
- Juchelka, J. 2008: Závěr vývoje lužické kultury na Opavsku, PV 49, 109–124.
- Juchelka, J. 2011: Lužická kultura v českém Slezsku, doktorská disertační práce, FF MU Brno. Brno.
- Klíma, B. 1964: Grabung vor dem Eingang in die Pekárna Höhle, PV 1963, 8–10.
- Klíma, B. 1966: La grotte "Švédův stůl" (Ochoz) près de Brno (Moravie). Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, 30–31. Praha.
- Köniniger, J. 1997: Untersuchungen der frühen Bronzezeit am Bodensee. Stuttgart, 29-35.
- Kouřil, P. 1994: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno – Český Těšín.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 1967: Štítarské pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce, PA 58, 37–80.
- Koutecký, D. – Vokolek, V. 2008: Billendorfská kultura. In: Venclová, N. (ed.): Archeologie pravěkých Čech 6 - Doba halštatská, Praha, 97.
- Koutecký, D. 1968: Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury, PA 59, 400-487.

- Koutecký, D. 1995: Doklady česko-saských kontaktů v době bronzové na území severozápadních Čech. In: Čechy a Sasko v proměnách dějin, 316-326.
- Koutecký, D. 2001: Jaroslav Böhm, Jan Filip a bylanská kultura, AR 53/4, 763-768.
- Koutecký, D. 2004: Halštatské osídlení v Tuchomyšli, okr. Ústí nad Labem, AR 56, 627–660.
- Koutecký, D. 2008: Bylanská kultura. In: Venclová, N. (ed.): Archeologie pravěkých Čech 6 – Doba halštatská, Archeologický ústav AV ČR, Praha, 46-66.
- Kozłowski, J. – K. – Kaczanowski, P. 2003: Najdawniejsze dzieje ziem polskich. Krakow: Wydawnictwo Fogra.
- Kříž, M. 1940: Jeskyně Moravského krasu. Brno.
- Kudrnáč, J. 1970: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- Lewczuk, J. 2006: Osada kultury łużyckiej z III okresu epoki brązu na stanowisku 3 w Ciepiewie, pow. Nowa Sól, woj. lubuskie. In: W. Blajer (ed.), Z badań nad osadnictwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej, Kraków, 113–126.
- Lochner, M. 1994: Späte Bronzezeit, Urnenfelderzeit. Aktueller Überblick über die Urnenfelderkultur in Ostösterreich. In: Neugebauer, J. - W., Bronzezeit in Ostösterreich. St. Pölten-Wien, 194-223.
- Ludikovský, K. 1964: Dílny na moravských nížinných keltských sídlištích. Kandidátská disertace, ASM I, Praha, 126-134.
- Lutovská, T. 2006/2007: Jenštejn – pozdně halštatské sídliště. Ústav pro pravěk a RDD, FF UK Praha.
- Majer, A. - Smrž, Z. 1995: Knovízské sídliště v Lišanech, okr. Louny. Výzkum, letecká prospekce a geodetické vyhodnocení, AR 47/1, 102-114.
- Maličský, J. 1950: Předslovanská hradiště v jižních a západních Čechách, PA 43, 21-42, 136-137.
- Matiegka, J. 1892: Hroby se skrčenými kostrami v Čechách. Český lid 1, 41–228.

- Matoušek, V. – Dufková, M. 1998: Jeskyně a lidé. Knižnice Dějin a současnosti 7. Praha.
- Matoušek, V. 1999: Hora a jeskyně. Příspěvek ke studiu vývoje vztahu člověka a jeho přírodního prostředí ve střední Evropě od neolitu do raného středověku - Mountain and Cave: A contribution to the study of the development of the relationship between man and his natural environment in Central Europe from the Neolithic to the Early Middle Ages, AR 51/3, 441-456.
- Matoušek, V. 2001: Příspěvek k problematice využívání jeskyní člověkem, Živá archeologie - R. E. A. 2, 9–20.
- Mazač, Z. 2007: Sídlištní objekt ze starší doby železné z Kolína – Smetanovy ulice, Archeologie ve středních Čechách 11, 283-293.
- Metlička, M. 2004: Žlabovité objekty na sídlištích z mladší a pozdní doby bronzové v západních Čechách. Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference. AVJČ – Supplementum 1. České Budějovice.
- Michálek, J. – Chytráček, M. 2008: Halštatská mohylová kultura. In: Archeologie pravěkých Čech 5 - Doba halštatská, Archeologický ústav AV ČR, Praha, 66-82.
- Michálek, J. 2007: K současnému stavu výzkumu doby železné v jižních Čechách. In: Chvojka, O. - Krajíc, R. (eds.): Archeologie na pomezí. Sborník příspěvků ze semináře. České Budějovice, 8. 11. 2007. AVJČ - Supplementum 4. České Budějovice, 57-66.
- Montelius, O. 1900: Die Chronologie der älteren Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien. Braunschweig.
- Moucha, V. 1963: Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen. Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV 3, 9-60.
- Moucha, V. 1972: Počátky doby bronzové v Čechách - The beginnings of the Bronze Age in Bohemia, ASM 10/1, 68-74, 220-221.
- Moucha, V. 1994: V hlubinách věků (archeologické nálezy na území města Slaného). In: Kniha o Slaném, Slaný, 7-42.

- Nebelsick, L. - D.(a kol.) 1997: Siedlungswessen. In: Hallstattkultur im osten Österreichs. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich, St. Pölten-Wien.
- Nekvasil, J. 1993: Před branami historie (starší doba železná – halštatská). In: Podborský, V. a kol. (ed.): Pravěké dějiny Moravy. Brno, 333–379.
- Neustupný, E. 1976: Absolute chronology of the Bronze Age in Central Europe. In: Istraživanja 5, Novi Sad, 111–116.
- Neustupný, E. 1986: Sídelní areály pravěkých zemědělců, PA 77, 226–234.
- Neustupný, E. 1994: Role databází v archeologii, AR 46, 123–130.
- Neustupný, J. 1933: Únětické pohřby v nádobách, PA 39, 14–20.
- Neustupný, J. 1946: Pravěké lidstvo. Praha.
- Neustupný, J. 1947: Únětické osídlení jižních Čech, Historica Slovaca V (Eisnerův sborník), Bratislava, 51—53.
- Niederle, L. 1893: Lidstvo v době předhistorické. Praha.
- Ondráček, J. 1966: Větěřovský objekt z Budkovic, okr. Brno-venkov, PV 1965, 26–28.
- Ondráček, J. 1972: Počátky doby bronzové na Moravě, ASM 10/1, 75–80.
- Pavlů, I. 1998: Dům v neolitu a jeho význam pro pravěkou archeologii - The house in the neolithic and its significance for prehistoric archaeology, AR 50/4, 778–783.
- Perini, R. 1981: Zur Bauweise der Feuchtbodensiedlungen im südlichen Voralpenraum, Archäologisches Korrespondenzblatt 11, 29–35.
- Peša, V. 2006: Využívání jeskyní v mladší době bronzové až halštatské ve vybraných oblastech střední Evropy, PA 92, 47–132.
- Píč, J. L. 1896–1897: Pohřebiště se skrčenými kostrami u Bylan, PA 17, 381–410.
- Píč, J. L. 1897: Archeologický výzkum ve středních Čechách 1895–1896. PA 17.
- Píč, J. L. 1898–1899: Pohřebiště u Bylan, PA 18, 217–225.
- Píč, J. L. 1899: Čechy předhistorické. Praha.

- Píč, J. L. 1900: Starožitnosti země české I/2. Pokolení kamenných mohyl. Praha.
- Píč, J. L. 1902–1903: Nový typ hrobů v Čechách, PA 20, 467–508.
- Píč, J. L. 1905: Starožitnosti země české II/3. Žárové hroby v Čechách a příchod Čechů. Praha.
- Píč, J. L. 1909: Starožitnosti země České. Díl III., sv. 1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Píffl, A. 1949: Barevné omítky z Jiříkovic u Brna, AR 1, 161–163.
- Pleiner, R. 1959: Bylanské knížecí hroby v Lovosicích, AR 11, 653–660.
- Pleinerová, I. – Hrala, J. 1988: Březno – Osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Ústí nad Labem.
- Pleinerová, I. 1953: Osady a chaty únětického lidu v Čechách - Hameaux et cabanes du peuple ouiétitzien en Bohème, AR 5, 375-376, 380-392, 42.
- Pleinerová, I. 1955: Únětické sídliště a pohřebiště v Březně u Loun - Habitat ouiétitzien et nécropole de Březno pres de Louny, Bohème, AR 7, 294-308, 322-328, 41.
- Pleinerová, I. 1956: Knovízská osada v Březně u Loun - Hameau knovízien a Březno pres de Louny, AR 8, 795-799, 815-816.
- Pleinerová, I. 1959: Otázka skupinových pohřebišť v únětické kultuře, AR 11, 379–408.
- Pleinerová, I. 1960a: Únětické pohřby v rakvích, AR 12, 13–27, 49-50.
- Pleinerová, I. 1960b: Únětické pohřebiště a osada v Blšanech u Loun - Gräberfeld und Siedlung der Aunjetitzer Kultur von Blšany bei Laun, PA 51, 485-526.
- Pleinerová, I. 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství I, PA 57, 339-455.
- Pleinerová, I. 1967: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství II, PA 58, 1-36.
- Pleinerová, I. 2002: Dlouhé domy únětické kultury v severozápadních Čechách. In: Čech, P. – Smrž, Z (eds.), Sborník Drahomíru Kouteckému, Most, 163–166.

- Plesl, E. 1954: K osídlení severozápadních Čech ve střední době bronzové, PA 45, 225–240.
- Plesl, E. 1960: Vztahy severočeské sídelní oblasti k Sasku v mladší době halštatské - Die Beziehungen des nordböhmischen Siedlungsgebiets zu Sachsen in der jüngeren Hallstattzeit, PA 51, 539-560.
- Plesl, E. 1961: Lužická kultura v severozápadních Čechách. Praha.
- Plesl, E. 1965: Otázky středobronzového osídlení v severozápadních Čechách, PA 56, 457–512.
- Plesl, E. 1972a: Pravěké nálezy ze slatin u Františkových Lázní, PA 63/2, 375-420.
- Plesl, E. 1972b: Studium otázek lužických popelnicových polí a padesátiletí pražského ústavu - The Research of the Lusatian Urnfields and the 50th Anniversary of the Archaeological Institute, Prague, ASM 10, 102-112, 225-226.
- Plesl, E. 1974: K otázce podílu středobronzového mohylového období na vzniku kultur popelnicových polí, PA 65, 342–364.
- Plesl, E. 1978: Mohylová kultura doby bronzové ve středních a severozápadních Čechách. In: Pravěké dějiny Čech, 440–446. Praha.
- Plesl, E. 1986a: Kultury popelnicových polí střední Evropy [Liblice 1985], AR 38, 215-216.
- Plesl, E. 1986b: Súčasný stav a problémy výskumu doby bronzovej na Slovensku [Nové Vozokany 1985], AR 38, 300-301.
- Podborský, V. a kol. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid, nová řada, svazek 3. Brno.
- Prostředník, J. 2001: Nové výzkumy sídlišť lidu popelnicových polí na Turnovsku. In: Vokolek, V. red., Období popelnicových polí a doba halštatská, Příspěvky z V. kolokvia. Pardubice, Východočeské muzeum, 97-132.
- Przybyła, M. - S. – Blajer, W. 2008: Struktury osadnicze w epoce brazu i wczesnej epoce zelaza na obszarze podkarpaciej wysoczyzny lessowej miedzy Wislokiem i Sanem. Krakow, 47-59.

- Reinecke, P. 1904: Funde der Späthallstattstufe aus Süddeutschland. *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* 5, Mainz, 144-150.
- Rulf, J. 1994: Praveké osídlení střední Evropy a niva. Několik poznámek. In: Beneš, J. – Brůna, V. (ed.): *Archeologie a krajinná ekologie*, Most. 55–64.
- Ryzner, Č. 1880: Řadové hroby blíž Únětic, PA 11, 289–308, 353–368, tab. XIII-XVI.
- Ryzner, Č. 1884: Řivnáč – Hradiště u Levého Hradce, PA 12, 209–216, 241–248.
- Rzehak, A. – Červinka, I. - L. 1925: Böhmen – Mähren. In: *ERL II*, 70-82.
- Říhovský, J. 1982: Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčičkách, PA 73, 5-56.
- Sedláček, Z. 1980: Záchraný výzkum v Cerhenicích v roce 1973, AR 32, 146–166.
- Seifert, M. 1996: Der archäologische Befund von Zug-Sumpf. Zug, 1-197.
- Schránil, J. 1921: Studie o vzniku doby bronzové v Čechách. Praha.
- Schránil, J. 1928: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Berlin-Leipzig, 92, 112-113, 136, 146.
- Sklenářová, Z. 2003: Možnosti a problémy rekonstrukce pravěkých obytných staveb, *Živá archeologie - R. E. A.* 4, 1-29.
- Skutil, J. 1963: Předběžná zpráva o hlavních výsledcích výzkumu Rytířské jeskyně (Lažánky, okr. Blansko) v *Mor. krase*, PV 1962, Brno, 12-13.
- Skutil, J. 1970: Pravek a časná doba dějinná Moravského krasu a středověké osídlení našich jeskyň, In: *Absolon K.*, Moravský kras, Praha, 315-329.
- Smejtek, L. 2011: Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy. *Disertační práce FF UK v Praze*.
- Smrž, Z. – Mladý, F. 1979: Výšinné sídliště knovízské kultury na vrchu Špičák u Mikulovic, okr. Chomutov, AR 31, 27-53, 119.
- Soják, M. 2007: Osídlenie Spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra.

- Soudská, E. 1966: Obydlí na pozdně halštatských sídlištích: Wohnstätten in späthallstattzeitlichen Siedlungen, PA 57, 537–595.
- Soudská, E. 1972: Problémy období pozdně halštatského, ASM 10, 128–134, 228–229.
- Soudská, E. 1994: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen - Das Gräberfeld Manětín - Hrádek. Krystal OP, 220. Praha.
- Soudský, B. 1953: Únětická osada v Postoloprtech, AR 5, 308–318.
- Soudský, B. 1955: Halštatská průmyslová osada v Praze – Hloubětíně, AR 5, 190–197.
- Spurný, V. 1972: Sídliště starší a střední doby bronzové v Bezměrově u Kroměříže, PA 63/1, 180–248.
- Stabrava, P. 2005: Kobeřice (okr. Opava). Javorová – Topolová, PV 46, 244–245.
- Stocký, A. 1925: Studie o hallstattské kultuře v Čechách, PA 34, 329–326.
- Stocký, A. 1928: Čechy v době bronzové. Praha.
- Stocký, A. 1930: Studie o hallstattské kultuře v Čechách II, PA 36, 47–53.
- Stolz, D. 2003: Povrchové sběry na Hořovicku v letech 1990–2001 a starší neevidované akce a nálezy. Výzkumy v Čechách 2001. Praha.
- Stuchlík, S. 1981: Osídlení jeskyň ve starší a střední době bronzové na Moravě, Studie AÚB 9/2. Praha.
- Stuchlík, S. 1993: Únětická kultura. In: Podborský, V. (ed.): Pravěké dějiny Moravy, Brno, 238–257.
- Stuchlík, S. 2000: Nadzemní kúlové stavby ze starší doby bronzové na Moravě, Pravěk NŘ 10, 219–250.
- Stuchlíková, J. 1990: Výzkum fortifikace na sídlišti v Budkovicích, AR 42, 121–143, 225–226.
- Sýkorová, J. 2002: Obydlí v mladší a pozdní době bronzové v českých zemích, In: Čech, P. – Smrž, Z (eds.), Sborník Drahomíru Kouteckému, Most, 257–264.
- Šaldová, V. 1961: K počátkům milavečské kultury - Zu den Anfängen der Milavče Kultur, AR 13/5, 694–712.
- Šaldová, V. 1965: Západní Čechy v pozdní době bronzové – Pohřebiště Nynice I, PA 56, 1–96.

- Šaldová, V. 1968: Halštatská mohylová kultura v západních Čechách - Pohřebiště Nynice - Die hallstattzeitliche Hügelgräberkultur in Westböhmen - Das Gräberfeld von Nynice, PA 59/2, 297-391.
- Šaldová, V. 1971: Pozdně halštatské ploché hroby v západních Čechách a jejich vztah k současným mohylám. Pohřebiště Nynice a Žákava-Sváreč, PA 62, 1-134.
- Šaldová, V. 1972: 50 let výzkumů mohylových kultur mladší doby bronzové až halštatské, ASM 10/1, 93-102.
- Šaldová, V. 1981a: Westböhmen in der späten Bronzezeit. Befestigte Höhensiedlungen - Okrouhlé Hradiště - Pozdní doba bronzová v západních Čechách. Výšinná opevněná sídliště - Okrouhlé Hradiště. Praha.
- Šaldová, V. 1981b: Rovinná sídliště pozdní doby bronzové v západních Čechách - Die Flachlandsiedlungen der spätbronzezeit in Westböhmen, PA 72, 93-152.
- Šaldová, V. 1983: Sídlíšní formy z pozdní doby bronzové v západních Čechách, PA 74, 316-349.
- Šaldová, V. 1997: Sídlíště bylanské kultury v Hradeníně - Die Siedlung der Bylaner Kultur in Hradenín, AR 49, 19-27.
- Šaldová, V. 1998: Pozdně bronzové a pozdně halštatské nálezy z opevněného výšinného sídliště u Podražnice, okr. Domažlice, PA 89, 216-226.
- Šimek, E. 1933: Problémy moravské prehistorie. Otisk z Časopisu Matice moravské 39, 41.
- Šmíd, M. 1997: Dům a dva kostrové hroby ze střední doby bronzové ve Slavoníně u Olomouce, Pravěk NŘ 7, 255-270.
- Šolle, M. 1951: Z problematiky doby halštatské, AR 3/4, 348-352, 385, 390-391.
- Šolle, M. 1955: Jižní Morava v době halštatské, PA 46/1, 101-133.
- Šolle, M. 1988: Halštatsko - laténské hradiště Velký Blaník: rekonstrukce archeologického výzkumu z r. 1940 - Die hallstatt - latenezeitliche Höhensiedlung Velký Blaník. Rekonstruktion der archäologischen Erforschung aus dem J. 1940, AR 40/1, 97-102.

- Šumberová, R. 1996: Bylanská kultura na Kutnohorsku a Čáslavsku, AR 48, 693–704.
- Šumberová, R. 2004: Sídliště mohylové a lužické kultury v Čáslavi – Na Skále, okr. Kutná Hora. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22. – 24. 9. 2004, AVJČ – Supplementum 1, 535-540.
- Tihelka, K. 1955: K datování konce únětické kultury. In: ČMM (B), Acta musei Moraviae, XL, 33–39.
- Tihelka, K. 1960: Moravský větěrovský typ, PA 51, 27-135.
- Tihelka, K. 1961: Výzkum na Cezavách u Blučiny, PV 1960, 56–60.
- Tichý, R. a kol. 2000: První etapa zimního obývání rekonstrukce polozemnice z doby železné, Živá archeologie - R. E. A 1, 131-142.
- Tichý, R. a kol. 2001: Příspěvek k poznání stavby pravěkého domu kúlové konstrukce, Živá archeologie - R. E. A. 2, 45-74.
- Tischler, F. 1951: Eine Siedlung der Hunsrück-Eifel-Kultur von Ochtendung, Kreis Mayen, Bonner Jbb. 151.
- Trňáčková, Z. 1954: Objekty středodunajské mohylové kultury v Přítlukách na Moravě, AR 6, 746-751, 762-764.
- Valoch, K. 1967: Paleolitické osídlení jeskyně Kůlna u Sloupu v Moravském krasu, AR 19, 566-583.
- Vařeka, P. 2003: Archeologie pravěkých jam. Typologie zahloubených objektů na sídlišti knovízské kultury v Praze-Hostivaři - Archaeology of the prehistoric pits. Sunken features typology of the Knovíz culture (late Bronze Age) settlement in Praha-Hostivař. In: (Šmejda, L. - Vařeka, P. eds.): Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného. Plzeň. 219-256.
- Vencl, S. 1968: K otázce interpretace pravěkých staveb - Zur Frage der Deutung der urzeitlichen Bauten, AR 20/4, 490-510.
- Vencl, S. 1991: Fragments of clay daub as a source of information on prehistoric architecture - Mazanice jako pramen poznání pravěkého stavebnictví, PA 82/2, 406-411.
- Venclová, N. (ed.) 2008: Doba halštatská. Archeologie pravěkých Čech 6. Praha.

- Virchow, R. 1880: Der Spreewald und die Lausitz. Zeitschrift für Ethnologie 12, 222–236.
- Vokolek, V. 1959: Osady lužického lidu ve světle nových výzkumů. Rkp. dipl. práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK Praha.
- Vokolek, V. 1993: Počátky osídlení východních Čech – The origins of settlement of East Bohemia. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1999: Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.
- Vokolek, V. 2008: Slezskoplatěnická kultura. In: Venclová, N. (ed.): Archeologie pravěkých Čech 6 - Doba halštatská, Praha, 84-97.
- Waldhauser, J. 1993: Das Hallstatt – und Laténezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Praha.
- Wankel, J.: Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti. Přeložil Grolich, V. 1988.
- Wocel, J. E. 1865: Keltické ohrady, PA 6, 254–263.
- Zápotocká – Steklá, M. 1963: Ohražená osada s větěřovskou keramikou ve Vinoři u Prahy, PA 54, 315–335.
- Zelenka, A. 2011: Polykulturní sídliště na katastru Plzně – Bručné a Plzně – Černic, okr. Plzeň město. Archeologie západních Čech 2, 7-104.

Rukopisy:

- Chvojka, O. nedat.: Přehled dějin archeologie v jižních Čechách. Nepublikovaný rukopis. Masarykova univerzita. Brno.
- Jiráň, L. 2012: Doba bronzová v Čechách. Nepublikovaný rukopis, FF, Univerzita Pardubice.
- Jiráň, L. 2012: Doba železná v Čechách. Nepublikovaný rukopis, FF, Univerzita Pardubice.
- Šabatová, K. 2011: Přednášky k předmětu Vybrané problémy archeologie 1 - KAR/SAP1.

Internetové odkazy:

- Mapa krajů. Staženo 26. 2. 2013.
http://cs.wikipedia.org/wiki/Kraje_v_%C4%8Cesku

Vařeka, P. – Neustupný, E.: Struktura sídlištního areálu z mladší doby bronzové. ZČU Plzeň, AU AV ČR, Archaia. Projekt GAČR (reg. č. 404/01/1407). Nepublikovaná nálezoá zpráva. Staženo 19. 6. 2013. <http://www.kar.zcu.cz/vyzkum/Hostivar/Hostivar.htm>

Kováčik, P. – Vařeka, P.: Struktura sídlištního areálu z mladší doby bronzové. Terénní výzkum. Projekt GAČR (reg. č. 404/01/1407). Nepublikovaná nálezoá zpráva. Staženo 19. 6. 2013. <http://www.kar.zcu.cz/vyzkum/Hostivar2/index.htm>

15 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY V DATABÁZI

Čtrnáct, V. 1954: Mohylová chata a sídelní mohylové objekty v Plzeňsku, PA 45, 335-355.

Čtverák, V. 1997: Svrkyně, okr. Praha-západ. Únětické pohřebiště a halštatské sídliště - Svrkyně, distr. of Praha - západ. The Únětice culture burials and the Hallstatt period settlement, Archeologie ve středních Čechách 1, 143-172.

Drda, P. – Rybová, A. 2008: Akropole na hradišti Závist v 6. – 4. st. př. Kr., PA - Supplementum 19. Praha.

Dubský, B. 1954: Jižní Čechy v mladší době bronzové, PA 45, 383-387.

Fridrichová, M. 1974: Halštatská sídliště v pražském území. Acta musei Pragensis 74. Praha.

Fröhlich, J. - Jiřík, J. 2006: Pozdně halštatské - časně laténské sídliště v Oseku u Milevska, Archeologie ve středních Čechách 10/2, 489-500.

Fröhlich, J. 2001: Halštatský dům z Hradiště u Písku – Hallstatt - period house from Hradiště near Písek (South Bohemia), AR 53/1, 119-129.

Hájek, L. 1954: Jižní Čechy ve starší době bronzové, PA 45, 115-189.

Chvojka, O. – Michálek, J. 2003: Sídlíště ze střední doby bronzové u Radčic - Vodňan, okres Strakonice - Výzkumy na stavbě silničního obchvatu v letech 1994-1996, PA 94, 83 – 160.

Chytráček, M. - Bernat, J. 2000: Pozdně halštatské a časně laténské sídliště v Praze-Zbraslavi — Late Hallstatt and Early La Tène Settlement at Prague-Zbraslav, PA 91, 255-313.

- Jílková, E. 1957: Západní Čechy na počátku doby bronzové, PA 48, 15-56.
- Korený, R. 2000: Těchařovice II, okr. Příbram. Pozdně halštatské sídliště - Těchařovice II (Příbram district): a Late Hallstatt settlement, Archeologie ve středních Čechách 4/1, 161 - 169.
- Koutecký, D. 1988: Halštatské osídlení v severozápadních Čechách. Nálezy z doby bronzové, halštatské a starolaténské na Kadaňsku I - Die hallstattzeitliche Besiedlung in Nordwestböhmen. Bronze-, hallstatt- und frühlaténezeitliches Fundgut im Raum von Kadaň, I, AR 40/1, 49-96.
- Koutecký, D. 1988: Halštatské osídlení v severozápadních Čechách. Nálezy z doby bronzové a starolaténské na Kadaňsku, II. - Die hallstattzeitliche Besiedlung in Nordwestböhmen. Die bronze-, hallstatt- und frühlaténezeitlichen Funde im Raum von Kadaň, II, AR 40/3, 254-295.
- Koutecký, D. 2004: Halštatské sídliště v Tuchomyšli, okr. Ústí nad Labem — Die hallstattzeitliche Siedlung in Tuchomyšl, Kr. Ústí nad Labem, AR 56/3, 627-660.
- Koutecký, D. 2005: Halštatské hradiště Rubín, k. ú. Pšov, Ústecký kraj, Der hallstattzeitliche Burgwall Rubín, Gem. Pšov, Kr. Ústí nad Labem, AR 57/1, 147-166.
- Majer, A. - Smrž, Z. 1995: Knovízské sídliště v Lišanech, okr. Louny. Výzkum, letecká prospekce a geodetické vyhodnocení, AR 47/1, 102-114.
- Mašek, N. - Slabina, M. - Vencl, S. - Zápotocká, M. 1969: Neolitické a pozdně halštatské sídliště v Žalanech u Teplic - Neolithische und späthallstattzeitliche Siedlungen in Žalany bei Teplice, AR 21, 749-753. Praha.
- Mazač, Z. 2007: Sídlíšní objekt ze starší doby železné z Kolína – Smetanovy ulice, Archeologie ve středních Čechách 11, 283-293.
- Mladý, F. - Smrž, Z. 1979: Výšinné sídliště knovízské kultury na vrchu Špičák u Mikulovic (okr. Chomutov) - Eine Höhensiedlung der

- Knovízer Kultur auf dem Špičák-Berg bei Mikulovice (Bez. Chomutov), AR 31/1, 27-53, 119.
- Moucha, V. – Trnka, V. 1959: Středobronzový sídlištní objekt z Tuchlovic, AR 11, 617-637.
- Ondruš, V. 1961: Pozdně halštatská chata ve Smolíně (okres Břeclav), ČMM XLVI, 51-57.
- Pleinerová, I. 1960: Únětické pohřebiště a osada v Blšanech u Loun, PA 51, 488-525.
- Plesl, E. 1954: K osídlení severozápadních Čech ve střední době bronzové, PA 45, 224-240.
- Plesl, E. 1960: Vztahy severočeské sídelní oblasti k Sasku v mladší době halštatské, PA 51, 539-559.
- Plesl, E. 1965: Otázky středobronzového osídlení v severozápadních Čechách, PA 56, 457-510.
- Pleslová, E. - Štiková, E. 1959: Bylanská sídliště v Praze - Libni - Station bylanienne á Prague – Libeň, AR 11, 372, 419-420.
- Říhovský, J. 1982: Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčičkách — Das Wirtschafts- und Gesellschaftsleben der Velaticer Siedlung in Lovčičky, PA 73, 5—56.
- Smejtek, L. 2011: Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy. Disertační práce FF UK v Praze. Praha.
- Snítílý, P. 2008: Sídlištní jáma mohylové kultury střední doby bronzové z Květnice, okr. Praha-východ - A settlement pit of the Tumulus culture of the Middle Bronze Age from Květnice, Praha-východ district, Archeologie ve středních Čechách 12/1, 175-181.
- Sokol, P. 2002: Neolitické a pozdně bronzové sídliště ve Stodu, okr. Plzeň jih — The Neolithic and Late Bronze Age settlement at Stod (Plzeň - South district), AR 54/4, 851-876.
- Solle, M. 1955: Jižní Morava v době halštatské, PA 46, 101-132.
- Soudská, E. 1965: Pozdně halštatské sídliště v Tuchoměřicích - Kněžívce - Die späthallstattzeitliche Siedlung in Tuchoměřice - Kněžívka (Prag - West), AR 17, 342–354.

- Soudská, E. 1966: Obydlí na pozdně halštatských sídlištích, PA 57, 535-595.
- Stolz, D. 2003: Nové doklady pozdně bronzového osídlení Berounska - New evidence for the Terminal Bronze Age settlement of the Beroun region, Archeologie ve středních Čechách 7/1, 213-224.
- Stolz, D. 2012: Část sídliště s půdorysy kúlových domů z pozdní doby halštatské v Kotopekách, okr. Beroun, Archeologie ve středních Čechách 16, 257-284.
- Šaldová, V. 1960: Příspěvek k otázce osídlení jihozápadních Čech v časně době bronzové, PA 51, 527-537.
- Šaldová, V. 1997: Sídliště bylanské kultury v Hradeníně - Die Siedlung der Bylaner Kultur in Hradenín, AR 49, 19-27.
- Šneidrová, K. 1958: Únětické a knovízské sídliště u Starého Vestce, AR 10/2, 178-182, 194-195.
- Tihelka, K. 1955: K datování konce únětické kultury, ČMM XL, 33-39.
- Vávra, M. – Šťastný, D. 2007: Halštatská osada ve Velimi na Kolínsku. In: Doba popelnicových polí a doba halštatská, Masarykova univerzita, Brno.
- Vokolek, V. 1992: Sídliště z pozdní doby halštatské a hradištní v Češově - Die Siedlung aus der Späthallstatt- und Burgwallzeit in Češov, AR 44/4, 540-547.
- Výzkumy v Čechách 2007, AU AV ČR Praha 2010.
- Zápotocký, M. 1962: Halštatsko-laténský zahloubený objekt kultovního charakteru (?) z Libkovic u Duchcova – Hallstattlatènezeitliches Objekt vom kultischen Charakter (?) aus Libkovic bei Duchcov, AR 14, 22-32, 37-38, 41-47.

16 RESUMÉ

This text was intended to summarize the current knowledge on housing issues in Bohemia in the Bronze Age and Hallstatt period.

Archaeologist's existence of ancient buildings can prove to the degree of preservation of material remains in situ. Prehistoric buildings are subject to transformation processes. Building materials in prehistoric times was dependent on available resources, natural conditions and technical possibilities of the community. Information about the appearance of prehistoric construction can provide us with iconographic sources, clay models of houses, or the study of traditional forms of construction.

Among the most common types of finding homes in Bohemia is aboveground construction of piles and construction with a recessed floor. Long aboveground structures are found in older and younger Bronze Age and their findings come from the Hallstatt. Recessed structures are among the most widely findings dwelling on in our country. Relics of sunken structures in the field preserve more than ground plans of buildings aboveground.

The development of settlements in surrounding countries was similar to that in the Czech lands. In the Early and Middle Bronze Age is the predominant type of dwelling aboveground construction, and is dominated by long aboveground construction. The emergence of fortified settlements occurs in all the countries, including our own territory, almost at the same time, the younger and late Bronze Age. The beginning of the Hallstatt period is characterized by a reduction in the intensity of settlement. In the late Hallstatt period are the dominant types of construction with a recessed floor.

The issue of housing was in beginning of research interest in the background, but now we register a relatively large number of settlements of the Bronze Age and Hallstatt period with findings relics of dwellings.

17 PŘÍLOHY

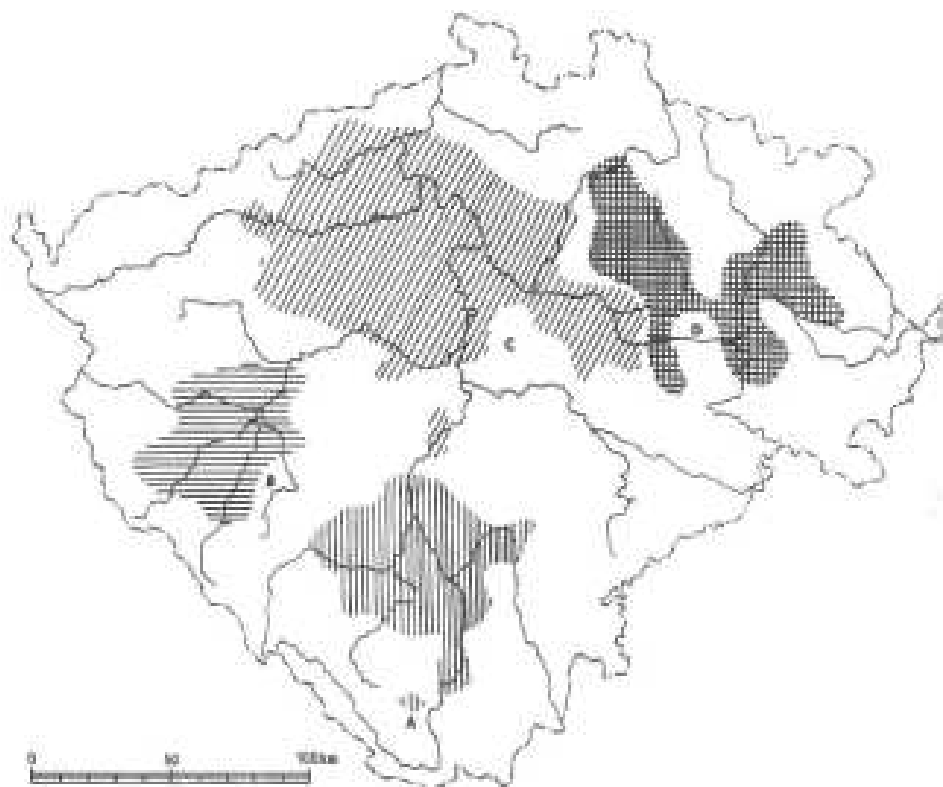
Obr. 1 Mapa krajů; kap. 9.1

Starší doba bronzová BA1, BA2, BA3 2300/2200 – 1750/1700 př. Kr.
kultura únětická Morava – kultura Chlopice-Veselé, nitranská kultura, kultura větěřovská
Střední doba bronzová BB, BC 1750/1700 – 1300 př. Kr.
komplex mohylových kultur J, Z Čechy - Českofalcká mohylová kultura Čechy, J Morava – Středodunajská mohylová kultura
Mladší doba bronzová BD, Ha A1, Ha A2 1300/1250 – 1050/1020 př. Kr.
kultura popelnicových polí J, Z, stř. Čechy – komplex hornodunajských popelnicových polí Z Čechy – milavečská kultura stř., SZ, J Čechy - knovízská kultura Chebsko – chebská skupina popelnicových polí SZ, S, V Čechy; S, stř. Morava, České Slezsko – komplex lužických popelnicových polí J Morava – středodunajská kultura popelnicových polí – velatická kultura
Pozdní doba bronzová Ha B1, Ha B2, Ha B3 1050/1020 – 800/750 př. Kr.
stř., SZ, J Čechy - štitarská kultura (= štitarský stupeň knovízské kultury) Z Čechy, Chebsko – nynická kultura J Morava – podolská kultura

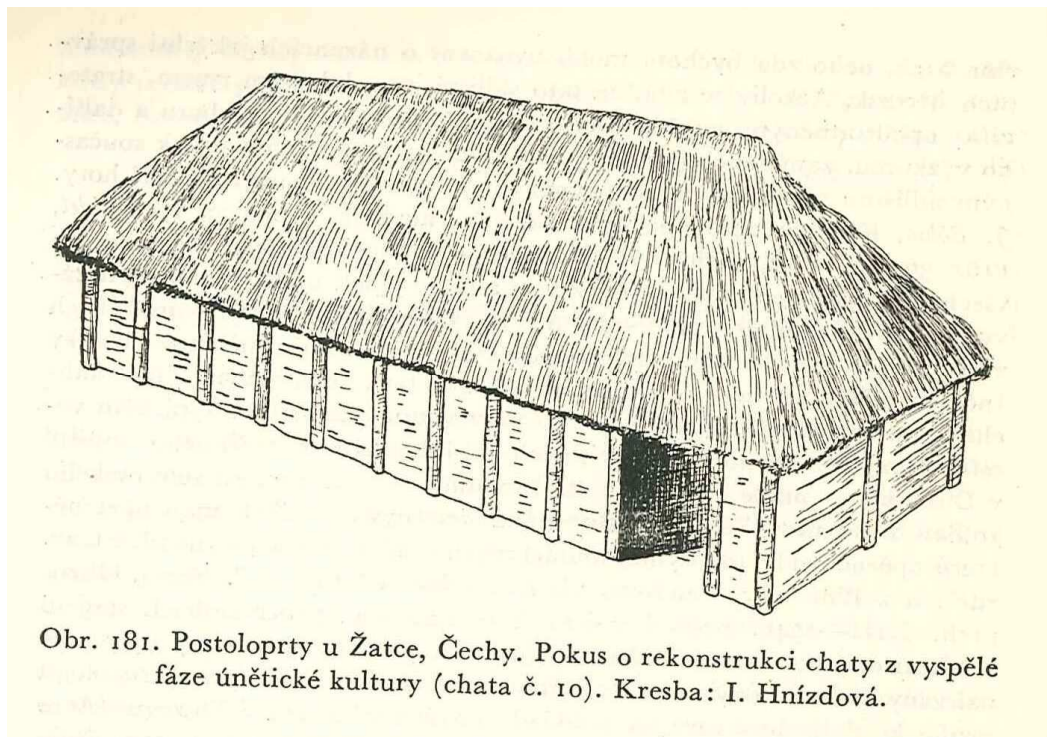
Tab. 1 Chronologie doby bronzové ()

Doba halštatská Ha C – Ha D1: Ha C 800/750 – 600/625 př. Kr.; Ha D 1 600 – 550/530 př. Kr.
stř., SZ Čechy - Bylanská kultura   J, JZ Čechy - Halštatská mohylová kultura   V Čechy - Slezskoplatěnická kultura   SZ Čechy - Billendorfská kultura   J Morava – Horákovská kultura   stř., S Morava – Platěnická kultura
Pozdní doba halštatská Ha D2 – Lt A: Ha D 2,3 550 - 480 př. Kr. (450); LT A 480 – 370/350 př. Kr.

Tab. 2 Chronologie doby halštatské ()

Obr. 2 Čechy v době halštatské – Ha C - Ha D1, Ha D2/3 – LT A: A – halštatská mohylová kultura v jižních Čechách; B - halštatská mohylová kultura v západních Čechách; C – bylanská kultura ve středních a severozápadních Čechách; D – slezskoplatěnická kultura ve východních a severovýchodních Čechách (*Michálek 2007, 57*)

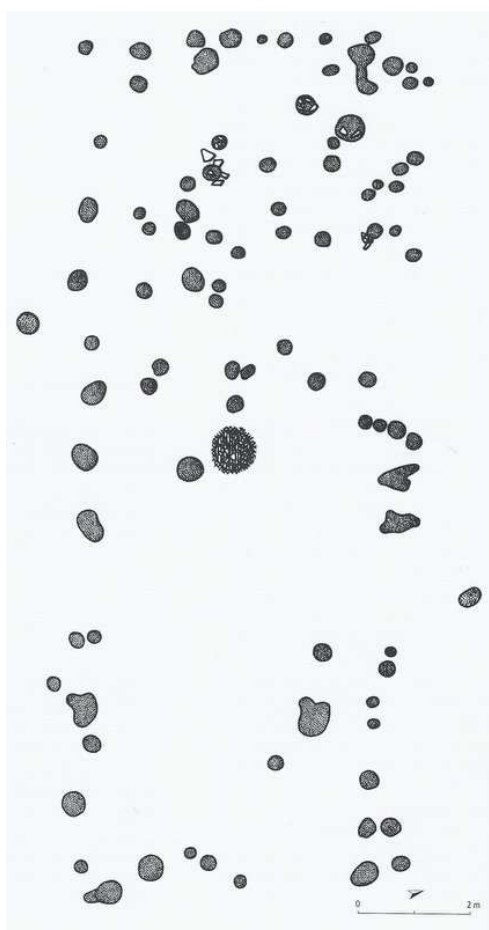
Obr. 3 Postoloprty u Žatce (Pleinerová 1953, 382)

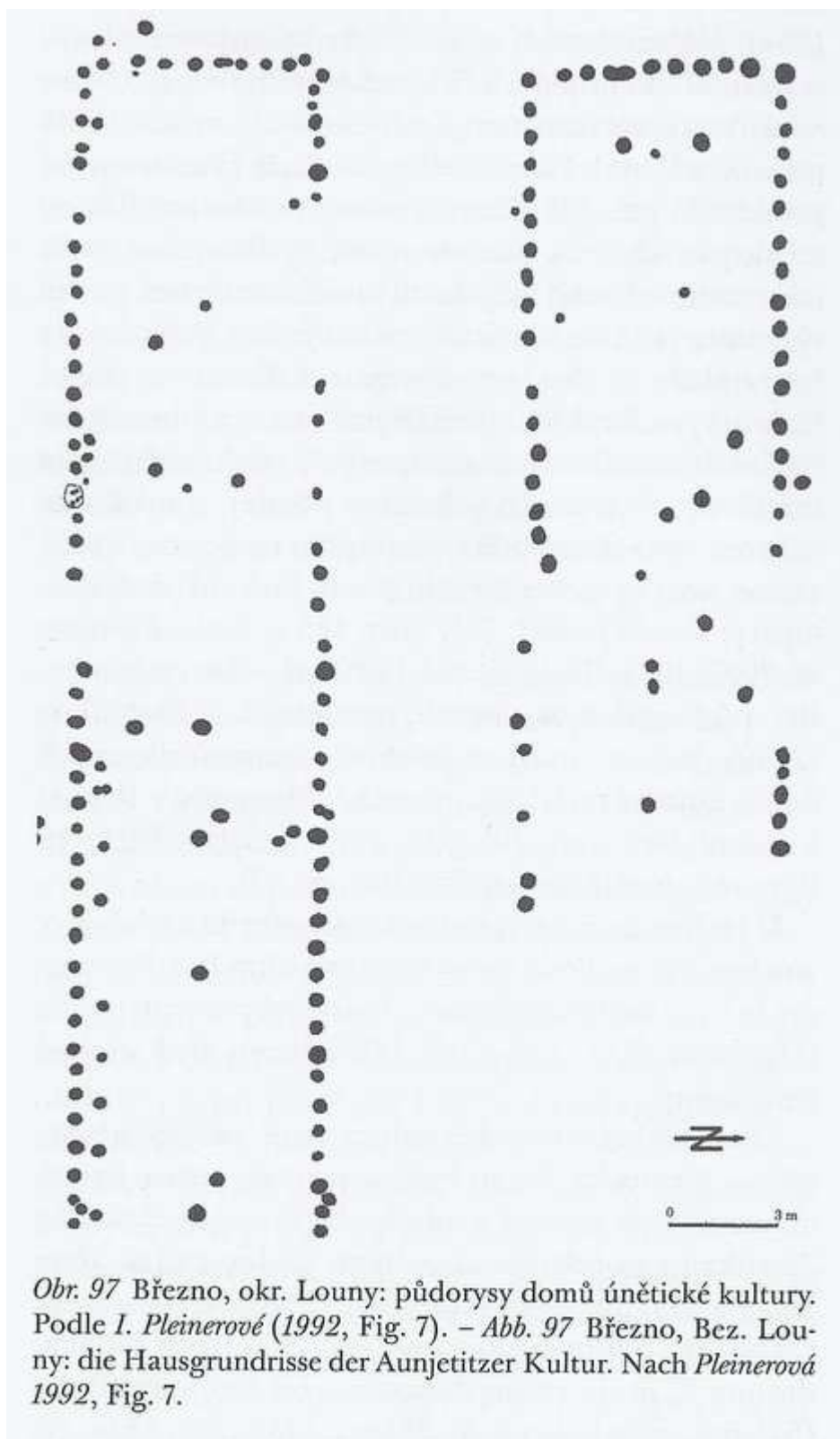
Obr. 4 Vochov (Čtrnáct 1954, 336)

Obr. 5 Březno u Loun – kulevá stavba (Pleinerová 1955, 322)

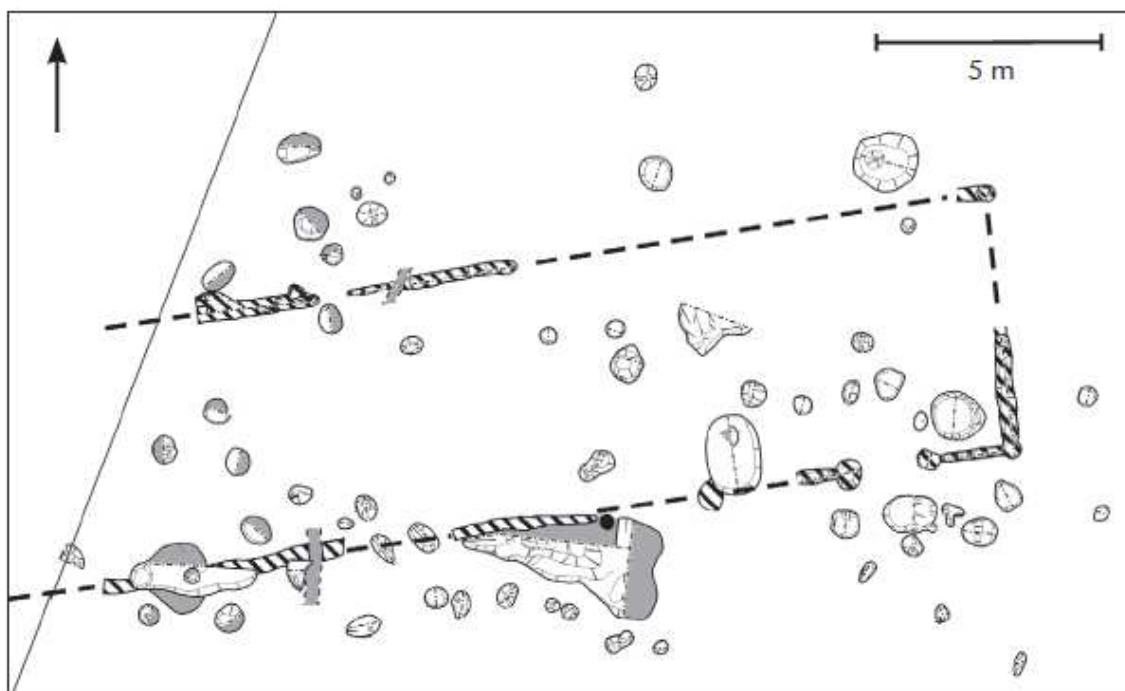

Obr. 6 Březno u Loun – dům č. 57 (Jiráň (ed.) 2008, 170)

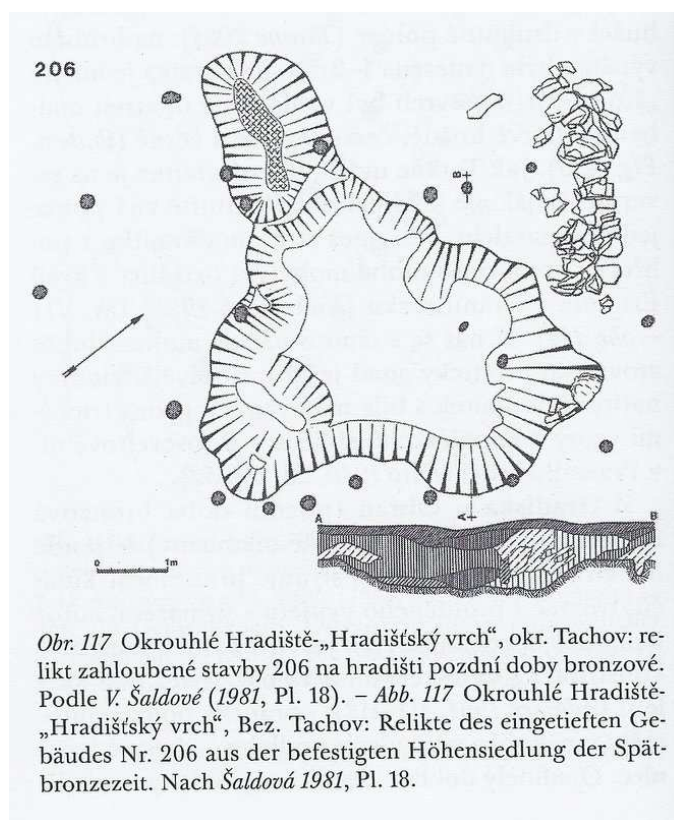
Obr. 97 Březno, okr. Louny: půdorysy domů únětické kultury. Podle I. Pleinerové (1992, Fig. 7). – Abb. 97 Březno, Bez. Louny: die Hausgrundrisse der Aunjetitzer Kultur. Nach Pleinerová 1992, Fig. 7.

Obr. 7 Březno u Loun (Bláhová-Sklenářová 2012, 100)

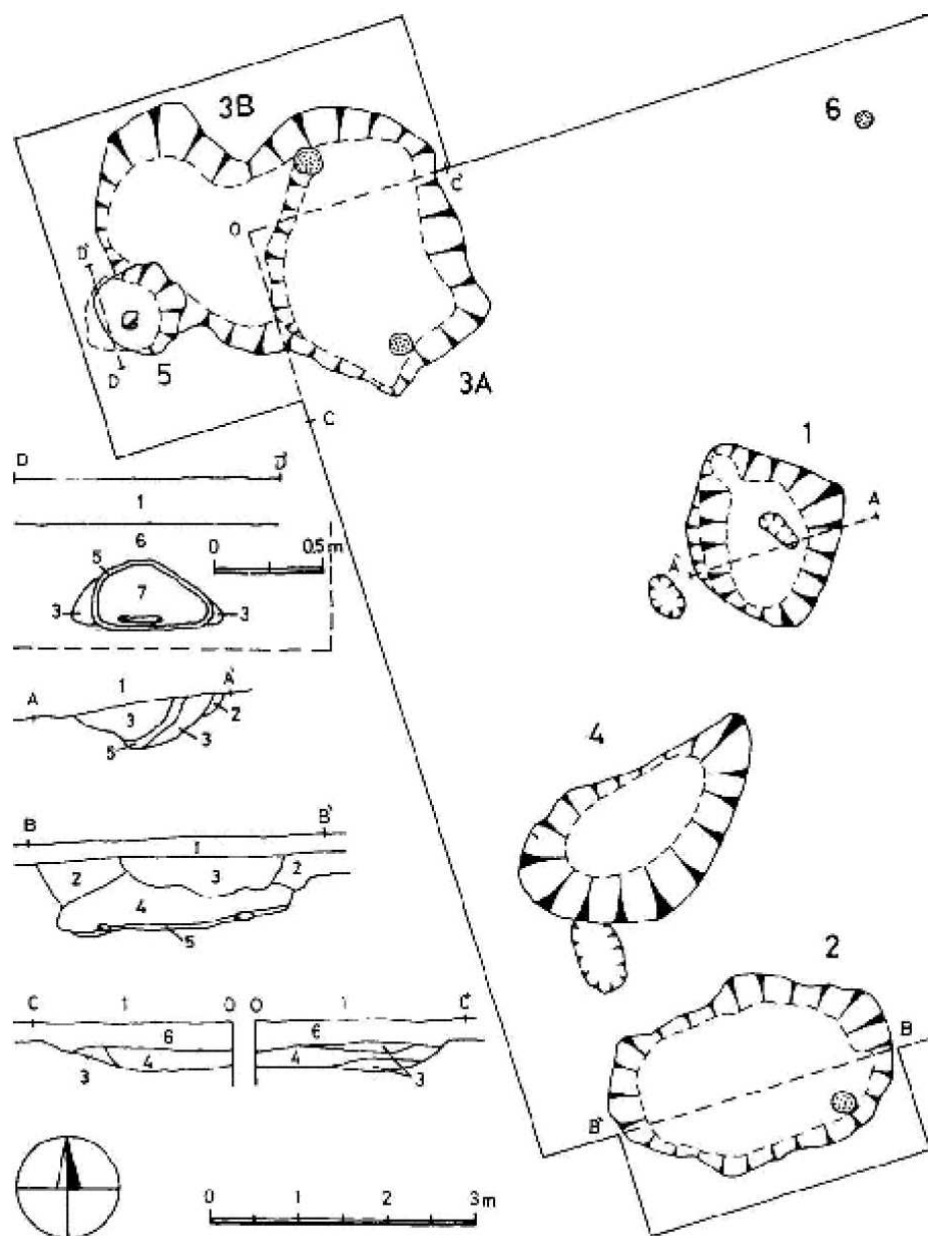
■ Obr. 4. Turnov, okr. Semily. Lokalita Maškovy zahrady, plocha E, půdorys EB1.

Obr. 8 Turnov – Maškovy zahrady (Sklenářová 2010, 130)

Obr. 117 Okrouhlé Hradiště-„Hradištský vrch“, okr. Tachov: relikv z hloubené stavby 206 na hradišti pozdní doby bronzové. Podle V. Šaldové (1981, Pl. 18). – Abb. 117 Okrouhlé Hradiště-„Hradištský vrch“, Bez. Tachov: Relikte des eingetieften Gebäudes Nr. 206 aus der befestigten Höhensiedlung der Spätbronzezeit. Nach Šaldová 1981, Pl. 18.

Obr. 9 Okrouhlé Hradiště – „Hradištský vrch“ (Bláhová-Sklenářová 2012, 116)

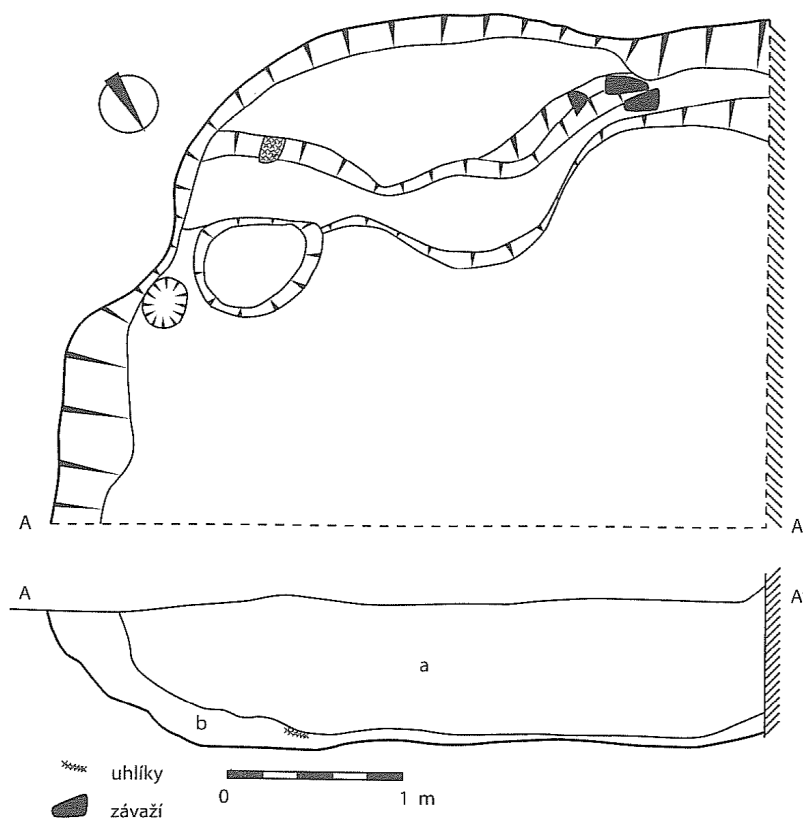

Obr. 2. Abb. 2. Náklov, o. Plzeň-sever. Plán výzkumu v r. 1977. 1 - ornice, 2 - žlutohnědá vrstva, 3 - světle šedá vrstva, 4 - tmavošedá vrstva, 5 - černá vrstva s uhlíky, 6 - hnědá vrstva, 7 - červeně vypálená vrstva. — Ausgrabung 1977.

Obr. 10 Náklov - dům č. 3A; č. 2 (Šaldová 1983)

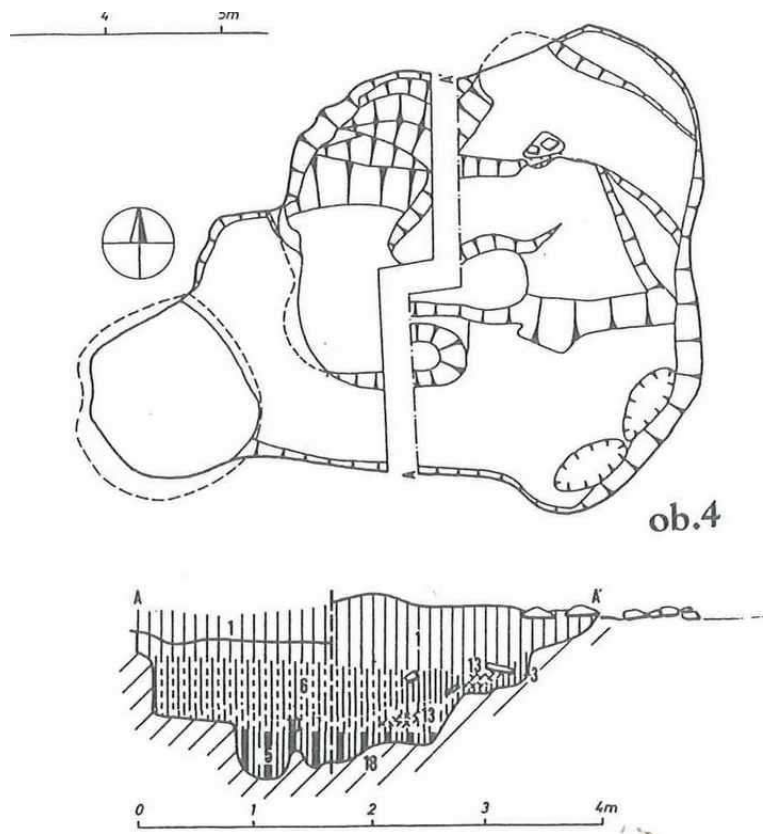

Obr. 11 Tlučná – kúlový dům z doby bronzové (Břicháček – Čechura 2011)

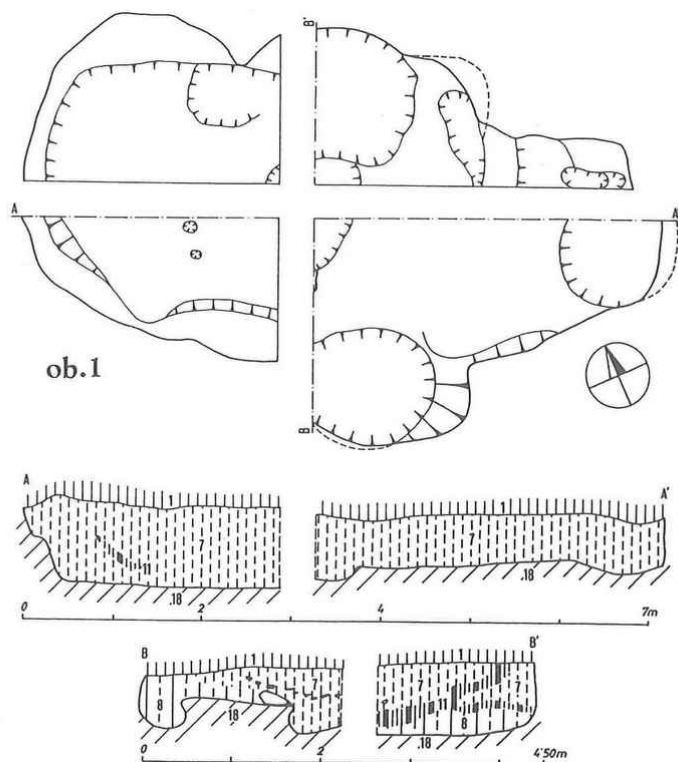

Obr. 2. Kolín, Smetanova ulice. Půdorys a profil chaty

Obr. 12 Kolín – chata bylanské kultury (Mazač 2007)

Obr. 13 Hradenín objekt č. 4 (Šaldová 1997, 21)

Obr. 14 Hradenín objekt č. 1 (Šaldová 1997, 22)

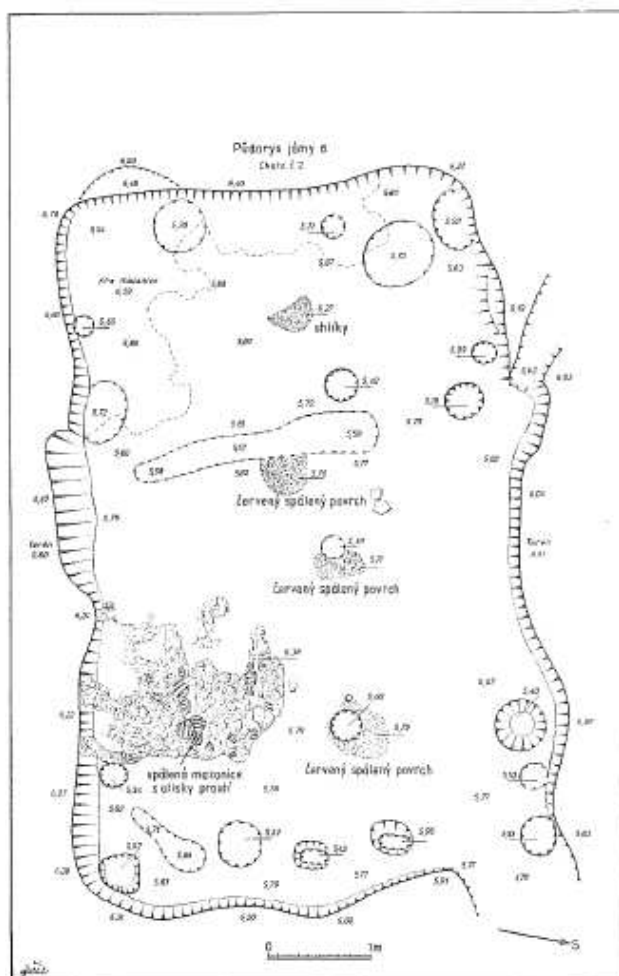

Obr. 2. Hradiště (okr. Písek). Severní část domu s křulovou konstrukcí. Pohled od jihu. Foto V. Komarová.

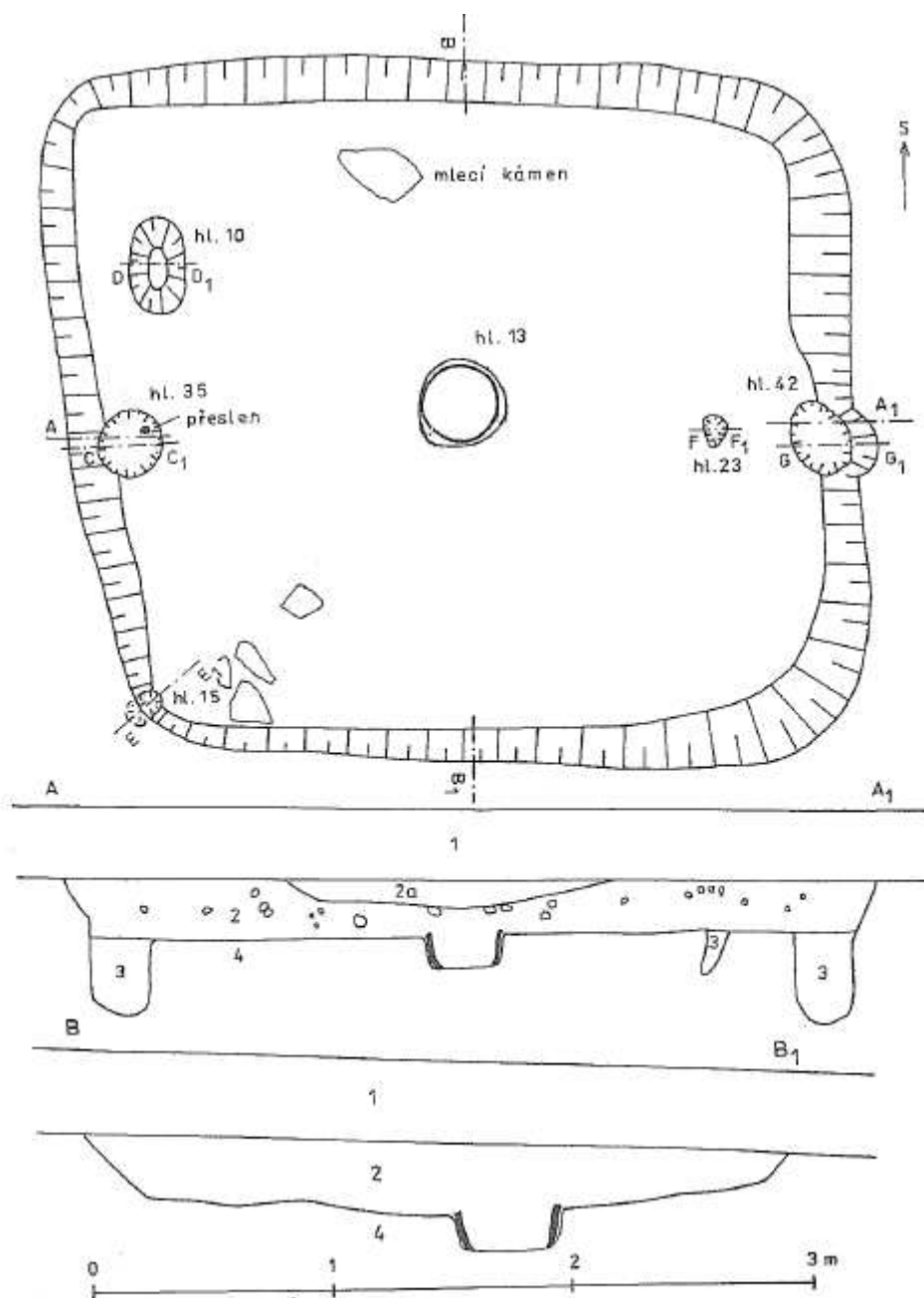
Obr. 3. Hradiště (okr. Písek). Objekt I – ohniště vyložené říčními oblázky a plochými kameny. Foto V. Komarová.

Obr. 15 Hradiště u Písku (Fröhlich 2001, 122)

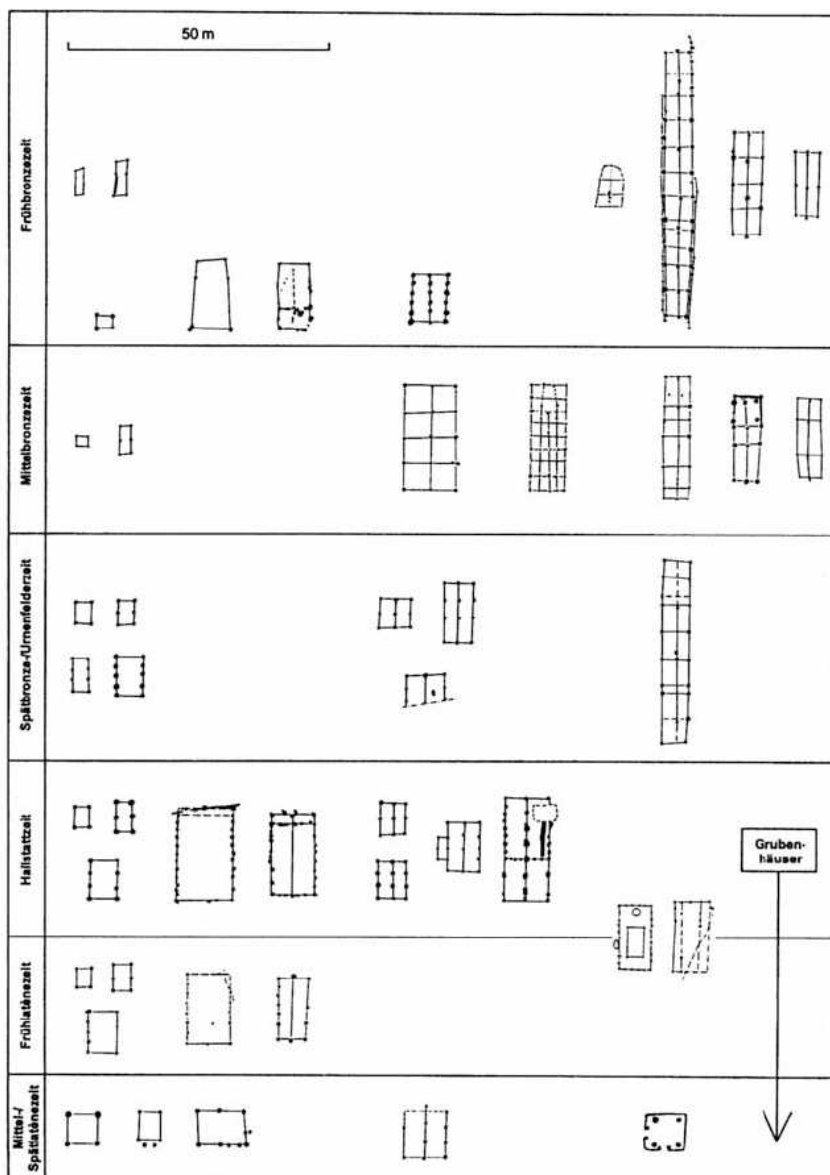
Obr. 1. – Krakovice, chata 2 (objekt 6—0,37)

Obr. 16 Krašovice – objekt č. 6 – 8/57 (Soudská 1966, 539)

Obr. 4. Osek. Objekt 2. Zaměření A. Majer. Popis vrstev: 1 – omíčka, 2 – šedočerná hlinitá, 2a – světle hnědá jílovitá, 4 – podloží (zvětralé sluvium)

Obr. 17 Osek u Milevska (Fröhlich – Jiřík 2006, 493)

Obr. 73. Typy půdorysů nadzemních staveb z doby bronzové a železné v Bavorsku. Podle Schefzik 2006

Obr. 18 Půdorysy nadzemních staveb v Bavorsku (Smejtek 2001, 93)